

อนุสรณ์

จากพระราชทานเพลิงศพ
ชินภุมิปัตตะโย ภิกขุ
(สัทธาธิษฐานธรรม) ๗๖๖
วันเสาร์ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๒๕

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961103963

หมายรับสั่งที่ ๑๓๐๓

(แบบ ก.)
สำนักพระราชวัง

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕

พระราชทานเพลิงศพ นายฟอง สิทธิธรรม ท.ม. อภิเษกมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
จังหวัดอุบลราชธานี ๓ เมรุวัดหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

วันเสาร์ ที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๕ เวลา ๑๖.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

บุษยาม หิมพ.

อภิรักษ์ หาน.

วัน	หน้าที่	พนักงานพระราชพิธี
		นำหมายเวียน เจ้าภาพศพ นายฟอง สิทธิธรรม
		เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยให้ถามผู้รับรับสั่ง
โดยหน้าที่ราชการ

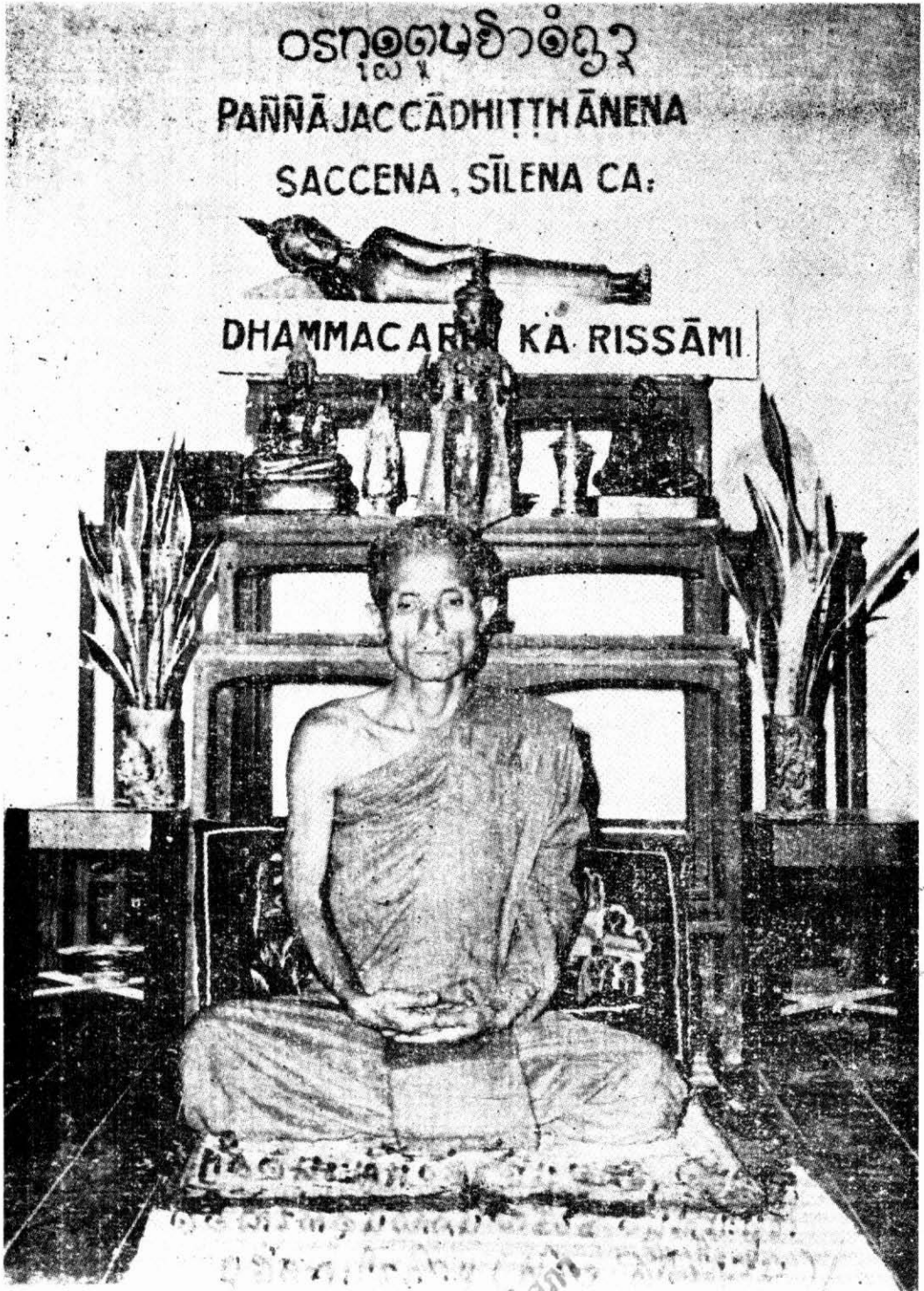
ผู้รับรับสั่ง

ชินภูมิปตฺถโนภิกขุ
(อดีตรัฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรม)

ชาตะ 24 ตุลาคม 2447

มรณภาพ 28 มิถุนายน 2524

กรมศิลปากร
วัดสุทัศน์เทพวราราม
กรุงเทพฯ 10200

เกิดเป็นคน ช่วยตน และช่วยญาติ
แล้วร่วมกัน ช่วยชาติ ชั่วชีวิต ไม่กิดหนี

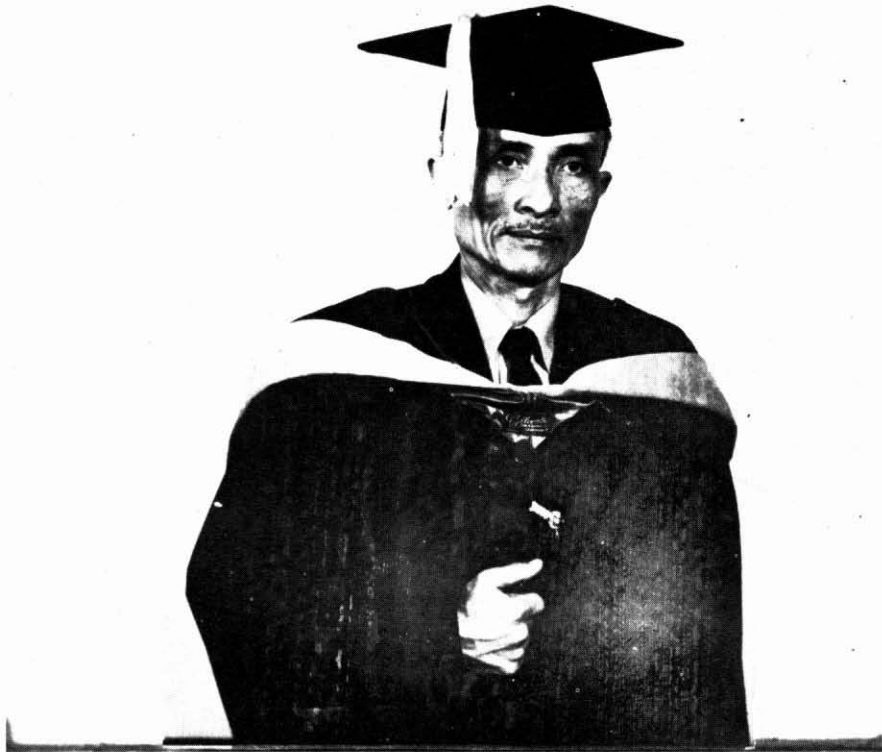

นายฟอง สิทธิธรรม

อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดอุบล ๑

อดีตรัฐมนตรีสังฆการกระทรวงศึกษาธิการ

อดีตรัฐมนตรีสังฆการกระทรวงเกษตร

Indiana University

School of Education

To all who may read these letters, Greeting:
hereby it is certified that upon the recommendation of the Faculty,
the Trustees of Indiana University have conferred upon

Fong Siddhidharm

the degree of

Master of Science in Education

in recognition of the fulfillment of the requirements for this degree.

In Witness Whereof, this diploma is given at Bloomington,

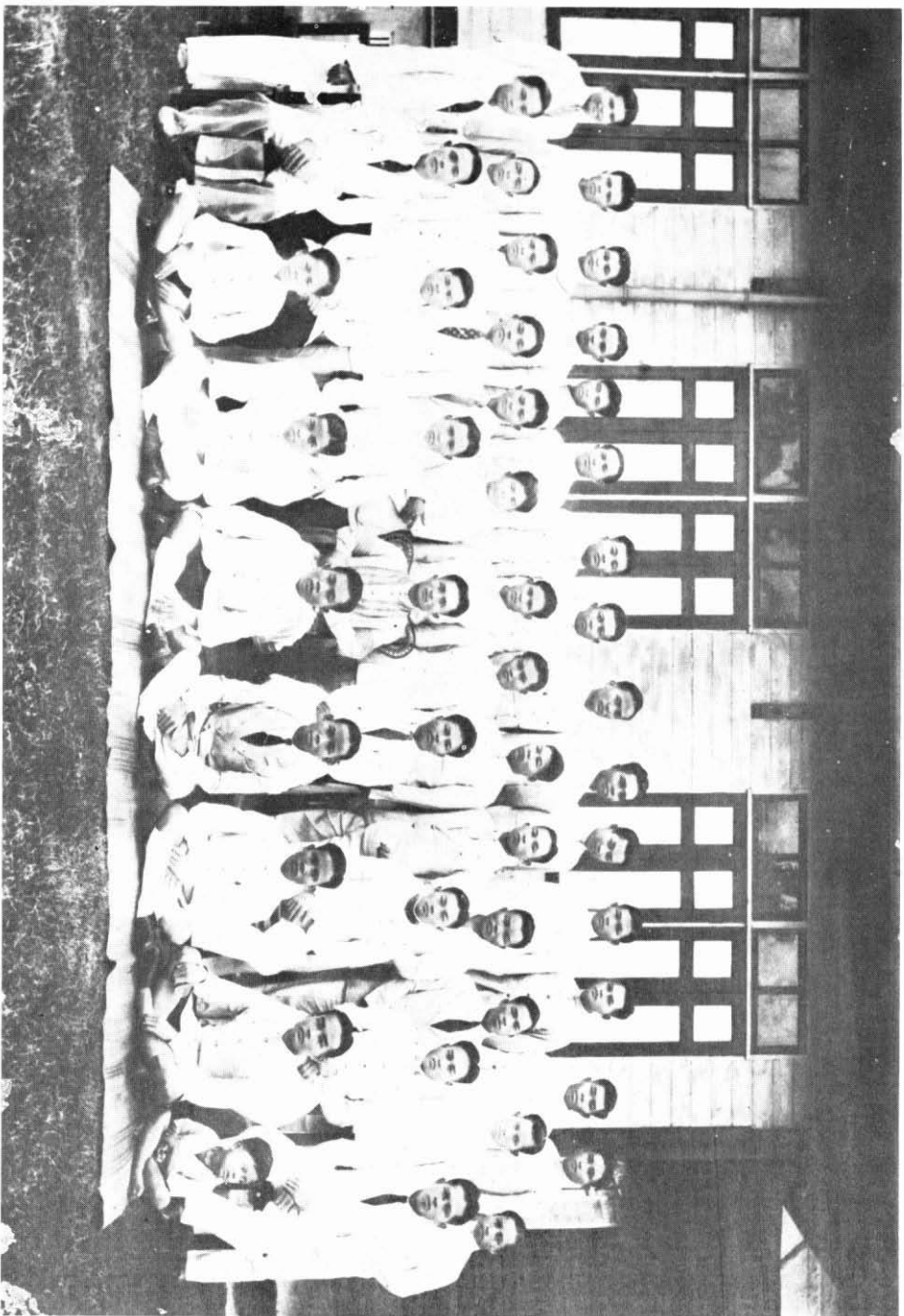
Indiana. Dated June 6, 1960.

Attest: *J. Paul*
Secretary of the Trustees

Norman Bruce
President
Charles S. Stone
Dean

เมื่อดัตร์ภูมมนตรี อายุ 56 ปี เรียนสำเร็จปริญญาโท

คณะนักเรียน น. ๘ อาจารย์ อาจารย์ ฟอง สิทธิธรรม กับคณะศิษย์หลายรุ่น

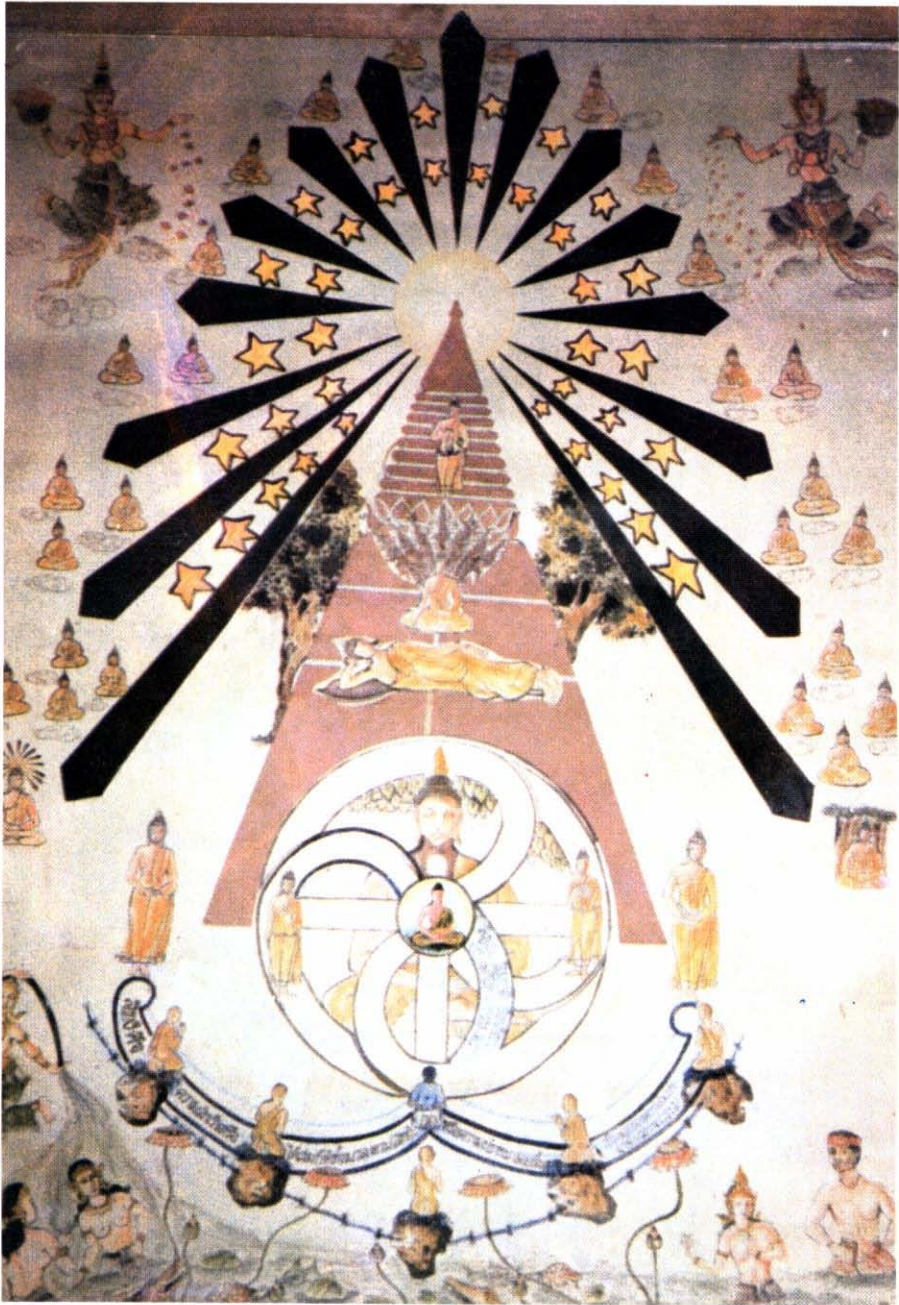
ถ่ายภาพที่โรงเรียนแม่เปินปฐมหาราช (ที่ตั้งศาลากลางจังหวัดอุบลฯ - ปัจจุบัน)

ถ่ายภาพพร้อม อาจารย์ ฟอง สิทธิธรรม เมื่อ 15 เม.ย. 2479

สารบัญ

หน้า

1. คำอนุญาตพระราชทานเพลิงศพ		1
2. ประวัติชินภูมิปตฺถโน ภิกขุ		30
3. พ่อ		34
4. คำไว้อาลัยแต่ท่านปรมาจารย์ฟอง สีทธิธรรม	พร ยูวพันธ์	38
5. ครูผู้เสมือนพ่อ	นาค ไวยหงษ์	43
6. อาลัยพี่ฟอง สีทธิธรรม	ผล แสนสระดี	49
7. เบื้องหลังนายฟอง สีทธิธรรม เป็นกบฏแยกดินแดน?	พ.ต. สี่ห่มม พืชตวรรษ	58
8. คุณฟองที่ผมรู้จัก	พล.ต.ท. วสิษฐ เดชกุญชร	60
9. อนุสรณ์ คุณฟอง สีทธิธรรม	พระพิมลธรรม	63
10. อุบายบรรเทาความโกรธ	พระพิมลธรรม	83
11. วิทยุเทศนาอุโบสถ	พระพรหมมุนี	89
12. ท้าวฮุ่งหรือเจ็อง (ขุนเจ็องออกลูก)	ฟอง สีทธิธรรม	91
13. บันทึกถึงคุณครูฟอง สีทธิธรรม	วรา ไวยหงษ์	92
14. มหาวิทยาลัยเอกชนในประเทศไทยญี่ปุ่น	พ.ท. ประสาร ทองภักดี	110
15. คำนำ	สมเด็จพระธีรญาณมุนี	111
16. แคน	พระอุบาล์คุณูปมาจารย์	118
17. คำนำของราชบัณฑิตยสถาน	พระยาอนุমানราชชน	120
18. แคน		142
19. ล้าแคน		142

ตราธรรมจักรแปลง

ซึ่งใช้เวลาพักเพียรคิดประดิษฐ์
ถึง 30 ปี เพื่อไว้เป็นหลักแห่งชีวิตและการทำงาน

พระบรมธาตุเจดีย์ศรีมหาโพธิ์
วัดพระธาตุหนองบัว ตำบลเจาะมะ
อำเภอเมือง จังหวัดอุบลฯ

เข้ากรุงเทพฯ ครั้งหลังสุด วันงานอุปสมบทพระภิกษุ สุกิจ สืบศิริกุล
บุตร คุณสงบ คุณก้าน สืบศิริกุล วัดธาตุทอง กทม.

11 มกราคม 2524

กำลังทำพิธีอุปสมบท
19 กุมภาพันธ์ 2524

พระเทพสุเมธี แสดงพระธรรมเทศนา วันทำพิธีเก็บศพ

2 กรกฎาคม 2524

ครอบครัว

ประวัติ
ชินภูมิปตฺถโน ภิกขุ
(อัครรัฐมนตรีฟอง สิทธิธรรม)

ถ้อยคำของผู้เขียน

ประวัติของหลวงพ่อดิศิธรัฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรมที่รวบรวมพิมพ์ไว้ในที่นี้ คงมีเพียงที่ว่าด้วย ชาติภูมิ ชีวิตในวัยเยาว์ การศึกษา ครอบครัวและชีวิตบั้นปลายพอสังเขปเท่านั้น ส่วนที่เกี่ยวกับผลงานหรือทัศนะทางการเมือง ซึ่งมีความสำคัญน่ารู้ ควรที่จะได้รวบรวมพิมพ์ไว้เป็นประวัติทางความคิดหรือเพื่อผู้สนใจศึกษาจะได้ทราบ เช่น ความเห็นในวิธีการที่ท่านเชื่อว่าจะช่วยให้ภาคอีสานมีสภาพที่ดีขึ้น พ้นจากปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมืองอย่างที่เป็นอย่างนี้-ก็ดี วิธีการที่อาจช่วยให้สองฝั่งโขงเป็นบ้านพี่เมืองน้องถาวรสมกับที่มีเชื้อชาติเดียวกัน-ก็ดี หรือทางที่จะไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศไทย และอื่น ๆ ในฐานะที่ท่านเจ้าของประวัติมีชีวิตคลุกคลีกับการเมืองมาจะก่อนอายุ เคยได้รับเลือกเป็นผู้แทนราษฎรหลายสมัย และเคยได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรัฐมนตรีถึงสองครั้งสองรัฐบาล กับทั้งเป็นผู้ขอศึกษาค้นคว้า ช่างคิดช่างบันทึกและมีเอกสารตำราประกอบความเป็นพหุศตมามากมาย แต่บังเอิญได้มีทัศนะทางการเมืองไม่ตรงกับรัฐบาลในบางสมัย โดยเฉพาะเมื่อเผด็จการเรืองอำนาจ จนท่านถูกจับ เอกสารจำนวนมากถูกค้น ถูกยึด หรือบ้างเจ้าของต้องทำลายเสียเอง เพราะเชื่อว่า ผู้ขอขมาโอกาสอาศัยตำแหน่งราชการหาความชอบใส่ตนบางคน นอกจากไม่ยอมรับทราบฟังความคิดเห็นของผู้อื่นแล้ว ยังมีภัยภัยเยี่ยงความผิฉกกระจัดให้ผู้บริสุทธิ์ทางความคิดด้วยก็มี หรือบ้างก็สูญหายไปเพราะการย้ายบ้านและเพราะกาลเวลา ถึงหากจะมีเหลือพอที่จะรวบรวมมาเรียบเรียงหาร่องรอยทางความคิดได้ ผู้เขียนก็เห็นว่าจำต้องใช้ความอดุสาหะวิริยะจากผู้มีฝีมือ

และต้องใช้เวลาไม่นานนับปี จึงจะสามารถเขียนประวัติของท่านโดยสมบูรณ์ได้ ซึ่งหวังว่าบุตรหลานผู้สนใจเป็นทายาททางการเมือง คงจะได้จัดทำในกาลภายหน้า

ด้วยเหตุดังกล่าวมา ประวัติของหลวงพ่อดีศรีรัฐมนตรีที่พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงนี้ จึงขาดส่วนสำคัญอันเป็นเสมือนหัวใจของหนังสือเล่มอนุสรณ์นี้ และความขาดตกบกพร่องทั้งปวงมี อันเนื่องด้วยประการหนึ่งประการใดก็ดี ผู้เขียนต้องขอภัยต่อท่านที่เคารพและญาติมิตร โดยเฉพาะต้องกราบขอประทานอภัยต่อวิญญานของหลวงพ่อดีศรีรัฐมนตรีผู้เป็นที่เคารพยิ่งไว้ ณ ที่นี้.

ชาติภูมิ

หลวงพ่อชินภูมิปุตฺตโนภิกขุ หรืออดีตรัฐมนตรีพ้อง สิทฺธิธรรม เป็นคนที่ 4 ในจำนวนบุตร 5 ธิดา¹ ของคุณปู่คุณ คุณย่าน้อย สิทฺธิธรรม¹ ซึ่งมีนามตามลำดับต่อไปนี้

1. นายหมูน สิทฺธิธรรม สมรสกับจุม จารวงศ์ มีบุตรธิดา (ถึงแก่กรรมแล้วทั้งสองคน)
2. เด็กชายสมบุญ สิทฺธิธรรม ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์
3. กอง สิทฺธิธรรม สมรสกับนายพวย พรหมอุตม์ มีบุตรธิดา (ถึงแก่กรรมแล้วทั้งสองคน)
4. นายพอง สิทฺธิธรรม สมรสกับจันทร์มี พันธุ์วงศ์ มีบุตรธิดา
5. กลม สิทฺธิธรรม สมรสกับนายชำ เสตพันธ์ มีบุตรธิดา (ถึงแก่กรรมแล้วทั้งสองคน)
6. นางสาวอัม สิทฺธิธรรม ถึงแก่กรรม
7. นายพิมล (พรหม) สิทฺธิธรรม สมรสกับทอง วงศ์เพ็ญ ไม่มีบุตร ถึงแก่กรรม)
8. หนม สิทฺธิธรรม สมรสกับนายนวล แก่นทอง มีบุตร ธิดา (ถึงแก่กรรม)
9. นายบุรณ (บุญมี-วรสิทธิ์) สิทฺธิธรรม สมรสกับปราณี ประทุมเวียง มีบุตร ธิดา และน้อง ซึ่งเกิดแต่คุณแม่แก้ว 2 คน คือ
แดง สิทฺธิธรรม สมรสกับนายอ่อน โคตรอาษา มีบุตร ธิดา
นายพิชัย สิทฺธิธรรม สมรสกับลูกอินทร์ มีบุตรธิดา

หลวงพ่อก่เกิดเมื่อวันอังคารที่ 24 ตุลาคม ปีมะโรง พ.ศ. 2447 ที่บ้านนาขาม ตำบลหนองเมือง อำเภอม่วงสามสิบ (หรืออำเภอเกษมสีมาในสมัยนั้น) จังหวัดอุบลราชธานี

¹ **สกุล สิทฺธิธรรม** พระราชมนั (คิสฺโส อ้วน แสนทวีสุข) ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทาน สมณศักดิ์เป็นที่ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ สังกษนายกองค์แรกแห่งคณะสงฆ์ไทย ประทานให้จากนามปู่ทวดว่า “ธรรมา” และย่าทวดว่า “บัวคำ” เมื่อ พ.ศ. 2457

ญาติใกล้ชิดผู้สูงอายุเล่าว่า เมื่ออยู่ในวัยเยาว์ หลวงพ่อหรือเด็กชายฟองใน
ครั้งกระโน้นเป็นคนมีกายบอบบาง มีลักษณะนิสัยเรียบร้อยแลดูเป็นผู้ใหญ่มาก่อนวัยมีใจเมตตา
กรุณา ช่างสงสาร โดยเฉพาะเห็นเขียดเห็นปลาที่มีผู้จับมาได้ จะแอบปล่อยเสียทุกที จน
ถูกเจ้าของเขาคุดำให้อยู่นิ่ง ๆ

หลวงพ่อกุญแจให้ฟังด้วยวาจาของท่านเองว่า เมื่อท่านมีอายุสัก 6-7 ขวบ
ภิกษุสามเณรที่คุญปู่ คุญย่าได้นิมนต์มาฉันภัตตาหารที่บ้านนาในโอกาสต่าง ๆ เกยออกออย
ซักชวนให้ไปอยู่ที่วัดด้วยเสมอทุกทีมา ซึ่งก็นับว่าสมใจอยากของทุกฝ่าย คือของหลวงพ่อกุญแจ
ของเจ้าของเขียดเจ้าของปลาและของพระภิกษุสามเณร เพราะจากนั้นไม่นาน คุญปู่คุญย่า
น้อย ก็ได้นำตัวไปมอบให้เป็นศิษย์พระอาจารย์เบา ที่วัดบ้านนาขามนั้นเอง

หลังจากที่รับเด็กชาย ฟอง ไว้เป็นศิษย์พอคุ้น ต่อธรรมเนียมสังฆการีวัดบ้างแล้ว
พระอาจารย์เบาก็พาไปสมัครเข้าเรียนหนังสือไทยกับพระภิกษุคำดี บรรลุศิลาเป็นผู้เป็นเจ้าของ
สำนักเปิดสอนที่บ้านพระโรจน์ ตำบลหนองช้าง ติดกับเขตตำบลหนองเมืองนั้นเอง จาก
อาจารย์เจ้าของสำนัก ผู้ที่ภายหลังลาสิกขาออกมา ได้ตำแหน่งกำนันและสมรสกับแม่จอมสี่
อดีตหมอลำผู้มีชื่อเสียงโด่งดังนี้ เด็กชายฟองได้รับการฝึกคัดเขียนอักษรสมัยมีลายมือสวยงาม
และเป็นมรดกถ่ายทอดมาถึงศิษย์เมื่อท่านได้เป็นครูในกาลต่อมา

เด็กชายฟอง ได้เล่าเรียนอยู่ที่วัดบ้านพระโรจน์อย่างเข้า พ.ศ. 2457 แล้วได้ย้าย
มาอยู่บ้านสวนงัว ในขณะที่อายุได้ประมาณ 10 ขวบ พอดีตรงกับที่ทางราชการได้เปิดหลัก
สูตรชั้นประถมขึ้นที่โรงเรียนอำเภอเป็นครั้งแรก พระอาจารย์กับคุญปู่ คุญย่า จึงได้นำตัว
เด็กชายฟองมาฝากให้เป็นศิษย์คุณครูอุ่น ไวยหงษ์² โดยมอบให้เป็นสังฆการีวัดอยู่อาศัย
กับพระอาจารย์ ทอง เสลารักษ์³ ซึ่งเป็นญาติและเป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านม่วง

คุณครูอุ่น ไวยหงษ์² คือบิดาของคุณเนาค ไวยหงษ์ อดีตอธิบดีกรมศุลกากร และคุณวราไวยหงษ์ ผู้พิพากษาหัวหน้า
คณะศาลอุทธรณ์

พระอาจารย์ทอง³ ภายหลังได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูจัสสุนทร เจ้าคณะแขวง อำเภอม่วงสามสิบ.

จากนา มาเมือง

เด็กชายฟอง เป็นเด็กที่สนใจฝึกฝน ขยันหมั่นเพียร ทำงานสะอาดลายมือสวย และชอบ “การหนังสือ” มากกว่าการเล่น จึงได้รับความเอาใจใส่และสนับสนุนจากคุณครู และจากท่านสมภาร ซึ่งนับได้ว่าเป็นแรงบ้งจายช่วยให้สอบไล่ได้และเป็นที 1 ทุกปี เป็นที่ชื่นชมของคณาจารย์และญาติผู้ใหญ่ทุกคน จบจนปลาย พ.ศ. 2460 ซึ่งเป็นปีที่เรียนจบชั้นสูงสุดของโรงเรียนพระยาปทุมเทพภักดีศรีอุบลราชธานี (อ่วม บุญรัตพันธ์) ผู้ว่าราชการ ออกไปตรวจราชการ ได้รับรายงานและพบว่าเด็กชายฟอง สติธิธรรม เป็นเด็กเรียนเก่ง มีความประพฤติเรียบร้อย บิคามารดายากจน จึงขอตัวเข้ามาชุบเลี้ยงอุปถัมภ์ ซึ่งนับเป็นโชค เป็นบุญคุณล้นพ้นที่เด็กชายฟอง สติธิธรรมลืมไม่ได้ชั่วชีวิต

เด็กชายฟอง สติธิธรรม ได้เปลี่ยนสภาพจากเด็กสังฆการีวัด เข้ามาอยู่ในจวนผู้ว่าราชการซึ่งอยู่ตรงที่คินของพระคลังข้างที่ที่เป็นบริเวณตลาดผ้า ตรงข้ามวัดหลวงในเมืองอุบลฯ ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2461 จากการที่เป็นผู้ว่าง่าย ใช้คล่อง ไม่เคอะเขินจึงได้รับความไว้วางใจ ให้อยู่รับใช้ใกล้ชิดท่านเจ้าเมือง ซึ่งเล่ากันว่า ท่านเป็นคนเจ้าระเบียบ ขยัน อดุ และเป็นคนตรงยิ่งนัก พลอยทำให้เด็กชายฟอง ได้รับเอาเป็นแบบอย่าง ทางอุปนิสัยกับทั้งเข้าใจธรรมเนียมการต้อนรับปฏิสันถารแก่บุคคลต่างตำแหน่งต่างฐานะได้โดยเหมาะสม และได้ถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ถ่ายทอดสืบมาถึงบุตรหลาน

จากเมือง-เข้ากรุง

ในการเล่าเรียนระดับชั้นมัธยม นักเรียนฟอง ยังเล่าเรียนได้เก่ง ทั้งที่หลังจากเลิกเรียนต้องฝึกแถวหรือร่วมวงแถวไปเข้าเฉลิมฉลองตามงานหัวเมืองต่าง ๆ กระทั่งนครจำปาศักดิ์ ก็เคยไป เพราะเป็นวงดนตรีวงเดียวที่มีอยู่ในอุบลฯ ขณะนั้น ตกกลางคืนก็มีหน้าที่ประจำ ต้องนั่งคอยรับใช้ นวดพั้น พักวี หรือบ้างก็อ่านหนังสือข้อราชการให้ท่านผู้ว่าราชการฟังอยู่จนตึกตื่น เมื่อเวลานอนไม่พอ ทำให้ง่วงหรือตื่นนอนสาย ท่านยัง

ให้ใช้มะพร้าวหนูนต่างหมอน เพราะแก่นอนขี้ชาและช่วยให้ตื่นง่าย อย่างไรก็ตาม นักเรียน ฟองยังสอบไล่ได้เป็นที่ 1 ของชั้นมัธยมปีที่ 6 และสามารถสอบชิงทุนเล่าเรียนมหาดไทยไปเรียน ต่อที่กรุงเทพฯ สำเร็จ ม. 8 จากโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เป็นรุ่นรองจากท่าน ศจ. นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว ท่านอธิการรัฐมนตรีทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ผู้ล่งลับ และอดีต ศึกษาธิการจังหวัด หรืออดีต ส.ส. น้อม วนะรมย์ และได้คะแนนเป็นที่ 1 ของประเทศ ในการสอบไล่ชั้นประโยคฝึกหัดครูมัธยม หรือ ปม. ในปีนั้น.

ความสำเร็จที่ช่วยให้พ้นจากชีวิตชวานามาเป็นได้ถึงครูประกาศนียบัตรมัธยมชั้น คุณครูฟองได้บอกเล่ากล่าวสอนแก่บุตรหลานเสมอว่า มิได้เกิดจากตัวท่านเพียงคนเดียวหากแต่สำเร็จมาด้วยความมีเมตตาอุปถัมภ์ของบุพการีบุคคลรวมทั้งชาติบ้านเมือง กับที่เป็นกำลังหนุนให้มีมานะอดทนเด็ดเดี่ยวอีกส่วนหนึ่งคือความหวังของพ่อ ผู้ใฝ่รู้ใฝ่ศึกษาความเพียรพยายาม และทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งที่ท่านเองเป็นหม้าย ภรรยาถึงแก่กรรม ทั้งบุตร 8-9 คนไว้ในอ้อมอกให้เลี้ยงดู “พ่อ” ที่ว่านี้ หมายถึงคุณปู่คุณ สิทธีธรรม ซึ่งคุณฟองภาคภูมิใจและกล่าวเทิดทูนในลักษณะพิเศษของผู้บังเกิดเกล้ายิ่งนัก ว่าคุณปู่เป็น “บัณฑิต” ผู้มีประสบการณ์ชีวิตและมีความคิดเป็นคติสอนใจ ที่ครูฟองชมว่า ฟังได้ไม่เบื่อ เช่น....

“ไปใส่ให้ผูกเสี่ยว” “กินคนเดียว บอ้ม”.....(ไม่อ้อมเอิบใจ-ไม่ได้เพื่อน)

“ความจนนั้น แก้ได้ ถ้าไม่-ยาก”.... (...ถ้าไม่มัวแต่ทอดลอยและพรวดถึงแต่ความยากลำบาก)

“อาชีพ การงาน ที่ดินที่นา ไหน ๆ ก็ดีทั้งนั้นถ้า-คนดี” (ถ้าเจ้าของเป็นคนดีขยันรู้จักปรุ้งแต่งแก้ไข) ฯลฯ

คุณปู่คุณ สิทธีธรรมเริ่มชีวิตด้วยการเป็นลูกจ้าง ได้เข้าสร้างฐานะมาด้วยทุนจำนวนน้อย รับซื้อรับฝากโค สุกร กระบือตัวจ้อยไว้ขุน ที่ได้ค้อนไปขายถึงเมือง-นครราชสีมา) ก็เคย ลูกหลานเล่าว่าคุณปู่คุณ มีพรพิเศษในการเลี้ยงการดูแลสัตว์ ขนาด พูรู้เรื่องและเชื่อฟัง ท่านรักสัตว์เลี้ยง แพบเสมอด้วยรักลูกหลาน คุณปู่เป็นนายซ้อยกอง

เกวียน บรรทุกสารพัดสินค้าที่ซื้อหาได้ แล้วเที่ยวตระเวนขายตามตำบลอำเภอใกล้เคียง
สุดท้ายที่ขายทั้งวันทั้งเกวียนเสียก็มี ค่ายมุ่งหมายเพื่อได้เงินส่งเสียให้ลูกได้ใช้จ่ายเล่าเรียน
เพราะท่านเชื่อว่า คนที่ยากจนเป็นนายข้อยนายทุนเองไม่ได้ คำพังเพยว่า “สิบพ่อนา
ไม่เท่าหนึ่งพระยาเลี้ยง” ยังมีความสำคัญและเป็นจริง อย่างน้อยก็ไม่ทวมไม่แล้ง

ชีวิตนายข้อย ทำให้คุณปู่มีโอกาสรู้จัก ชอบพอ ผูกเสี่ยวเหย เกยเสี่ยวฮัก ทุก
หมู่บ้านตำบลที่รอนแรม คราวไปมี “ของหา” คราวมามี “ของฝาก” และมีผลพลอย
ได้ที่ไม่ได้คาดหมายไว้ล่วงหน้าคือ เมื่อถึงสมัยเลือกตั้งผู้แทนราษฎร คุณพ่อ ใ้้อาศัยพ่อ
เสี่ยวและลูกหลานบริวารของพ่อเสี่ยวเป็นหัวคะแนนให้ชนะการเลือกตั้งทุกสมัย

เมื่อเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ หลวงพ่อเล่าว่า ถึงวันหยุดเรียน เคยชวนเพื่อน
ขึ้นรถไฟไปเยี่ยมหลวงอาว์บัว พานันท์ สมภารวัดตึก ตำบลหัวรอ อยุธยา เพื่อขอ
เสียบงสำรองบ้างเป็นครั้งคราว ที่วัดนั้นนักเรียนฝึกหัดครูฟอง สิทธิธรรม ได้รู้จักสุภาพ
สตรีท่านหนึ่งในโอกาสที่รับใช้ช่วยยกสิ่งของประเคนหลวงอาว์ซึ่งสุภาพสตรีท่านนั้นเป็นโยม
อุปัฏฐากอยู่ คงจะเป็นเพราะเคยรับใช้ผู้หลักผู้ใหญ่มาก่อนกับความเป็นคนมีสัมมาคารวะนบ
นอบจึงเป็นที่เมตตาไม่รังเกียจ และได้รับอนุญาตให้รู้จักสนิทสนมกับบุตรหลานในบ้าน
ซึ่งนับเป็นโชคและความสำคัญแก่ชีวิตของนายฟอง สิทธิธรรมในกาลต่อมา เพราะท่าน
สุภาพสตรีสูงอายุและสูงศักดิ์ท่านนั้นคือท่านหญิงที่มีบุตรชายชื่อ ปรีดี พนมยงค์

เสร็จศึกษา-สู่มาตุภูมิ

ล่วงถึงปี พ.ศ. 2469 เด็กชายฟอง เมื่อ 20 กว่าปีในอดีตก็ได้กลับมาเป็นคุณ
ครูฟอง สิทธิธรรม ครูสัญญาบัตร วัย 22 รับพระราชทานเงินเดือน 80 บาท ซึ่งทั้งเมือง
อุบลฯ มีอยู่เพียง 2-3 คนในวุฒิระดับนั้น

ชีวิตครู อดีตครูอาจารย์ที่ยังมีชีวิตอยู่เล่าว่า คุณฟองเป็นครูพ่อพิมพ์โดยแท้ ไม่
สูบบุหรี่ ไม่ดื่ม ไม่เที่ยว เว้นจากอบายมุขทุกประการ มีความรับผิดชอบต่องานในหน้าที่

เป็นเลิศ ชอบการอ่านการค้นคว้าเตรียมการสอนทบทวนและติดตามเอาใจใส่การเรียนของศิษย์ ซึ่งมีอยู่ไม่มาก เพียงสิบกว่าถึงยี่สิบคนในสมัยนั้น ที่เรียนอ่อนจะเรียกตัวมาสอนพิเศษและให้กินนอนด้วยที่บ้านพัก เป็นประจำทุกห้าปี จึงปรากฏว่าศิษย์ครูฟอง มีลายมีองามเหมือนครู ความรู้ความประพฤติดี สอบไล่ได้ยกชั้นแทบทุกปี ศิษย์เบญจมะหาราชอุปราชธานีที่สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 6 รุ่น พ.ศ. 2469-2477 ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต ได้ตำแหน่งได้ยศนายพลตำรวจ นายพลทหาร ตุลาการศาลสูงสุด และอธิบดี ทุกท่านคงไม่ปฏิเสธว่าครูฟองมิได้มีส่วนในความเจริญก้าวหน้า

ในตำนานส่วนตัว กล่าวได้ว่าคุณครูฟองได้ประสบความสำเร็จพอ ๆ กับความก้าวหน้าของศิษย์ คุณครูได้เจียดใช้เวลาที่พอมีเหลือบ้างด้วยการแต่งตำรา เลขคณิต ซึ่งกระทรวงธรรมการอนุญาตให้พิมพ์ใช้เป็นแบบเรียนและได้รับความนิยมอยู่นานปี พร้อม ๆ กับได้ศึกษาวิชากฎหมายจนสำเร็จได้เป็นบัณฑิต เมื่อ พ.ศ. 2476 เป็นรุ่นเดียวกับท่านขุนประสงค์จรรยา (บุญโฮม บัวทอง) อธิการใหญ่ เบญจมะหาราช นายใช้ เรืองศิลป์. นายยวดเลิศฤทธิ์ นายปกรณ์ อังคุตสิงห์, นายบุญชนะ อธิการ คร. ทองเปลว ชลภูมิ นายกำจัด ผาคิสวัสดิ์ นายนาม พูนวัตถุ นายชาญ จารุวัตร พล. ต.ท. สงวน จิตตาลาน และท่านอื่น ๆ ไม่ก็สิบท่าน ซึ่งเป็นการเพิ่มพูนความรอบรู้และเป็นแรงส่งให้ท่านก้าวหน้า ยากที่เพื่อนระดับเดียวกันจะทำได้ไล่ทันเพื่อนที่เคยบวชสำเร็จเป็นมหาเปรียญ เคยกล่าวเปรียบเทียบชมเชยว่า คุณฟองมีพื้นเพมาจากครอบครัวบ้านนอกธรรมดาเท่า ๆ กับผม ไม่ได้บวชไม่ได้ร่ำเรียนคลุกคลีกับพระสูตรพระธรรมเท่ากับผม แต่สามารถสร้างชีวิตได้สำเร็จงดงามทุกด้านทุกทาง ต้องนับว่าเป็นผู้มีบารมีเป็นอัศจรรย์หาได้ยาก

อย่างไรก็ดี มีผู้ให้ความเห็นว่า คุณฟอง ก็มีจุดอ่อนอยู่บ้าง ที่ท่านไม่มีเพื่อนเล่นเพื่อนเที่ยวเหมือนคนหนุ่มส่วนมาก การพูดเล่นชวนหัวด้วยลูกเล่นอารมณ์ขันก็ค่อนข้างน้อย การกีฬาที่รู้สึกลัวไม่ถนัด เคยเห็นชื้อไม้เทนนิสไม้หนึ่ง ฝึกที่อยู่ไม่ทันไม้จะเก่าก็เลิกเสียหันมาเป็นเพื่อนกับเด็กในปกครองชุดดินปลูกต้นไม้ ซึ่งท่านว่าได้ทั้งกำลังและประโยชน์สรุปว่า ชีวิตและเวลาล้วนแต่เป็นงานอานงานเขียน แม้แต่ที่มีศัพท์ว่า “เล่นการเมือง” ท่านก็

ว่าไม่ถูกต้องและไม่ชอบ เพราะการเมือง เป็นเรื่องจริง ๆ ไม่ใช่เรื่อง “เล่น” แต่ก็ไม่ได้ยินว่า ท่านใช้ศัพท์คำใดแทนคำที่คนทั้งหลายเรียกว่า “เล่น”

กรอบครัว

คุณครูฟอง สมรสกับคุณจันทร์มี พันธวงศ์ ธิดาของคุณพ่อชาวบ้านยางเครือ คุณแม่ชาวบ้านม่วงสามสิบ ผู้มีฐานะระดับเดียวกับคุณปู่คุณ คุณย่าน้อย สิทธิธรรมในต้น พ.ศ. 2469 แรกที่เริ่มเข้ารับราชการ โดยพักอาศัยอยู่บ้านหลวง ตำบลทิดไต้วัดศรีทอง (หรือวัดศรีอุบลรัตนารามปัจจุบัน) ร่วมบริเวณเดียวกับชุมชนประสังข์จรรยา ครูใหญ่ ร.ร.-เบญจมะหาราชและขุนพิจิตรศุภการ ธรรมการจังหวัดอุบลฯ ในขณะนั้น

ชีวิตครอบครัวที่เริ่มต้นจากรายได้เงินเดือนเพียงทางเดียว สองสามีภรรยาต้องอาศัยความขยันประหยัดและอดออมอย่างยิ่งยวด ด้วยการอยู่ง่าย กินง่าย เพราะไหนต้องทดแทนหนี้บุญคุณแก่หลายท่านที่เคยให้ความอุปการะช่วยเหลือมา ไหนต้องไถ่ถอนที่ดินที่นาคินให้คุณพ่อและชื่อนาซอสนให้พี่ ๆ น้อง ๆ ที่ยากจนกว่า ไหนต้องสงเคราะห์ญาติและรับน้องๆ เข้ามาให้การศึกษาระดับมัธยมและไหนต้องเจียดออมไว้บ้าง แต่ด้วยความพากเพียรและตั้งใจมั่นคง ตรงกันของสองสามีภรรยา เพียงระยะเวลาสี่ปีต่อมา ก็ซื้อบ้านและที่ดินเป็นของตัวเองได้ ประกอบกับทั้งสองเป็นผู้เห็นการณ์ไกล กับเป็นคนมีโชคในเรื่องที่ดิน จึงในอีกหลายปีต่อมา ที่ดินป่า ๆ ไร่ราคาที่ดินเมืองอุบลฯ ที่เคยอาศัยเป็นที่เก็บผักหักฟัน คุณครูฟอง คุณจันทร์มี สิทธิธรรม ได้จับจองหรือซื้อผ่อนไว้ได้กลายเป็นหลักฐานมีมูลค่าก็หลายแปลง ที่ดินตะวันออกเรือนจำ กับที่ดินบริเวณตะวันออกและทิศเหนือไปจดตะวันตกหนองบัว นับได้กว่าสองร้อยไร่ ก็เคยเป็นที่ดินโดยชอบธรรมของท่านทั้งสองมาก่อน แต่ที่มีเหตุให้ต้องเปลี่ยนมือไปกว่าก่อนจำนวนพร้อมด้วยที่ดินทำเลดีอีกหลายผืน ก็เพราะการเมืองและเพราะการฉ้อฉลของผู้ไม่ประสงค์เป็นมิตรในระหว่างถูกจองจำต่อสู้คดีอยู่กว่า 7 ปี ทั้งนี้ไม่รวมถึงที่ได้ยกให้สร้างวัดถวายเป็นพุทธบูชาในกิ่งพุทธกาลอีกกว่าสามสิบไร่ (จากประวัติการสร้างวัดและพระบรมราชาเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ วัดหนองบัวจัดพิมพ์โดยคุณคำโพธิ์ ยุวมิตรและคณะกรรมการ วัดหนองบัว เมื่อมีนาคม 2524)

คุณครูฟอง คุณจันทร์มี สติธิธรรม มีบุตรธิดาที่ยังมีชีวิตอยู่ 5 คน คือ

- นายยิ่ง สติธิธรรม สำเร็จปริญญาการศึกษามัธยมศึกษา (กศ.บ.) อดีต ส.ส. อุบลฯ
เจ้าของโรงเรียนพาณิชย์การอุบลราชธานี สมรสกับคุณพรรณิ สิริธรรมา สำเร็จอนุปริญญา
การศึกษามัธยมศึกษา

- คุณเกานตา สติธิธรรม สมรสกับ ม.ล. พร้อมศักดิ์ สนิทวงศ์

- นายวีรวัชร สติธิธรรม สำเร็จวิชาวิศวกรรมศาสตร์จากประเทศเยอรมัน ส.ส.
นครพนม เลขานุการรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สมรสกับคุณมะลิ-
วรรณ คุณสกุล ประกาศนียบัตรการบัญชีชั้นสูงจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- คุณจวงจันทร์ สติธิธรรม เจ้าของบิมน้ำมันวีระบริการ ก.ม. 2 ถนนชยางกูร
และเจ้าของตลาดค้าขาย ก.ม. 3 ปัจจุบันประกอบธุรกิจในประเทศสหรัฐอเมริกา

- คุณชุกติมา สติธิธรรม วิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาชีววิทยา จากมหาวิทยาลัย
ประเทศสหรัฐ เจ้าของโรงเรียนช่างกลอุบลราชธานี สมรสกับคุณวีรศักดิ์ จินารัตน์

คุณพ่อฟอง คุณแม่จันทร์มี สติธิธรรม ผู้มีพื้นเพมาจากบ้านนอก โดยไม่มี
มรดกหรือสมบัติที่ดินอันใดมาด้วย ข้าแถมคุณฟอง ยังต้องถูกจับขังจำจองครั้งแล้วครั้ง
เล่า ที่ดินและทรัพย์สินที่อุทิศสืบทอดซื้อหาไว้ได้เมื่อก่อนเข้าสู่การเมือง จึงมีอันต้องถูก
ตัดทอนเพื่อจำหน่ายจ่ายขายไปเป็นจำนวนมาก คงเหลืออยู่แปลงเดียวซึ่งเป็นที่ตั้งโรงเรียน
สติธิธรรมศาสตร์ศิลป์ อาศัยว่าคุณแม่มีใจหนักแน่นมั่นคง จึงสามารถแก้ปัญหาให้ผ่าน
วิกฤติการณ์ และพุ่มพักเลี้ยงบุตรธิดาจนสำเร็จการศึกษา มีกิจการและอาชีพได้เสมอ
เหมือนกับเพื่อนบ้านดังกล่าว นอกเหนือจากนั้น คุณคงว่าท่านทั้งสองช่างมีดวงชะตาต้อง
อุปถัมภ์พี่น้อง หลานเหลน ตลอดจนบุตรหลานของเพื่อน ของผู้มีคุณ หรือแม้กระทั่ง
เด็กไร้ที่พึ่ง ให้เป็นผู้มีวิชาความรู้ สามารถสร้างตัวสร้างฐานะให้ดีขึ้น อาจนับได้ด้วย
จำนวนร้อย ดังที่ท่านได้ตั้งปณิธานปรากฏในเรื่อง ไหว้สืบทิต พิมพ์ในหนังสือ สิริจัน-
ทานุสรณ์ เนื่องในงานทำบุญฉลองอายุครบ 86 ปี ของหลวงปู่พระอุปัชฌาย์สิงห์ สิริจันโท
เจ้าคณะตำบลหนองเมือง ว่า

“.....ขอตั้งเจตนาริษฐาน ขอสร้างตนเป็นบ่อน้ำ”.....

“.....ปรีหิณี กุลั ปติฏฐุเปสสามิ แปลความว่า **วงศ์ญาติชาติเชื้อ**ของข้าพเจ้ายังต่ำต้อย อยู่ทุกทาง (ข้าพเจ้าจึงจักพยายามก่ขึ้น ให้จงได้).....” และ

“.....ญาติกานณฺจ สงคโห เอตมมํ กลมุตฺตมํ แปลว่า การสงเคราะห์ช่วยเหลือญาติพี่น้อง เป็นงานอันสูงสุด (ที่ข้าพเจ้าจะต้องทำ).....”

ศรีสะเกษ-สวรรคโลก-อุบลราชธานี

ครูฟอง สิทธิธรรม รับราชการในตำแหน่งครูประจำชั้นมัธยมปีที่หก โรงเรียน ตัวอย่าง “เบญจมะหาราช” แบบ “เหมาสอน” โดยตลอด มาตั้งแต่ พ.ศ. 2469 จนถึง พ.ศ. 2477 จึงได้รับแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนประจำจังหวัดศรีสะเกษ เมื่อ ปีการศึกษา 2478 ในระหว่างปีนั้นเอง คุณครูฟองได้ไปสอบบรรจุจำศาล ซึ่งท่านคิดว่า จะเป็นทางดำเนินชีวิตราชการที่สูงขึ้นและตรงกับวิชากฎหมายที่ได้อุทิศมาเรียนมา ผลปรากฏว่าท่านสอบแข่งขันได้รับการบรรจุตามประสงค์ พอสิ้นปีการศึกษา ก็พาครอบครัวเดินทางไปรับตำแหน่งจำศาล (ทำหน้าที่ผู้พิพากษาฝึกหัดด้วย) ที่ศาลจังหวัดสวรรคโลกในปี พ.ศ. 2479 รับราชการอยู่ได้ปีเศษ ก็นานพอสำหรับคนขยันจะค้นคว้าเรียบเรียงหนังสือ **ตรรกวิทยา**¹ ในความหนาประมาณ 400 หน้า ส่งโรงพิมพ์และพิมพ์จำหน่ายได้ และพอติดกับผู้แทนราษฎรสมัยแรกจะสิ้นอายุลง จำศาลหรือผู้พิพากษาฝึกหัด พิจารณาเห็นว่า ตัวท่านเอง น่าจะได้รับใช้ชาติบ้านเมืองทางนิติบัญญัติ จึงตัดสินใจอำลาชีวิตราชการกลับมาสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดบ้านเกิด สมัยเดือนพฤศจิกายน 2480 และได้

วงศ์ญาติชาติเชื้อ หมายถึงชาติเดียวกัน หรือเชื้อเดียวกัน

ญาติ ญาติสองประเภท คือญาติโดยสายโลหิต และญาติเพราะการได้สงเคราะห์ช่วยเหลือกัน

ตรรกวิทยา¹ ตรรกศาสตร์หรือตรรกวิทยา เป็นวิชาที่ว่าด้วย กฎแห่งการคิด การใช้เหตุ ใช้ผล และการใช้ถ้อยคำ เหมาะสำหรับครูอาจารย์ ทนายความ นักพูด นักโต้วาที นักอภิปราย เป็นวิชาหนึ่งในหลักสูตรฝึกหัดครูมัธยมขณะนั้น

รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรสมปรรารถนาเมื่อทราบข่าว **คะแนนสูงสุดของประเทศ**² ส.ส. คนใหม่ พุดด้วยความภาคภูมิใจว่า ก็คุ้ม ก็ควรกับที่ได้เตรียมการพูด การหาเสียงไว้ล่วงหน้า และเคยทดสอบผลด้วยได้ชนะเลิศการโหวตที่ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมกัน จากเวทีฟอซุนรามกำแพง จังหวัดสุโขทัยในปีนั้น.

สู่เวทีการเมือง

เป็นที่ยุติว่า หลังจากรับราชการครูและจำศาลมาอย่างเข้าปีที่ 11 ชีวิตคุณฟอง สิทธิธรรม ก็ได้หักเหสู่เวทีการเมือง เมื่อมีอายุได้ 32 ปี และก็ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรทุกครั้งที่ตั้งสมัคร ไม่ว่าจะแบ่งเขตหรือรวมเขต ยกเว้นการเลือกตั้งสมัย 22 เมษายน 2522 ที่ท่านมีอายุย่างเข้า 75 ปี ซึ่งเป็นอายุขัยที่มีตรสหายหรือผู้ที่เคยชื่นชมในบทบาททางการเมืองของท่านได้ล้มหายหรือเลิกแสดงความสนใจในการบ้านการเมืองไปสิ้นแล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้ท่านจะไม่ได้รับเลือกตั้ง หรือเคยเว้นว่างมาบ้าง แต่ก็มิบุตรชาย คือ นายยิ่ง สิทธิธรรม และ นายวีรวร สิทธิธรรม สองพี่น้องเป็นผู้สืบทายาททางการเมือง คนหนึ่งจะไม่คิด อีกคนหนึ่งก็ยังได้รับเลือก หรือบางสมัย ก็ได้รับเลือกตั้งพี่น้องน้อง นำเสียกายอยู่ที่โชคไม่อำนวยให้ได้รับเลือกตั้งสามพ่อลูกพร้อมกัน ซึ่งอุปบล ฯ เมืองคนเก่งน่าจะมีผู้ทำได้ ให้เป็นประวัติเหมือนที่ คุณเอรพิณ ไชยกาล ได้รับเลือกเป็นผู้แทนราษฎรสตรีเป็นคนแรกของประเทศไทยในครั้งกระนั้น

จังหวัดอุปบล ฯ เคยเป็นที่ยอมรับกันมาแต่อดีตว่า มีชื่อเสียงเป็น “เมืองนักปราชญ์”¹ (เหมือนกับเมืองโคราช ที่ได้ชื่อว่าเป็นเมืองนักมวย) เมื่อมีการสำรวจจำนวนพลเมืองเพื่อ

คะแนนสูงสุดของประเทศ² เพราะจังหวัดอุปบล ฯ เป็นจังหวัดใหญ่ที่สุดในเวลานั้น ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งจึงมีมากที่สุดด้วย.

เมืองอุปบล-เมืองนักปราชญ์¹ เห็นทีจะเริ่มมาแต่สมัย พระท้าวธรรมี (คำม้าว) และพระอุปาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์ สุกสร) สองพระเถระผู้มีนามโด่งดังทางความรอบรู้ปฏิภาณในสมัยรัชกาลที่ 5-6

การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ครั้งแรก ๆ จังหวัดอุบล ฯ เคยมีความเป็นพิเศษ ว่ามีพื้นที่กว้างใหญ่ที่สุด และมีพลเมืองมากที่สุด และก็มีมาโคงคังให้ชาวอุบล ฯ มีหน้ามีเกียรติในทางการเมืองยิ่งกว่าจังหวัดใดอีกครั้งหนึ่ง ก็ที่ชาวอุบล ฯ รู้จักเลือกผู้แทน ฯ ได้ดีที่สุดในคนหนุ่ม ความรู้ดี ฝีมือกล้า รวมทั้งเป็น “สามก๊อ้นเส้า” มีชื่อเรียกขานตามอาวุโสทางการเมืองว่า “เลียง-ทองอินทร์-ฟอง” หรือเรียกกันตามนามคล้องจองว่า “เลียง ฟอง ทองอินทร์” มานานตราบเท่ากระแสดการเมืองเปลี่ยนแปลงไป และมีอันเป็นให้ท่านอดีตรัฐมนตรีทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ซึ่งเป็นขวัญใจของชาวอุบล ฯ ต้องเสียชีวิตไปพร้อมสามอดีตรัฐมนตรี ถวิล อุดล, จำลอง ดาวเรือง และ ดร. ทองเปลว ชลภูมิ เมื่อถูกโจรระดมปล้นลักตัว ในสมัยแรงเผด็จการกำลังไหลเชี่ยว

นับแต่ที่เข้าสู่วงการเมือง ส.ส. ฟอง สิทธีธรรม ได้ทุ่มเทเวลาด้วยการศึกษาหาความรู้รอบรู้ทางการเมืองทุกวิถีทุกระบอบ แต่ที่ให้ความสนใจเป็นพิเศษและจริงใจ คือระบบของสหราชอาณาจักรอังกฤษ ซึ่งถือกันว่าเป็นตัวอย่างหรือแม่บทแห่งประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเช่นเดียวกับประเทศไทย ส่วนประชาธิปไตยแบบประธานาธิบดีอย่างสหรัฐอเมริกา หรืออย่างฝรั่งเศส รวมทั้งสังคมนิยมอย่างสหภาพโซเวียตรัสเซีย หรือสาธารณประชาชนจีน ในสายตาของผู้เคยอยู่ใกล้ชิด รู้สึกว่าจะไม่มีอยู่ในความสนใจของนักการเมืองท่านนี้

มีอยู่ครั้งหนึ่ง ก็ที่ได้ติดต่อนขอให้เจ้าหน้าที่สถานทูตจีนช่วยตรวจแก้แนะนำเกี่ยวกับข้อผิดถูก ที่ท่านได้เรียบเรียงหนังสือ ลัทธิไตรราชฎ์ หรือ สามีนัจหึง ของ ดร. ชุนยัตต์ เช่นออกพิมพ์จำหน่าย และก็อาจจะเป็นไปได้ จะถูกติดตามบันทึกไว้เป็นมุล ผสมผสานกับความที่รัฐบาลสมัยนั้นรังเกียจและไม่ไว้วางใจผู้แทนราษฎรอีสานกลุ่มหนึ่ง และหลังกรณีเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลไม่นาน ผู้แทนราษฎรหลายคนในกลุ่มนั้น ก็มิอันเป็นต้องเสียชีวิตด้วยเหตุวิสามัญฆาตกรรม ซึ่งเมื่อนายฟองก็ควรจะอยู่ในกลุ่มนั้น กลับรอดเหลือมาได้ จึงยังความไม่สิ้นสงสัยแก่ฝ่ายที่มุ่งจะเอาผิดอยู่ตลอดมา

สำหรับตัว ส.ส. พong สิทธีธรรมเอง ถึงแม้จะมีแนวทางการเมืองต่างกันและอยู่คนละพรรคกับเพื่อนที่เสียชีวิตไป ก็ได้ชื่อว่าเป็น ส.ส. ภาคเดียวกันและเป็นคนไทยด้วยกัน และถึงแม้จะไม่ถึง “ซิงก็รา ซ่าก็แรง” ส.ส. พong เองก็อดไม่ได้ที่จะผสมไหมโรงตั้งรัฐบาลสมัยนั้น ในฐานะเป็นฝ่ายค้าน ว่านอกจากทอดทิ้งอีสานให้ล้าหลังเป็นลูกเมียน้อยแล้ว ยังรังแกกันอีก และได้ผูกเป็นเชิงทำทนาย ถ้าอีสานมีอันต้องเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็อย่าไปโทษคนอีสาน แต่ต้องโทษที่ตัวรัฐบาลเอง กับทั้งได้พิมพ์เอกสารและปราศรัยสอนใจชาวอีสานในกรุงเทพฯ ฯ และในที่ทั่วไป ให้ตื่นตัวตื่นใจ อย่าให้คนภาคอื่นเขาหมายหน้าครวเชื่อว่า อีสานโง่และเกียจคร้าน แต่ฟังทำตัวเหมือน “มันแกวไปคำ” ซึ่งหมายความว่า ฟังสร้างตัวสร้างฐานะให้เหมือนมันเทศหรือแห้วหมู ซึ่งหยั่งรากไปถึงไหน ก็สามารถเกิดหัวขยายพันธุ์ได้ถึงนั้น เหมือนอย่างชนชาติอื่นเขา อันเป็นการสอน การเปรียบเทียบที่สร้างความระแอกระแอมแก่รัฐบาล ซึ่งจะว่าไม่หนัก ก็เป็นเหตุให้ถูกจับในข้อหาทำการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ร่วมกับนายพิมล สิทธีธรรมน้องชาย กับนายทองพูน อจาระพันธ์ อดีต ส.ส. อุบล ฯ และเพื่อนบ้านอีกสองท่าน ถูกขังและจองจำด้วยโซ่ตรวนอยู่นานกว่า 2 ปี เป็นที่วิพากษ์แก่งัดฟันองศาติมิตรและคนทั้งหลาย เห็นที่จะจับชีวิตกันคราวนั้น แต่ก็เพราะความบริสุทธิ์ใจจึงช่วยให้มีกำลัง รวมทั้งความช่วยเหลือจากเพื่อนร่วมพรรคประชาธิปไตย มีอดีต รัฐมนตรีใหญ่ ศวิตชาติ อดีต รัฐมนตรีสมบุญ ศิวิธร (ผู้ล่วงลับแล้วทั้งสองท่าน) และคุณณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เมื่อครั้งเป็น ส.ส. ได้มาช่วยเป็นทนายแก้ต่าง และได้รับการพิพากษาให้ปล่อยตัวเพราะไม่มีความผิดตามฟ้อง.

บนเวทีการเมือง ส.ส. พong สิทธีธรรม ได้ปฏิบัติหน้าที่ของผู้แทนราษฎร สมภาคภูมิ แม้จะไม่มีลาหักลาโคน แต่เมื่อท่านพูด ท่านอภิปราย สภาต้องรับฟัง สื่อมวลชนก็ให้ความเชื่อถือ จึงกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้แทนราษฎรที่ติดอันดับแนวหน้าตลอดมา มีคติของผู้แทนราษฎรว่า ผู้ที่ได้รับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร ย่อมดีว่าเป็นผู้แทนของปวงชนทั้งประเทศ คือมิใช่เป็นผู้แทนของราษฎรในจังหวัดหนึ่งหรือภาคใดโดยเฉพาะ แต่งานภายนอกสภาก็เป็นที่ยอมรับว่า ผู้แทนราษฎรทั้งหลาย มีลักษณะคล้ายกัน

คือถนัดที่จะเอาใจใส่เฉพาะจังหวัดหรือภาคของตน คุณฟอง สิทธิธรรมก็เช่นนั้น คือมีความคิดเห็นเน้นหนักทางภาคอีสานเป็นพิเศษ เพราะเห็นว่าภาคอีสานหรือที่ท่านเรียกของท่านว่า ภาคมหาศาล มีพื้นที่กว้างขวาง ประชากรก็มากถึง 1 ใน 3 ของทั้งประเทศ ถ้าได้รับการพัฒนา ไม่คิดแต่ว่าประเทศไทยคือกรุงเทพฯ ๖ ภาคอีสานจะมีความสำคัญ ไม่เป็นภาคลูกเมียน้อยเหมือนที่เคยเป็นและคงเป็นอยู่

ส.ส. ฟอง เห็นว่า ภาคอีสานมีปัญหาค่าสำคัญและรีบด่วนเพียงปัญหาเดียว คือเรื่องน้ำ ซึ่งถ้าแก้ได้ ไม่ว่าจะโดยวิธีสร้างเขื่อนใหญ่ทอดหรือแบ่งน้ำโขงเข้ามา หรือสูบน้ำสู่คลองซอย (อย่างที่เคยร่วมกับอดีตรัฐมนตรีมหาดไทย ภูมิพัฒน์เสนอรัฐบาลในสมัยหนึ่งนั้น) ก็จะช่วยแก้ปัญหาค่าอย่างแก่ภาคอีสานได้ อีสานจะเป็นแหล่งให้ผลผลิตทางการเพาะปลูกและสัตว์เลี้ยง เลี้ยงคนทั้งประเทศ ทั้งจะแก้ปัญหาค่าเรื่องการว่างงานหรือป้องกันการอพยพถิ่นฐานไปหางานทำในกรุงเทพฯ ๖ ให้เกิดปัญหาไม่จับสืบ เมื่อราษฎรมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ปัญหาเรื่องลัทธิแดงหรือชมพู ก็จะไม่เกิดเป็นหอกข้างแคร่มาหลายสิบปีดังที่เป็นอยู่

โดยความสำนึกว่า การศึกษาสามารถปั้นแต่งชีวิตของคนให้มีสภาพใหม่ทดแทนอย่างที่ท่านเป็นมา ท่านจึงมีความเห็นต่อไปว่า ภาคอีสานทั้งภาค ถ้าได้พัฒนาการศึกษาให้ดีขึ้นคู่เคียงกับปัญหาเรื่องน้ำ โดยจะสร้างจังหวัดใดจังหวัดหนึ่งหรือหลายจังหวัดให้เป็นศูนย์การศึกษา โดยเฉพาะวิชาชีพเกษตรหรือช่างฝีมือ ภาคอีสานจะเป็นแหล่งทรัพยากรแรงงานที่มีคุณค่า เพราะคนอีสานมีน้ำออดน้ำหน อยู่ง่ายกินง่าย ด้วยความคิดเห็นดังกล่าว ท่านจึงเสนอให้รัฐบาลตั้งวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัยขึ้นที่จังหวัดอุบล ๖ ณ ที่ดินตรงที่เป็นวิทยาลัยครูปัจจุบัน ซึ่งถ้าเป็นไปได้ ก็จะไม่แต่จังหวัดอุบล ๖ หรือภาคอีสานเท่านั้น แต่จะเป็นศูนย์กลางการศึกษาของนักศึกษาจากประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบ ซึ่งจะช่วยให้ไทยเป็นประเทศผู้นำในประเทศย่านนี้

ร่วมก่อตั้งพรรคประชาธิปไตย

เริ่มตั้งแต่ประมาณปี 2478 เป็นต้นมา ประเทศในทวีปยุโรปเริ่มมีเค้าไม่สงบ กระทั่งกลายเป็นมหาสงครามในที่สุด และเพราะสถานการณ์เป็นเช่นนั้น ประกอบกับที่

ยังไม่ยอมเป็นประชาธิปไตย จึงทำให้ไทยได้มีรัฐบาลทหาร นำประเทศเข้าทำสงครามอินโดจีนฝรั่งเศส ขณะที่ผลยังไม่ปรากฏแพ้ชนะ ไทยก็ถูกญี่ปุ่นบุกบังคับให้เป็นพันธมิตรสู้รบกับฝ่ายสัมพันธมิตรอังกฤษอเมริกาในสงครามเอเชียบูรพาอยู่นานกว่าสามปี เมื่อญี่ปุ่นยอมแพ้ ในปี 2488 ไทยก็ตกอยู่ในประเทศผู้แพ้ด้วย แม้รัฐบาลคณะเสรีไทยจะได้อำนาจ รัฐบาลอเมริกาช่วยเจรจาให้สัญญาความร่วมมือกับญี่ปุ่นเป็นโมฆะก็ไม่เป็นผล โดยเฉพาะฝรั่งเศสได้เสนอข้อต่อรองถึงเรียกขอเอาพระแก้วมรกต

ไทยต้องถูกสัญญาสมบูรณแบบปรับให้ส่งข้าวไปช่วยบรรเทาทุกข์ประเทศที่ได้รับ ความอดอยาก และเสียหายเพราะสงครามเป็นมูลค่ามหาศาล นอกจากนั้นยังปรากฏว่า รัฐบาลทหารอันมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีได้ใช้อำนาจเผด็จการลดทอน สิทธิของประชาชน และลัทธิสังคมนิยมภายใต้การสนับสนุนของนักการเมืองกลุ่มหนึ่งก็กำลัง ก่อตัวขึ้น ไม่ชอบไม่ตรงต่อแนวทางสู่ประชาธิปไตย จึงได้มีนักการเมืองกลุ่มหนึ่ง ประกอบ ด้วย นายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้า มี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช สุวิชัย พันธุเศรษฐ์ บุญช่วย อัครถาวร เสียง ไชยกาล บุญเท่ง ทองสวัสดิ์ ใหญ่ ศวิตชาติ ฟอง สิทธิธรรม ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และนักการเมืองอื่น ๆ อีกรวมไม่กี่สิบท่านเป็นผู้สนับสนุน ร่วมกันตั้งพรรคประชาธิปไตยขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2489 ทำเนียบการเรียกอำนาจบริหารประเทศ ใน โอกาสนั้นและต่อมา พรรคประชาธิปไตยก็ได้เป็นรัฐบาล ซึ่งนายฟอง สิทธิธรรม ได้รับ พระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงศึกษาธิการ อยู่สมัยหนึ่ง และรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงเกษตรราชการอีกสมัยหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม พรรคประชาธิปไตยก็ต้านทานกำลังเผด็จการทหารไม่ได้นาน และ ต้องคืนอำนาจบริหารไป และมีอันต้องถูกยกเลิกไปพร้อมกับพรรคการเมืองอื่น ๆ เมื่อมี คำสั่งให้เลิกชุมนุมทางการเมืองหลังรัฐประหารปี 2494 จนถึง พ.ศ. 2498 รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้มี พ.ร.บ. ให้มีพรรคการเมืองได้อีกครั้งหนึ่ง

นักศึกษาวัย 55 ขวบ

ในการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2500 นายฟอง สิทธิธรรม ยังคงได้รับเลือกเป็นผู้แทนราษฎรอุบล ๖ อีกและเมื่อ พลโท ถนอม กิตติขจร ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายกรัฐมนตรีตั้งรัฐบาลต่อจากนายพจน์ สารสิน แล้วไม่นาน รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้เชิญคณะผู้แทนไทยไปประชุมและดูงานรัฐสภาประเทศนั้น นายฟอง สิทธิธรรม ส.ส. อุบล ก็ได้รับคำเชิญให้ร่วมในฐานะผู้แทนภาคตะวันออกเฉียงเหนือในครั้งนั้นด้วย

ขณะที่คณะผู้แทนไทยยังอยู่ที่ประเทศสหรัฐ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปฏิบัติยึดอำนาจจากรัฐบาล พลเอกถนอม และประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎร ทำให้สมาชิกสภาสิ้นสุดลง บรรดาผู้แทนสมาชิกรัฐสภาไทยก็สิ้นอำนาจหน้าที่และต้องเดินทางกลับ คงมีอดีต ส.ส. ฟอง สิทธิธรรมจากจังหวัดอุบล ๖ เพียงคนเดียวที่สมัครใจอยู่เพื่อศึกษาต่อ ซึ่งนับเป็นนักศึกษาชาวต่างประเทศคนเดียวที่มีอายุสูงถึง 55 ปีในมหาวิทยาลัยนั้น

อาศัยว่านายฟอง สิทธิธรรมมีชีวิตเป็นนักศึกษามาโดยตลอด ขยัน มีความรู้ และ ประสบการณ์ ทั้งเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีสั่งราชการมาแล้วถึงสองกระทรวงสองสมัย จึงใช้เวลาพักเพียงเรียนร่วมกับศึกษารุ่นลูกรุ่นน้องทั้งไทยและฝรั่งอยู่ไม่ถึงปี ก็สำเร็จปริญญาโท MS. in ED. จากมหาวิทยาลัย INDIANA ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงที่สุดในสิบมหาวิทยาลัยแรกของสหรัฐอเมริกา จากนั้นก็ยื่นเรื่องขอความสะดวกออกจากราชการการศึกษาและการพัฒนาผ่านหลายประเทศในทวีปยุโรปและแอฟริกา มาสิ้นสุดเพื่อสมัครเข้าเรียนปริญญาเอกในสาขาพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา ขณะที่ผ่านมาเที่ยวชมศาสนสถานในประเทศอินเดียและหาเส้นทางที่จะบวช เพื่อศึกษาอยู่ที่ศรีลังกาหรืออินเดียสัก 2 ปีนั้น ก็พอดีได้รับไทยเลขว่า คุณปู่คุณ สิทธิธรรมซึ่งอายุย่างเข้า 82 ปีป่วยหนัก ท่านจึงต้องเดินทางกลับ โดยตั้งใจว่ามีโอกาสเมื่อใด ก็จะได้เร่งเรียนให้สำเร็จในระหว่างสภากว่างผู้แทน

ครั้นเดินทางมาถึงบ้าน เห็นอาการและวัยของคุณปู่แล้ว พิจารณาว่า ยากที่จะหายวันหายคืนโดยเร็วได้ จึงถือโอกาสอุปสมบทเป็นกัลมังใจและเพื่อจะได้บรรณนิบัติใกล้ชิด

ณ วัดสำราญนิवास ใกล้บ้านพักของคุณปู่ ในอำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลฯ พร้อมกันนั้นก็จะได้ศึกษาและปฏิบัติทางศาสนาควบคู่กัน แต่ครั้นถึงวันที่ 19 ตุลาคม 2503 คุณปู่ก็ถึงแก่กรรม รวมเวลาที่ได้อุปสมบทอยู่หนึ่งพรรษา กับอีกเศษเดือน ก็ลาสิกขา ตั้งใจว่า เมื่อภารกิจเบาบางแล้ว ก็จะได้ดูแลการบริหารโรงเรียน ซึ่งมีอยู่ในเมืองอุบลฯ และที่อำเภอรอบนอกรวม 6 โรงเรียนในขณะนั้น¹

ศึกแล้วจับ

ครั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ภายหลังจากพรชชชแล้วไม่นาน ถึงวันที่ 19 เดือนตุลาคม 2503 คุณปู่คุณ สีทธิธรรม ก็ถึงแก่กรรม และเสร็จพิธีเก็บศพโยมบิดาแล้วไม่นานเช่นกัน กุศลจาโร ภิกขุ ฟอง สีทธิธรรมก็ลาสิกขาโดยตั้งใจไว้ว่าจะใช้เวลาส่วนใหญ่ในขณะที่บ้านเมืองอยู่ในสมัยรัฐบาลปฏิวัติไม่มีการเลือกตั้ง ้วยการปรับปรุงหรือแก้ปัญหาระหว่างอุปการะร่วมกับโรงเรียนราษฎร์อื่น ๆ ที่กำลังมีปัญหาร่วมกันอยู่ หากจะมีขึ้นล่องบ้างระหว่างอุบลฯ-กรุงเทพฯ ก็คงเป็นบางคราว

เสร็จแล้วเหตุการณ์ที่ไม่มีใครคาดคิดล่วงหน้า ก็เกิดขึ้น

นายฟอง สีทธิธรรม ถูกจับ!

ซึ่งแม้จะมาล่าับหาสาเหตุในภายหลัง ก็ยังมองไม่เห็นว่ ที่ถูกจับนั้น เนื่องแต่ความผิดสถานใด

โรงเรียน 6 โรงเรียน¹ ได้เริ่มเข้าดำเนินการเป็นเจ้าของโรงเรียนเทพอำนาจวิทยาลัยและโรงเรียนสตรีวรรณุชสองโรงเรียนแรกในปี 2485 และได้ตั้งเพิ่มเติมขึ้นตามอำเภอต่าง ๆ ที่มีผู้ปกครองนักเรียนขอร้องมา เพราะขณะนั้นโรงเรียนมัธยมของรัฐบาลยังไม่มี เมื่อตั้งแล้วได้มอบให้คนในท้องที่เป็นผู้ดำเนินการ มีความมุ่งหมายหลัก เพื่อให้กุลบุตร กุลธิดาได้เล่าเรียน โดยไม่มุ่งผลกำไร ซึ่งปรากฏต่อมาภายหลังว่า เมื่อรัฐบาลได้ขยายโรงเรียนมัธยมออกไปทั่วอำเภอและบางตำบลต่าง ๆ นักเรียนได้เล่าเรียนฟรีด้วยงบประมาณแผ่นดินแล้ว โรงเรียนราษฎร์ที่มีทุนน้อยและอยู่มาได้ด้วยค่าเล่าเรียนจากผู้ปกครอง มีอันต้องอ่อนกำลังลงและหยุดดำเนินการในต้นปีการศึกษา 2524 เป็นโรงเรียนสุคทัย

- จะเป็นเพราะเหตุที่ไม่ยอมรับเป็นหัวหน้าพรรคสหภูมิ คุณเสี่ยงผู้แทนภาคอีสานตามข้อเสนอของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ที่มุ่งจะพัฒนาภาคอีสานโดยต้องได้รับการสนับสนุนของ ส.ส. จากภาคนี้ ?

- จะเป็นเพราะในระหว่างอุปสมบท กุสลาจาโร ภิกขุ ฟอง สิทธิธรรม ได้ศึกษาค้นคว้าการพระศาสนาในประเทศไทย เพื่อประกอบการศึกษาปริญญาเอก โดยพิมพ์แบบสอบถามส่งถึงศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและฆราวาสทั่วไป ในหัวข้อว่า “ทัศนะและศรัทธาของชาวพุทธที่มีต่อพระสงฆ์ไทย” และบังเอิญขณะนั้นตำแหน่งสังฆราชว่างลง จึงหลังจากส่งแบบสอบถามไปไม่นาน ได้มีผู้ทักท้วงรุนแรงว่าการกระทำนั้นกระทบกระเทือนพระศาสนา เพราะเป็นโอกาสให้ศาสนาและพระสงฆ์ (ในฐานะและตำแหน่งต่าง ๆ) ถูกแคะไค้ ล้วงเกิน หรือ

- อาจเป็นเพราะภาคอีสานมีการเคลื่อนไหวของพวกฝ่ายซ้ายและการตั้งรกรากของราษฎรที่ออกขากและถูกทอดทิ้งมาช้านาน และเหตุการณ์ไปตรงกับที่ ส.ส. ฟอง เคยทำนายไว้เมื่อหลายปีก่อนว่า ถ้าอีสานมีอันเป็นไปอย่างไรแล้ว ก็อย่าโทษชาวอีสานแต่ต้องโทษรัฐบาลเอง ?

พร้อม ๆ กับที่อดีต ส.ส. ฟอง สิทธิธรรมถูกจับนี้ นายครอง จันทวงค์ อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนครก็ถูกจับยิงเป้า!

คุณแม่จันทร์มี สิทธิธรรม เล่าว่า จู่ ๆ ก็มีนายทหารยศนายพัน (ซึ่งปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่และชอบพอกัน) ได้นำทหารจำนวนหนึ่งมารับเอาตัวไป โดยไม่ยอมให้ใครติดตาม

ออกพ้นบ้านไปได้ไม่กี่ชั่วโมง ก็มีข่าวเล่ากันว่า ถูกนำตัวขึ้นเครื่องบินไปแล้ว! สร้างความอกสั่นขวัญแขวนแก่ครอบครัวลูกหลานและญาติพี่น้องยิ่งนัก เพราะบ้างก็ว่า

คง (ถูกโยนหรือถูกบังคับให้) กระโดดเครื่องบินหนีความผิดอย่างไม่ต้องสงสัย !!

หนังสือพิมพ์บางฉบับก็พาดหัวข่าวตัวโตในวันต่อมาว่า “ฟอง ร้ายกว่าครอง”

คนที่คิดจะติดตามไปเป็นเพื่อน เป็นกำลังใจ จึงพลอยหวาดกลัวหวัหืดและ
อึดอันตันหนทาง

หรือใครจะกล้า เมื่ออินทร์ พรหม ยม ยักษ์กำลังเกรี้ยวกราดเฉียบขาด
ปานนั้น ?

จนเวลาล่วงเลยเป็นเดือน จึงมีผู้เมตตามาให้ข่าวว่า มิได้โตคเครื่องบินหรือ
เป็นอย่างอื่น หากยังมีชีวิตอยู่ แต่ในทูลลับ ห้ามเยี่ยม ห้ามพบ

เมื่อไม่มีข่าวร้ายแรงกว่ามาบอกเล่าเพิ่มเติม จากสัปดาหเป็นเดือน จากเดือน
เป็นปีความวิตกกังวลจึงค่อยสร่างซาลงบ้างว่า อย่างไรก็ตาม ก็คงไม่ถึงยิงเป้าเอาชีวิต แต่
การจงจำอันยาวนานหากกำหนดมิได้นั้น ยังสงสัยอยู่ ?

เป็นเวลาแรมปีต่อมา นับแต่ถูกจองจำในห้องมืดใต้ถุนเรือนขังที่สันติบาล
ปทุมวันแห่งนั้น ส.ส. ฟอง จึงได้รับการผ่อนผันให้ย้ายขึ้นมาอยู่บนสโมสรนายตำรวจที่ตัด
แปลงเป็นเรือนขัง ใกล้กับห้องพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ**พระพิมลธรรม**¹ ซึ่งแม้จะเห็น
เดือนเห็นตะวันผิวกว่าเมื่อก่อน แต่ความลำบากทรมานในการขึ้นรถ ผ่าแดด หนีฝน เพื่อ
การส่งเสียอาหาร เสื้อผ้าค่าใช้จ่ายในเวลาว่างที่สิ้นนี้ คุณแม่จันทร์มีและบุตรหลานท่านนั้น
ที่ร่ำว่าสุดแสนลำบาก คือว่า ไม่มีใครเจ็บไข้ได้ป่วย

ตราบเท่าปี 2506 ทุกคนจึงพอมีใจชื่นขึ้นมาบ้าง เมื่อท่านให้ข่าวว่า มีนาย
ตำรวจยศสูงนายหนึ่งเข้าไปเยี่ยมเยียนถามข่าว และกล่าวเปรยเป็นทำนองขอโทษแทนใคร
คนหนึ่งว่า ที่ถูกจับกุม ก็เพราะมีรายงานการกล่าวหา และคงจะได้รับการปลดปล่อยในไม่
ช้านัก คุณฟองก็เป็นคนธรรมะธรรมโม จึงคงโอหสิกันได้ ?

จากนั้นมาไม่นาน (8 ธันวาคม 2506) จอมพลสฤษดิ์ ๓๓ ธันวาคมก็ถึงแก่
อนิจกรรม

พระพิมลธรรม¹ สังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง จากวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ถูก
จับขังไว้ในข้อหามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์และบ่อนทำลายพระศาสนา ถูกถอดสมณศักดิ์
ถอดตำแหน่ง และถูกบังคับให้ลาสิกขา เมื่อท่านไม่ยอมก็ถูกใช้กำลังบังคับ ท่านต้องนั่งขว
หม้ขวอยู่เนานปีเช่นกัน ปัจจุบันพ้นข้อหา ได้คืนสมณศักดิ์และได้ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเกษมแล้ว

จากนั้นมาประมาณกลางปี 2508 ก็ได้รับการปล่อยตัวโดยไม่ถูกฟ้องร้องต่อศาลในสมัยที่จอมพลถนอม กิตติขจรเป็นนายกรัฐมนตรี รวมเวลาที่ถูกรักษาขังครั้งนั้นสี่ปีเศษ

ทันทีที่ได้รับอิสรภาพ อติศ ส.ส. ผู้เหมือนใครได้ยาก ก็พาเรือว่างสังขารที่สังเกตเห็นได้ชัดว่าระโยะโรยแรง ไม่ถูกแดดถูกฝนมากกว่าที่ดูปุ๊บ กลับสู่การต้อนรับอันอบอุ่นของครอบครัวและญาติมิตรผู้เคยรักใคร่และนับถือศรัทธาในชีวิตการต่อสู้ รับการบวชชีสู่ขวัญจากบ้านนี้บ้าง คำปลงนที ก็ชื่นใจอยู่ บ้างที่รู้สึกเวทนาในความที่ได้รับเคราะห์กรรม ก็ขอให้พอกันที การเมือง แต่ที่บอกว่าพักฟื้นให้หายเหนื่อยแล้ว สู้กันใหม่อย่างนี้ ก็ยังมี

เมอสภา ฯ ว่างผู้แทน

นับแต่ที่ได้รับอิสรภาพจากกลางปี 2508 เป็นต้นมา อติศ ส.ส. ฟอง ค่อยได้มีเวลาดูแลโรงเรียนทั้งหกช่วยเหลือ ๆ บ้าง แต่ปัญหาที่จะแก้หรือวิธีการที่คิดว่าจะทำให้โรงเรียนมีมาตรฐานก็เหมือนอย่างที่ได้อาภาพไว้ หรืออย่างที่เห็นมาจากต่างประเทศ หรืออย่างโรงเรียนที่คิดว่าดีนั้น หลังจากที่ได้ทดลองอยู่หลายแบบหลายวิธี ก็พอประเมินผลได้ว่าจะเป็นไปโดยยากยิ่งหรือไม่ได้เลย เพราะว่าเมื่อโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมระดับอำเภอ ระดับจังหวัด การบริหารก็จะเป็นไปได้เพียงตามสภาพของระดับอำเภอหรือระดับจังหวัด และตามสภาพของทุกส่วนที่ประกอบกันเป็นโรงเรียน นับแต่สภาพและฐานะของผู้ปกครอง ความจริงใจและจริงใจของครู ตลอดจนความมั่นคงทางกำลังทุนทรัพย์ของเจ้าของโรงเรียน ส่วนทางค้ำรัฐบาลที่เคยให้ยาหอมว่าโรงเรียนราษฎร์ได้แบ่งเบาในการให้การศึกษารัฐเป็นอันมาก แม้ความจริงเป็นเช่นนั้น แต่ความช่วยเหลือที่รัฐพึงเกื้อกูลแก่โรงเรียนราษฎร์นั้น มีสักเท่าใด ก็เป็นที่รู้กันอยู่ว่าไม่เพียงพอทั้งไม่แน่นอน ยิ่งเมื่อกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดเงื่อนไขการช่วยเหลือให้แคบเข้า พร้อมกับรัฐบาลได้เปื้อนขยายโรงเรียนเพิ่มมากขึ้น โรงเรียนราษฎร์ก็มีอันต้องคุมกำเนิดไปเองตามลำดับปี

อีกส่วนหนึ่งที่อดีต ส.ส. ฟอง หรืออาจารย์ฟอง ได้ใช้เวลาให้สิ้นไป คือการศึกษาค้นคว้าทางด้านพระพุทธศาสนาตามที่มีอุปนิสัยมาแต่เดิม บทความหรือหนังสือต่าง ๆ ที่ท่านเคยเขียนหรือเรียบเรียงไว้สั้นบ้าง ยาวบ้างในโอกาสต่าง ๆ ล้วนประกอบด้วย หรืออ้างอิงข้อธรรมะทั้งสิ้น อย่างเช่น ในงานฉาปนกิจศพคุณพ่อราชาสา สืบอ้วน บ้านทรายพูน อำเภอเขมราฐ, คุณพ่อสุริยเดช อาจระขันท์ อำเภอนาจเจริญ, งานพระราชทานเพลิงศพท่านพระครูวิสุตทร เจ้าคณะแขวงอำเภอม่วงสามสิบ, งานฉาปนกิจศพหลวงปู่วันนาทยาธรรม วัดไชยมงคล เมืองอุบล ฯ หนังสือไหว้สืบทศ เนื่องในงานฉลองอายุครบ 86 ปีของหลวงปู่บุษณีย์สิงห์ สิริจินโท วัดบ้านสร้างมิ่ง อำเภอม่วงสามสิบ, เรื่องฆราวาสมรค เนื่องในวันครบรอบปีเกิด ม.ล. พร้อมศักดิ์ สนิทวงศ์, หนังสือเรื่องแม่พิมพ์เนื่องในวันฉลองอายุครบ 60 ปี ของคุณแม่จันทร์มี สติธิธรรม หนังสือสกุลธรรมและของทิพย์ ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจากการเทศน์อบรมญาติพี่น้องชาวบ้านและได้พิมพ์เนื่องในงานฉาปนกิจศพคุณปู่คุณ สติธิธรรม งานศพของนายพิมพ์ สติธิธรรม น้องชายและงานศพของหม่ม (สติธิธรรม) แก่นทองน้องสาว และอีกเล่มหนึ่งที่เขียนขึ้นในระหว่างถูกจองจำครั้งหลังและเพิ่งมีโอกาสจัดพิมพ์ คือ เข้มทิศแห่งชีวิต ฉบับภาษาอังกฤษ-ไทย

ท่านได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการเรียบเรียงว่า เพื่อเป็นเข็มทิศแห่งชีวิตสู่ธรรมะของทุกคน รวมทั้งชาวต่างชาติต่างศาสนา ซึ่งท่านเห็นว่า ส่วนใหญ่ไม่สนใจหรือละเลยในข้อธรรมอันควรรู้ควรปฏิบัติ อีกตอนหนึ่งว่า นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองมานี้ คนผู้มีอายุทั่วโลก ได้มองเหวชนบางส่วนไปในทางที่ไม่เป็นมงคลว่า เป็นคนว่ายาก ออกนอกทาง สร้างปัญหาให้สังคม ซึ่งอาจจะมีส่วนถูกเพียง 1 ใน 10 ส่วนเท่านั้น ความจริงสังคมโลกประกอบด้วยคนถึง 10 คู่ ส่วนอีก 9 คู่ (เช่น บิคารมตากับบุตร ญาติกับญาติ มิตรกับมิตร สามีกับภรรยา ชาวพุทธกับสรรพสัตว์ กุหลาบกับสมณะ นายจ้างกับลูกจ้าง ข้าราชการกับประชาชน มนุษย์กับศาสนา-ผู้เขียน) ที่มีความประพฤติไม่เป็นมงคลต่อกันอยู่ไม่น้อย กลับไม่มีผู้ใหญ่ด้วยกันมองเห็น

อีกตอนหนึ่งท่านได้เขียนถึงที่มีผู้กล่าวหาว่า ศาสนาเป็นยาเสพติดให้โทษ นั้น ความจริงจะเป็นอย่างไร ในฐานะที่เป็นชาวพุทธ ท่านเตือนว่า ถ้ายังไม่ได้พิสูจน์ ก็ขออย่าเพิ่งเชื่อ แต่ในความเห็นของท่านเอง กลับเชื่อมั่นว่า พระพุทธศาสนานั้น ถ้าเสพติดจริงคงว่า กลับจะเป็นประโยชน์ เพราะช่วยให้คนพ้นทุกข์ ทั้งยังสามารถปลื้มและป้องกันทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ได้ด้วย ฯลฯ

ในการเขียนหรือเรียบเรียงเรื่องธรรมะ อดีต ส.ส. ฟอง มักใช้ถ้อยคำเป็นทำนอง ถ่อม ๆ เกรง ๆ ว่า จะเป็นการไม่เหมาะไม่ควร เพราะจะขัดกับคติ “คฤหัสถ์ ไม่พึงหาญ การของพระ” แต่ท่านก็กล่าวแก่เองว่า ในโลกนี้ ผู้สอนวิชาศีลธรรมในโรงเรียน ก็มักเป็นคฤหัสถ์เป็นส่วนมาก ผู้ที่สอนหรือเทศน์ว่าด้วยเรื่องนิพพาน ก็ยังไม่บรรลุนิพพาน เกือบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ท่านก็ยังกล่าวออกตัวอยู่ดีว่า ท่านก็หาใช่เจ้าของพระธรรมมิได้ หากเป็นเพียงเสมียนบุรุษไปรษณีย์ผู้เชิญพระธรรมมาเสนอต่อท่านผู้อ่านท่านนั้น

หนังสือเข็มทิศแห่งชีวิต Life Guide เป็นหนังสือธรรมะขั้นพื้นฐาน อ่านเข้าใจ ใต้ง่ายที่มีภาคภาษาอังกฤษ ก็เพื่อให้ชาวต่างประเทศที่รู้ภาษาอังกฤษได้อ่าน ได้รู้ถึงพุทธ-ศาสนาบ้าง กับเพื่อเป็นงานทางด้านการค้นคว้าเสนอต่อคณาจารย์ ณ มหาวิทยาลัยประเทศ ศรีลังกาที่เคยกล่าวถึง

นอกจากศึกษาพระสูตร พระธรรมและการเรียบเรียงหนังสือดังกล่าวแล้ว ในทางปฏิบัติ ส.ส. ฟอง นับว่าเป็นมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ถึงลงทุนและลงละ ที่ดินใจกลางบริเวณโรงเรียนสร้างเป็นสถูปหรืออาคาร รวบรวมปูชนียวัตถุสำคัญ ๆ รวมทั้ง อัฐิธาตุของท่านที่เคารพนับถือสำหรับไว้กราบไหว้ และเป็นทั้งบำเพ็ญภาวนา บ้างก็ใช้เป็น ที่สนทนาธรรม หรือนิมิตต์พระสงฆ์ทั้งไทยหรือฝรั่งมาแสดงพระธรรมเทศนาแก่คณะครู อาจารย์และนักเรียนตามโอกาส

ทายาทสืบสกุล-ทายาทการเมือง

นอกเหนือจากที่กล่าวมา ด้วยความสำคัญคนว่าเป็นคนของประชาชน อดีต ส.ส. ฟอง มีภารกิจอีกส่วนหนึ่งที่ไต่กัน เวลาให้ไว้เป็นพิเศษ คือการช่วยแก้ปัญหาน้อยใหญ่ แก่ผู้มาขอไม่ว่าจะเป็นให้คำแนะนำ เรื่องอรรถคดี หรือเรื่องใด ๆ และการออกพบปะ เยี่ยมเยียนราษฎร หรือบ้างก็ร่วมทำบุญ ไม่งานบวช ก็ผ้าป่ากฐิน ไม่ในฐานะรับเชิญก็เป็น เจ้าภาพและในโอกาสนั้นก็จะมีเชิญหัวหน้าส่วนราชการ ที่ชอบ พ้อออกไปให้ความรู้ความเข้าใจ ในข้อปัญหาต่าง ๆ แก่ราษฎรด้วย ที่บ้านนาขามอันเป็นบ้านเกิดนั้นนับเป็นพิเศษ ที่ได้นำ ชาวบ้านพี่น้องประเพณีสงกรานต์และไหว้ญาติ ก็มาร่วมกันก่อตั้งกองทุนสงเคราะห์ครอบครัว ที่ยากจนเป็นการปลูกฝังความสามัคคีมีกตัญญูต่อบรรพบุรุษและมาตุภูมิแก่รุ่น ลูกหลานที่มัก ทอดทิ้งพ่อแม่และไร่นาไปทำมาหากินที่อื่น จนจะไม่มีคนหนุ่มสาวอยู่เลี้ยงดูหรือช่วยงานพ่อแม่

การที่อดีต ส.ส. ฟอง ได้ใกล้ชิดคลุกคลีกับประชาชนราษฎรเป็นประจำตลอดมา ทั้งนี้ ไม่ว่าจะได้กระทำโดยใจชอบตามปกตินิสัย หรือจะมีแผนอะไรซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลังก็ตามที่ แต่ก็ช่างบังเอิญเป็นเหตุพ้องกับการที่รัฐธรรมนูญฉบับที่คณะปฏิวัติได้แต่งตั้งสมาชิก ชี้นำร่าง เป็นเวลาเกือบสิบปีเต็ม ได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งแบบรวมเขต ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2512 ซึ่งเป็นเวลาที่อดีต ส.ส. ฟอง ได้พักฟื้นอ่อนแรงมากแล้วพอดี

ถึงอายุจะย่างเข้า 65 ปี ท่านก็ยังแข็งแรง

โรงเรียนทั้งหกโรงก็เข้ารูปรอยพอจะอาศัยเป็นชุมชนหนาแน่นได้หลายอำเภอ

นายยิ่ง นายวีรวร สิทธิธรรม สองบุตรชาย ผู้มีหน่วยก้านจะสืบทอดทางการเมืองจากคุณพ่อก็ผ่านการฝึกยุทธวิธี มาพอสมควรแล้ว

จึงเป็นโอกาสที่สบเหมาะและทำทายดีแท้!

แล้วผลก็เป็นไปตามที่คาดหมาย คือเมื่อการเลือกตั้งผ่านไป อดีต ส.ส. ฟอง ได้นำสมาชิกรุ่นน้องรุ่นลูกในกลุ่ม และกลุ่มในเครือข่ายสภาได้ถึง 7 คน ในจำนวน ส.ส. อุบล ๖ 9 นาย ในจำนวนนี้มีนายยิ่ง สิทธิธรรม บุตรคนโต ก็ได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทน เป็นครั้งแรก และได้รับเลือกอีกในปี 2519 รวมอยู่ด้วย

ส่วนนายวิวรร สิทธิธรรม ซึ่งในปี 2512 นี้ เพียงว่าขอเข้าค่ายฝึกหาประสบการณ์ เพื่อลงรับสมัครคัดเลือกในจังหวัดนครพนม ที่ไปมีครอบครัวและประกอบอาชีพที่จังหวัดนั้น จึงมิได้ลงสมัครในสมัยนี้ แต่ต่อมา เมื่อเหตุการณ์ไม่สงบในเดือนตุลาคม 2516 ผ่านไป เขาได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ ซึ่งเป็นการก้าวสู่วิถีการเมืองครั้งแรกตามบิดาและพี่ชาย และเป็นครั้งที่ 2 แลที่ 3 เมื่อชนะการเลือกตั้ง ที่จังหวัดนครพนมในปี 2519 และ 2522 และในครั้งหลังนี้ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเลขานุการรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

ส.ส. ฟอง สิทธิธรรม ซึ่งได้รับเลือกเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นครั้งแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2480 และได้รับใช้ใกล้ชิดพี่น้องชาวเมืองอุบลฯ มาหลายสมัย จนเมื่อจะสิ้นอายุสมาชิกภาพสมัยที่เป็นอยู่นี้ อายุท่านก็จะครบ 70 ปี อันเป็นอายุขัยที่ควรได้พักผ่อนหาความสงบแล้ว บุตรหลาน ญาติมิตร ก็ได้ขอร้องแนะนำ ประกอบกับตัวท่านเอง ก็รู้สึกพอใจที่จะหาความสงบเย็นในพุทธภูมิเจดีย์ของท่านมากขึ้น นอกจากการแนะนำหรือแลกเปลี่ยนทัศนะทางการเมืองแก่รุ่นน้องรุ่นลูกตามโอกาส และลงสมัครอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปี 2522 แล้วก็กล่าวได้ว่า ชีวิตการเมืองอันยาวนานและชาวสะอึกได้ยุติลงตั้งแต่บัดนั้น.

ความพยายาม อุปสมบท

นอกจากข้อความที่เกยกล่าวถึงหลายครั้งในประวัตินี้ว่า ท่านอดีต ส.ส. หรืออดีต รัฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรม เป็นผู้ที่มีอุปนิสัยผูกใจัดในพระพุทธานามาทាំងแต่เยาว์วัย แต่เมื่อไม่อาจกำหนดชะตาชีวิตให้เป็นบรรพชิตได้ ต่อเมื่อเติบโตขึ้นมาสู่ชีวิตการครองเรือน ก็ยังมีใจผูกพันกับทางพระศาสนาอย่างมั่นคงไม่เสื่อมคลาย แม้โดยทางวาจาที่เคยกล่าวหลายครั้ง หรือทางเอกสารก็ปรากฏในหลายแห่งว่า จะถวายชีวิตแก่พระศาสนา หากแต่เพราะภาระของชีวิตฆราวาสไม่หมดสิ้น จึงแม้มีโอกาสได้อุปสมบทในฉายา กุสลาจาโร ภิกขุมา แล้วครั้งหนึ่งก็อยู่ได้เพียงพรรษาเศษ

บัดนี้ภารกิจทางครอบครัว ก็สามารถปลงวางได้ ทางการรับใช้ชาติสังคมในฐานะพลเมืองก็ได้รับใช้มาจนครบถ้วนแล้ว จึงเป็นโอกาสอันควรว่าเหมาะสม แต่กับังเอิญ

มีอันเป็นต้องให้เจ็บป่วย แพทย์ขอให้รับการผ่าตัดก่อน อันดูเหมือนจะเป็นอุปสรรค ไม่เปิดทางสะดวกให้อยู่เรื่อยไป จึงตัดสินใจวช ชะรอยว่า ถ้าวาสนาเรามีอำนาจให้ การเจ็บป่วยก็คงจะสร้างเขาให้ได้อยู่รับรสพระธรรมไปด้วยกาลอันสมควร หรือถ้าอาการของโรคจะกำเริบให้มีอันต้องเป็นไปเมื่อใด ก็คงได้ถวายชีวิตให้สิ้นไปในร่มเงาของผ้ากาสาพุทธ์เมื่อนั้น ตามปณิธาน

คงจะเป็นที่ขอสันนิษฐานสมมุติกัน ท่านจึงตัดสินใจอุปสมบท ภายใต้วินัยปฏิบัติ ชื่นชมของบุรพคุณญาณาคิมิตรทั่วหน้า ไม่แพ้ความขมขื่นแค้นใจของ ท่านเอง ที่วัดบ้านเกิด ในวันมาฆะขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 ซึ่งตรงกับวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2524

วันที่ 21 หลังจากอุปสมบทและพักผ่อนได้หนึ่งวันแล้ว คณะครูอาจารย์ นักเรียน และพี่น้องลูกหลานจำนวนร้อย ๆ ได้นิมนต์เป็นประธานไปทอดผ้าป่าถวาย ณ วัดพระธาตุพนมซึ่งนับว่าเป็นที่สุดใจปรารถนาแล้วสำหรับการทำบุญของพวกเราชาวภาคนี้.

อาพาธ มรณภาพ

ตามคำบอกเล่าของคุณแม่จันทร์มี สติธิธรรมและจากที่เราได้เห็นด้วยตนเอง อาจารย์ฟอง สติธิธรรม แม้ร่างกายท่านจะค่อนข้างบาง แต่ก็สมศักดิ์และแข็งแรงกว่าอีกหลายคนในวัยเดียวกัน กับทั้งเป็นผู้ระมัดระวังในสุขภาพอนามัยยิ่ง ถ้ายกเว้นเมื่อประมาณ 45 ปีก่อน ที่เคยเป็นโรคท้องเสียและต้องรับประทานข้าวต้มอยู่นานเป็นแรมเดือน จากนั้นมา ท่านไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยอีกเลย ยาที่ท่านใช้เป็นประจำเป็นยาประเภทอายุวัฒนะ บอระเพ็ด ที่เคยรับเป็นประจำวันละคืบครั้งคืบมาหลายสิบปี ได้เลิกรับประทานแล้ว

อาจารย์ฟองจะมีประวัติการป่วยไข้ เมื่อเดือนพฤษภาคม 2523 เกี่ยวกับโรคทางเดินอาหาร รับประทานอยู่ที่โรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ อุบลฯ 16 วัน แพทย์ก็อนุญาตให้กลับบ้าน และมีอีกครั้งหนึ่งเมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน 2524 ญาตินำส่งมารับการรักษาที่โรงพยาบาลเอกชนด้วยโรคกระเพาะอาหาร หมอให้เลือดและน้ำเกลือ จนถึงวันที่ 7 ญาติจึงย้ายเข้าโรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ ในอาการหนัก อยู่โรงพยาบาลได้หนึ่งอาทิตย์ อาการจึงค่อยดีขึ้น ๆ ตามลำดับ ครบ 27 วันแผลที่กระเพาะอาหารก็หายเป็นปกติ แต่ก่อน

ออกจากโรงพยาบาลแพทย์ได้ตรวจพบว่า เป็นแผลที่ลำไส้ส่วนต้น ต้องรับการผ่าตัด แต่ผู้ป่วยเห็นว่าสุขภาพทั่วไปดีขึ้นมากแล้ว จึงขอทุเลาให้ได้บวชก่อน ซึ่งหมอและญาติก็ต้องตามใจ

จากนั้นมา ตามคำบอกเล่าของญาติว่า คนไข้ได้อุปสมบทเมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ณ หมู่บ้านชนบท อาหารการขบฉันอาจจะไม่เพียงพอและไม่เหมาะกับโรค

วันที่ 20 พฤษภาคม 2524 เวลาประมาณ 23.30 น. ญาติได้นำส่งโรงพยาบาล ณ ห้องฉุกเฉินฝ่ายศัลยกรรมด้วยอาการหมดสติ เพราะถ่ายมากและเป็นโลหิต แพทย์ให้การรักษานรีตุ้มเมื่อเวลาประมาณ 04.00 น. ถึงเวลาประมาณ 13.30 น. เห็นว่ามีกำลังแข็งแรงพอ จึงตัดสินใจผ่าตัด

วันที่ 23 พฤษภาคม เห็นอาการปลอดภัยแล้ว จึงย้ายขึ้นพัก ณ คีทสงฆ์ พุทธกุยได้ แต่ยังไม่ฟื้น

วันที่ 23 พฤษภาคม ถึงวันที่ 15 มิถุนายน อาการยังทรงอยู่ พุทธกุยและฉันอาหารได้บ้าง ปรากฏน้ำเหลืองซึมที่รอยผ่าตัด แพทย์เบ็คคุดก็เห็นเป็นปกติ แต่เกิดมีแผลอีกแห่งใหม่ในลำไส้ส่วนเดียวกัน แพทย์ได้ทำแผลให้ใหม่เสร็จในเวลาไม่นาน จากนั้นมาอาการของท่านทรุดลง ฉันอาหารไม่ได้ คณะแพทย์ได้ปรึกษาคณะพิเศษไปยังคณาจารย์การแพทย์ที่กรุงเทพฯ คงได้รับการยืนยันว่า ที่คณะแพทย์อุบลฯ ให้การรักษาไปนั้นถูกต้องตามขั้นตอนดีแล้ว จึงขออนุญาตสรุปว่า เพราะอาจารย์หลวงพ่อมีอายุมากแล้ว กำลังร่างกายก็ไม่แข็งแรงมานาน เพราะอาหารไม่เพียงพอมาตั้งแต่อุปสมบท อาการของโรคนี้เป็นเรื่องภายในและต้องผ่า ๆ ตัด ๆ ถึงสองครั้งสามหน คณะแพทย์ก็ได้ให้การรักษายาบาลอย่างดีที่สุดแล้ว เมื่ออาการของท่านไม่ดีขึ้น เราและทุกท่านที่ห่วงใย ก็ไม่อาจจะสรรหาคำพูดใดมาแทนความเศร้าเสียใจที่จะเหมาะไปกว่าว่า ได้เวลาของท่านแล้ว

หลวงพ่อสิ้นใจโดยอาการสงบตามคำพัง เมื่อเวลา 20.10 วันที่ 28 มิถุนายน 2524 โดยไม่ทำให้เสียหน้าเพราะความทุกข์ความเวทนาอาวรณ์แก่ใครเลย แม้แต่บุตรภรรยาที่เคยเป็นที่รัก

หลวงพ่อดีความชีวิตภายใต้ความอบอุ่นร่มเย็นของผ้ากาสาวพัตร์ตามปณิธาน
ขอหลวงพ่อดึงแดน ชินภูมิ สม ความปรารถนาของหลวงพ่อนั้นเด็ก.

ด้วยความขอบพระคุณ

การจากไปของหลวงพ่อกุณครุฑศิริฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรม ผู้ทำแต่ประโยชน์
และให้แก่คุณความดี ทั้งเมื่ออยู่ในเพศฆราวาสและเพศบรรพชิตทั้งนี้ ได้ยังความโศกเศร้า
อาลัยแก่ผู้ที่เคยเคารพรักนับถือในตัวท่านยิ่งนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่ผู้เคยเป็นสมาชิกในครอบครัว
และพี่น้องหลานเหลนที่เคยได้รับความอบอุ่นร่มเย็นเสมอด้วยร่มโพธิ์ร่มไทรมาตราบเท่า
กาลอันนาน

อย่างไรก็ตาม เมื่อน้อมใจนึกได้ถึงพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า
สังขารนี้หนอ อนิจจัง อนัตตา ก็พอช่วยบรรเทาความโศกเศร้าอาวรณลงได้บ้าง

โอกาสที่ทุกคนในครอบครัว คณะญาติพี่น้องจะลืมไม่ได้ ก็น้ำใจน้ำใจจาก
ทุกท่าน นับแต่ที่ได้ข่าวและเอาใจช่วย ที่อุทิศสาหะไปเยี่ยมด้วยความเป็นห่วงวิตรวมทั้งท่าน
ที่ให้เกียรติมาร่วมถวายสักการะในวันสวดวันบรจุและในวันงานพระราชทานเพลิง

ขอบคุณเป็นพิเศษแก่คุณทองดี ศรีสวัสดิ์ ที่ได้ด้วยการช่วยเหลือ ท่องมีดทั้ง
เดินทั้งวิ่ง หายานพาหนะนำหลวงพ่อดีโรงพยาบาลโดยรีบด่วนในคืนวันที่ 20 พฤษภาคม
เท่า ๆ กับขอบคุณสามแดนน้อยสุรพล สิทธิธรรม ผู้เป็นทั้งเหลนและศิษย์ที่หลวงพ่อดีบวชให้
ผู้ได้ด้วยการอุปัฏฐาก ประนียบรับใช้ใกล้ชิดยิ่งกว่าผู้ใดนับแต่วันบวชเป็นสามแดนตราบ
เท่าเวลาหลวงพ่อดีมรณะ

กับขอขอบคุณอีกเช่นกันแก่คณะศิษย์เก่าและท่านที่มีจิตกุศลที่ร่วม ใจกันบริจาค
ปัจจัยให้คณะเจ้าภาพตั้งมูลนิธิเก็บดอกผลอุปถัมภ์เด็กอนาถ โดยให้การศึกษาและอบรมให้
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อุทิศส่วนกุศลถวายและเป็นอนุสรณ์แก่หลวงพ่อดีคุณครูฟอง
สิทธิธรรม ดังปรากฏเป็นเอกสารที่คณะผู้ก่อตั้งกำลังดำเนินการอยู่แล้วนั้น

สุดท้ายที่ทุกคนในครอบครัวและคณะญาติพี่น้องของหลวงพ่อดีจะลืมเสียมิได้เลยคือ
ความเมตตากรุณาที่พระเชษฐภคินีเจ้าคุณพระพิมลธรรม เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราช
รังสฤษฎ์ ที่รับเป็นองค์อุปถัมภ์

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพรหมมณี เจ้าอาวาสวัดถนนลาด
สุนทรภิราม
กรุงเทพมหานคร

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพสุเมธี เจ้าคณะภาค เจ้าอาวาสวัดศรีอุบล
รัตนารามและวัดพระธาตุนองบัว เมืองอุบลฯ ที่กรุณารับเป็นเจ้าภาพ ให้งานพระราชทาน
เพลิงศพพลุล่วงไปด้วยดีโดยตลอด ยังความซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างสูง

ขออานิสงค์แห่งความเป็นผู้มีน้ำใจไมตรี มีกตัญญูกตเวทิตาธรรมและความมี
เมตตากรุณาที่ท่านทั้งหลายได้มีในหลวงพ่อ ชินภูมิปุตตโนภิกขุ ฟอง สิทธิธรรม จงเป็น
บุญนิรันดร์บันดาลให้ได้เป็นผู้ได้สงเคราะห์เกื้อกูลซึ่งกันและกันในโลกทุกชาติกัน เทอญ.

“พ่อ”

พ่อได้จากพวกเราไปด้วยความสิ้นภาระผูกพัน ในทางโลกโดยสิ้นเชิง ถ้าจะเหลืก็คงเฉพาะปณิธานของพ่อ ต่อพี่น้อง ลูกหลาน และชาวบ้านที่พ่อถือว่าเป็นบุพการีของชีวิต การเมืองของพ่อ ว่าพ่ออยากช่วยเหลือให้พี่น้องลูกหลาน รวมทั้งชาวบ้านดังกล่าวแล้ว ได้ อยู่ดี และได้กินดีตามอัธยาศัย

พ่อเป็นลูกชาวบ้านนอก ทั้งกายและใจ แต่พ่อมีทั้งความอดทน ความมานะเป็นเลิศ ตามวิสัยของปดุงชน จนถึงเป็นตัวอย่างของคนทั้งปวงว่า พ่อเป็นเจ้าผู้เลือกพันธุ์ดี

พ่อได้ต่อสู้บนเวทีของชีวิต ตั้งแต่ยังเรียนหนังสืออยู่โรงเรียนเบ็ญจะมะมหาราช (ตั้งที่ทุ่งศรีเมือง) เป็นเด็กรับใช้อยู่ในจวนผู้ว่าราชการ พระยาปทุมเทพภักดีศรีอุบลราชธานีรินทร์ (อ่วม บุณรัตยณพันธ์) เป็นนักเรียนแถวหน้าท่ารมเบ็ด เพื่อหาค่าเล่าเรียน จนจบ ม. 6 พ่อเล่าว่า พ่อต้องกินใบมะขามอ่อนแทนข้าวกลางวันเป็นประจำ และสอบเข้าชิงทุนเล่าเรียนมหณฑลได้ และเดินเท้าจากเมืองอุบลฯ เป็นเวลา 1 เดือนเศษ ไปขึ้นรถไฟที่สถานีท่าช้าง เมืองนครราชสีมา ไปยังกรุงเทพฯ เพื่อเรียนต่อ จนจบ ม. 8 จาก ร.ร. สวนกุหลาบวิทยาลัย และ จบ ป.ม. สอบได้ที่หนึ่งของประเทศ จากโรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ด้วยเงิน 85 บาท ที่คุณปู่คุณเฒ่าให้ ตั้งแต่เดินทางออกจากบ้านนาขาม อ. ม่วงฯ จ. อุบลฯ

พ่อกลับมาเป็นครูหนุ่มที่มีไฟแรงใน ร.ร. เบ็ญจะมะมหาราช ติดตามส่งลูกศิษย์ถึงกรุงเทพฯ เมื่อลูกศิษย์สอบเรียนต่อได้ พ่อเขียนตำราเลขคณิต พ่อเป็นครูใหญ่ประจำจังหวัดชาย จังหวัดศรีสะเกษ พ่อได้เนติบัลลังก์สยาม จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ไปเป็นพระยกบัตร (จำศาล และเป็นผู้พิพากษาฝึกหัด) ที่เมืองสวรรคโลก และกลับมาสมัครผู้แทนราษฎร ที่บ้านเกิดตามปฏิธานดั้งเดิมของพ่อ พ่อเป็นผู้แทนราษฎรสมความตั้งใจ พ่อทั้ง

ใจ พ่อทั้ง ร.ร. มัธยม ที่ อ. เมืองอุบล อ. ม่วง อ. พนา อ. เชียงโน อ. โขงเจียม อ. วารินา ในสมัยที่รัฐบาลไม่สามารถตั้งให้ พ่อและเพื่อน ส.ส. อุบลฯ ขอเปิดเตรียมจุฬา-ธรรมศาสตร์ ที่อุบล ฯ เพื่อเตรียมตั้งมหาวิทยาลัย ระหว่างสงครามเอเชียบูรพาได้เพียง 2 ปี จอมพล ป. พิบูลสงคราม สั่งระงับเพราะกลัวคนอีสานฉลาด จะปกครองยาก ? พ่อเสนอ พ.ร.บ. ส่งเสริมชนบท ด้วยความสำคัญว่าถ้าชนบทหลังประเทศจะไม่เจริญ แต่ไม่สำเร็จ พ่อต้องไปกู้เอกราชตามนโยบายให้แก่ประเทศลาว และได้รับเชิญให้เป็นนายกรัฐมนตรีลาวในสมัยกู้เอกราช พ่อพ่ายแพ้เพราะไม่ยอมเจรจากับประเทศมหาอำนาจ ในเรื่องหลักการของการได้เอกราชที่ไม่สมบูรณ์ พ่อเขียนตำราวิชาตรรกศาสตร์ เป็น ร.ม.ต. ส่งราชการกระทรวงศึกษาธิการ เป็น ร.ม.ต. ส่งราชการกระทรวงเกษตรธิการ พ่อเขียนหนังสือชานหมื่นจู้ (ลัทธิไตรราษฎร์ ของ ดร. ชุนย์กัเซ็น) ถูกจับในข้อหากบฏภายในและภายนอกพระราชอาณาจักร ในสมัย พล. ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ เป็นอธิบดีกรมตำรวจ ถูกคุมขังที่ตรวนกว่า 2 ปี ที่เรือนจำประจำจังหวัดอุบลราชธานี พ่อถวายที่ดินสร้างวัดหนองบัว 30 ไร่ และที่สุกคาลสติยติธรรมทัศน์ว่า พ่อมิได้ทำผิดตามข้อกล่าวหา และคืนอิสราฟให้แก่พ่อ ในช่วง 4 อดีตรัฐมนตรี ถูกโจรจมนหลายชิงตัวจนตาย (ตามคำแถลงของรัฐบาลสมัยนั้น) พ่อก็ถูกจับในฐานะผู้ร่วมมือกับ 4 อดีตรัฐมนตรี แต่เพราะพ่อเป็นผู้แทนราษฎรสภาผู้แทนราษฎรมีมติให้ปล่อยพ่อก่อนจะเกิดเหตุการณ์ที่น่าเศร้าใจพ่อเดินทางไปอเมริกาตามคำเชิญของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา ประเทศไทยเปลี่ยนผู้กุมอำนาจเป็นจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ซึ่งเคยทาบตามพ่อให้เป็นหัวหน้าพรรคสหภูมิ ของท่าน แต่พ่อปฏิเสธโดยนุมนวลว่าไม่มีความสามารถและขอให้ท่านสุกิจ นิมมานเหมินท์ เป็นแทน) เมื่อพ่อทราบว่าจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปฏิบัติพ่อจึงได้โอกาสเรียนต่อปริญญาโท ทางการศึกษาที่มหาวิทยาลัย TOP TEN ของอเมริกา คือ มหาวิทยาลัย INDIANA มลรัฐอินดีแอนา เมื่อสำเร็จพ่อจะกลับมาทำปริญญาเอก ทางศาสนาพุทธที่มหาวิทยาลัยวิทโยทยะประเทศลังกา แต่ปู่บ๊วย จึงกลับมาบวชให้ปู่ พ่อถูกจับอีกโดยคำสั่งตามมาตรา 17 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และหายตัวไป 3 เดือน เราไปตามพบที่แดนคุมขังที่ต้องเปิดไฟ 24 ชม. พวกเรือนรเทศที่กรมตำรวจ พ่อคืนอิสราฟ

อีกในข้อหาที่มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ กบฏภายในและภายนอกพระราชอาณาจักร สุก
 ท้ายก็มีคำสั่งให้ปล่อยพ่อ ว่าไม่มีมีการกระทำของพ่อเช่นว่านั้น พ่อถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา
 ของนักการเมืองที่ไม่เคยสยบต่ออำนาจที่ไม่เป็นธรรม พ่อไม่เคยเข็ดขยาดต่อการเมือง พ่อ
 เวียนว่าย-ตาย-เกิด อยู่ในวัฏฏะนั้น ทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้ก็ช่วยหยาดเหงื่อของพ่อและแม่
 ถูกขายเพื่อยังชีพ ใช้หนี้ เพราะเล่นการเมือง เช่นเดียวกับนักการเมืองที่บริสุทธิ์ทั้งหลาย ที่
 ท้ายที่สุดคือ หนี้สินและความลำบากขงครอบครัว แต่เราก็ภูมิใจที่มีพ่อเช่นพ่อของเราซึ่ง
 หาได้ยากนัก ตลอดเวลาแม่ที่เฝ้าเลี้ยง และให้การศึกษา แก่ลูก ๆ ทุกคน แม้ในเวลา
 พ่อเป็น ส.ส. และ ร.ม.ท. เงินเดือนส่วนใหญ่ไม่เคยเหลือถึงบ้าน แต่พ่อและแม่ได้ทำดีที่สุด
 ประเสริฐที่สุดแล้วสำหรับลูก ๆ

พ่อที่รักเคารพและบูชา พ่อจากพวกเราไปในภาวะของพระภิกษุผู้ทรงศีลตาม
 ความปรารถนาของพ่อ สิ่งที่คุณหวังไว้ให้พวกเรานอกจากมรดกทางการเมืองก็คือ

- พุทธ สรณิ คชณามิ
- ธมมึ สรณิ คชณามิ
- สงฆึ สรณิ คชณามิ

และวัดหนองบัวที่พ่อปรารถนา “พุทธภูมิ” เราจะสนองปณิธานของพ่อเต็มความสามารถ

- ร.ร. พาณิชยการอุบลราชธานี
- ร.ร. ช่างกลอุบลราชธานี
- วีรบรรณาคาร นครพนม

ลูกของพ่อทุกคนขอกราบคารวะต่อท่านทั้งหลายที่มีมุทิตาจิต ทั้งที่ไม่เยี่ยมเยียน
 ด้วยตัวเอง และเพียงส่งกระแสดิจไปเยี่ยม ให้ความอบอุ่นแก่พ่อโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่าน
 อาจารย์ชา ที่ได้เมตตาไปเตือนสติ และให้พ่อปลงก่อนเวลาสุดท้ายของพ่อ ที่โรงพยาบาล
 สรรพสิทธิประสงค์ อุบล ฯ

ขอกราบขอบพระคุณนายแพทย์ และพยาบาล ที่ให้ความเอาใจใส่เมตตา
 พยาบาลพ่อจนถึงวาระสุดท้าย

ขอขอบพระคุณแทนหลวงพ่อด้วยใจจริง แต่ทุกท่านเต็มตาคำให้ความอบอุ่น
ต่อลูกหลานของพ่อทั้งทางโทรเลขทางจดหมายหรือที่ไปด้วยตนเองตั้งแต่วันเสาร์วันทำ
พิธีเก็บและงานพระราชทานเพลิงวัน

ด้วยความคารวะ

ลูก - หลาน ของพ่อ

คำไว้อาลัย

แต่

ท่านปรมาจารย์ฟอง สิทธิธรรม

(ชินภูมิปตฺตโนภิกขุ)

ยี่สิบแปด มิถุนา วันอาทิตย์
คือวันม-รณภาพ ของรูปกาย
ฆราวาส นาม “ฟอง สิทธิธรรม”
เข้าสู่ทาง พันทุกข์ สุขนิรันดร
สมสกล “สิทธิธรรม” ล้ำคุณค่า
ท่านไปดี ไปสู่ที่ ทิพย์วิมาน
ที่พวกเรา ญาติมิตร ลูกศิษย์ท่าน
ด้วยจิตมุ่ง ผดุงเกียรติ ที่เกริกไกร
ว่า “ทำดี ย่อมได้ดี” มีผู้เทิด
ถึงตัวตาย ชื่อยังคง เป็นมงคล

พื้นชีวิต เติมท่าน เต็มบ้านนอก
เหมือนกอบัว อยู่ใต้น้ำ ว่าตำทราวม ?
เป็นดอกไม้ พุทธบูชา คำล้ำเลิศ
เหมือนชีวิต ท่านอาจารย์ ที่ผ่านไป
ท่านภูมิใจ ผลงาน ที่ผ่านพบ
ว่าครูนี้ หากเทียบฐาน ท่าน “คึกฤทธิ์”
เพราะ “คึกฤทธิ์” ฐานเต็มเยี่ยม อยู่เต็มเมฆ
เพียงก้าวเดียว ท่านก็ถึง แทนสำคัญ
เทียบแทนรัฐ-มนตรี นี้สูงยิ่ง
ด้วยมานะ มุ่งมั่น มีขันตี

สองห้าสอง-สี่, นิमित วิปริตหมาย
“ชินภูมิ-ปตฺตโน” สลาย รูปธรรม
ผู้เพียรบำ-เพ็ญพรต พิสุทธ์สันต์
แนวมรรคอัน มุ่งสุขทิพย์ พระนิพพาน
ซึ่งแปลว่า “ความสำเร็จ ในธรรม” สถาน
ควรแก่กาล ขอพวกเรา อย่าเศร้าใจ
ได้ทุ่มเท จักงาน เป็นการใหญ่
ของท่านให้ ลูกหลานรู้ เป็นครูตน
ได้ชูเชิด ส่งเสริม เพิ่มพูนผล
ผู้อยู่หลัง ได้ตั้งตน ประพฤติตาม
ฐานะบอก คำไหน ใครจักหยาม
พอถึงยาม ดอกพืชน้ำ แสนอำไพ
ว่าประเสริฐ บริสุทธิ ผุดผ่องใส
ได้ข้ามชั้น บันได ของชีวิต
ได้ปรารถ ความสำคัญ กับชั้นศิษย์
ครูต่ำค้อย น้อยนิต ไม่เทียมทัน
ได้เป็นเอก นายกไทย ไม่ไกลชั้น
แต่ “ครู” นั้น อยู่ต่ำได้ ธรณี
กว่าจะวิ่ง กระโดดป็น ยิ่งคืบหนี
จึงนั่งแทน รัฐมนตรี ได้สมใจ

อีกประการท่านบอกว่า ตอนมาเรียน
จากอุบลฯ ถึงโคราช ชาติรถไฟ
ถึงสถานี ท่าช้าง นั่งรถไฟ
เคยแต่นั่ง เกวียน, ม้า มานานครั้น
ถึงบางกอก ชีวิตเสก เป็นเด็กวัด
ได้กินข้าว ก้นบาตร จนพุงกาง
ได้เข้าเรียน ม. เจ็ดแปด สอนกุหลาบฯ
ด้วยมานะ ต้องอ่านเขียน ทวนวิชา
พอจบแปด เรียนต่อ ปม. ครู
กลับอุบลฯ คืนบ้าน ด้วยสันตติ
โรงเรียนเด่น “เบญจมะ มหาราช”
ศิษย์ทุกคน ประสบผล ในการทำงาน
เมื่อท่านได้ เป็นครู ไม่อยู่หนึ่ง
“เนติบัณฑิตย์” ที่ียงยง ส่งปัญญา
ประสบการณ์ ผ่านวิถี ของชีวิต
ได้สมัคร รับเลือกตั้ง ตั้งใจจริง
สมัยนั้น ผู้สมัคร มักเป็นครู
ครหลายคน ได้รับเลือก เป็นผู้แทน
เพราะครูดี มีความซื่อ ถือความสัตย์
ชาวอุบลฯ จึงเลือกครู ผู้รู้เรื่อง
ทิม, ทองอินทร์ เสียง, ฟอง ซื่อก้องซัด
เป็นของชาว เมืองอุบลฯ เมือง “คนโค”
ทางการเมือง ส่งท่านไป สหรัรัฐ
เข้าศึกษา ปริญญาโท ไซร์พริย

ได้พักเพียร ศึกษา มากครั้งใหญ่
ต้องเดินเท้า ด้วยทางไกล ตั้งหลายวัน
ครั้งแรกใน ชีวิต คิดเหมือนฝัน
นำอัครวรย์ นั่งรถไฟ วิ่งในราง
ตามพิภัก คนอีสาน ผ่านเมืองล่ง
ตามแนวทาง ลูกศิษย์พระ ตลอดมา
โรงเรียนที่ ส่งสภาพ การศึกษา
อยู่ได้เสา ไฟฟ้า ในลานวัด
ได้เจ็ดชู เขียวชาญ การฝึกหัด
พ้นเด็กวัด กลับมา เป็นอาจารย์
ส่งสอนศิษย์ ด้วยสามารถ ทุกสถาน
เคารพท่าน เป็นยอดครู ได้บูชา
ยังเพียรยิ่ง ทางกฎหมาย ได้สาขา
เด็กบ้านนอก คอกนา วิชาียง
“ครู” ยังคิด เล่นการเมือง เรื่องสูงส่ง
ชาวอุบลฯ รู้จำนง จังลงคะแนน
เพราะเป็นผู้ รู้การเมือง เรื่องยุ่งแสน
เมืองอุบลฯ นับเป็นแกน ในการเมือง
ไม่เลี้ยวลัด ไม่กอบกำ ไม่ทำเพื่อ
ได้ประเทือง เกียรติผู้แทน ของแดนไทย
ได้เป็นรัฐ-มนตรี ที่ยิ่งใหญ่
“เมือง นักปราชญ์” ซึ่งทั่วไป สดุดี
เกิดปฏิวัติ ท่านไม่กลับ แต่ไม่หนี
สำเร็จที่ อินเดียน่า นำชื่นชม

ท่านได้นำ พระธรรมเพ็ญ เรื่อง “ทิศหก”
 ศาสตราจารย์ ผู้ตรวจสอบ คะแนนนิยม
 เพราะสัมพันธ์ ของฝรั่ง พ่อแม่ลูก
 ลูกทั้งพ่อ ทั้งแม่ ไม่เลศ
 เมื่อ เฒ่าแก่ แม่พ่อ ก็ว่าแห้ว
 เพราะต่างคน ต่างอยู่ คุ้งห่างไกล
 ธรรม “ทิศหก” แสดงมัน ความพันผูก
 ทั้งผิวเมีย มิตรสหาย นายบ่าวอิง
 ชีวิตเรา คนไทย นั้นใสสด
 ของ “ทิศหก” ที่อาจารย์ ได้บรรยาย

ในบั้นปลาย แห่งชีวิต ท่านคิดชอบ
 วัดหนองบัว เป็นหลักยึด ประพฤติตน
 สร้างพระบรม ธาตุเจดีย์ ศรีมหาโพธิ
 ไม่มีใคร ในเมืองไทย ได้คิดทำ
 ท่านมอบกาย ถวายพระ มรณภาพ
 จิตท่านมั่น พรหมวิหาร อันอ้าไพ
 ขอพวกเรา คณะศิษย์ ตั้งจิตมั่น
 ถืออย่างท่าน “ชินภูมิ” โดยทางตรง
 ขอบรรดา ลูกหลาน มันมานะ
 ถึงเราต่ำ เราจน ให้ค้นคิด
 จักจำเริญ รุ่งเรือง และเป็รื่องปราชญ์
 ให้ขยัน หมั่นเพียร เรียรจำ

นิพนธ์วิทยา สาชก ยกประสม'
 ได้กล่าวชม ธรรมทิศหก ยกเชิดชู
 ไม่พันผูก ครอบครวัแตก แยกกันอยู่
 การไปมา หาสุ ไม่สนใจ
 ลูกหลานเร่ ร่อนห่าง อ่างว่างใจ
 ชีวิตเขา น่าเศร้าใจ เป็นความจริง
 พ่อแม่ลูก ศิษย์อาจารย์ นั้นใหญ่ยิ่ง
 พระธรรมถึง เนาะแนว ที่แพรวพราว
 ชาติฝรั่ง ได้ปรากฏ โดยความหมาย
 อธิบาย ในเนื้อหา วิทยานิพนธ์
 เข้าประกอบ ประพฤติธรรม นำกุศล
 เป็นมงคล แห่งชีวิต สถิติธรรม
 แบบพุทธศยา ใหญ่โต โอฬารล้ำ
 แสดงน้ำ ใจอาจารย์ ท่านกว้างไกล
 ทุกคนซาบ ซึ้งในจิต คิดเลื่อมใส
 ท่านยอมไป พรหมวิมาน อย่างมันคง
 ยึดพระธรรม สถิติใจ อย่าให้หลง
 เป็นแนวทาง อันสูงส่ง ในชีวิต
 เหมือนท่านพระ “ชินภูมิ” คัมภรองจิต
 ทางชีวิต ท่านเป็นครู เป็นผู้นำ
 ไม่เสียชาติ เป็นคนได้ อย่าใ้ต่ำ
 ให้เลิศล้ำ วิทยา พาเจริญ

ข้า่น้อยผู้ ประพันธ์กลอน สุนทรพิลาป
 เกียรติประวัติ พระอาจารย์ นั้นพาเพลิน
 ท่านจากไป ปวงศิษย์ไซ้ร้อ อัลลัยล้น
 ความอาลัย ได้สติ ตริการบุญ
 โอกาสนี้ ขอเชิญชวน มวลญาติมิตร
 ร่วมทำบุญ มุณินิธิ “สิทธิธรรม”

ขออภัยกราบ พระคุณท่าน ด้วยสรรเสริญ
 สุานะศิษย์ ขอกราบเย็น ยอพระคุณ
 เมื่อคิดถึงัน ท่านไปดี มีบุญหนุน
 อุกฤษทุณ มุณินิธิ “สิทธิธรรม”
 และปวงศิษย์ โปรดชูชูปถัมภ์
 เป็นการกอร์ป กุศลกรรม ทุกท่านเทอญ.

ด้วยความเคารพรักและอาลัย

จาก

คณะศิษย์แห่งโรงเรียน “เบญจมะมหาราช” ทุกรุ่น
 ประพันธ์โดย พร ยูพันธ์
 ศิษย์ ปี พ.ศ. 2474-2475

ครูผู้เสมือนพ่อ

เมื่อ พ.ศ. 2477 ขณะที่โรงเรียนประจำจังหวัดอุบลราชธานี “เบญจมะหาราช” (อาคารที่ตั้งอยู่ด้านหลังศาลากลางจังหวัดในปัจจุบัน) กำลังอยู่ระหว่างก่อสร้าง เสียงตอกตะปู้ยังคงและกลั่นเสียงคลุ้ง เพราะกำลังทำสื้ออยู่หลายห้องมีชั้นเรียนชั้นหนึ่งคือชั้น ม. 6 ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของการศึกษาในจังหวัดขณะนั้น ได้เข้าไปเรียนในตัวอาคารที่ยังสร้างไม่เสร็จเรียบร้อยนี้เป็นชั้นแรก ในห้องชั้นบนด้านหลังที่อยู่ใกล้กับโรงอาหารและวัดชัยมงคล ครูประจำชั้น ม. 6 ซึ่งมีอยู่เพียงห้องเดียวในขณะนั้น คือ คุณครูฟอง สิทธิธรรม ครูซึ่งผมถือเป็นครูผู้เสมือนพ่อตลอดมา

ขอให้ท่านที่บังเอิญได้อ่านข้อเขียนนี้ โปรดเข้าใจว่า ข้อความที่ท่านกำลังอ่านเป็นการระบายความรู้สึกนึกคิดจากใจของศิษย์ผู้หนึ่งที่มีต่อครูผู้มีพระคุณของตน ถ้ามีการกล่าวถึงคุณความดีของคุณครูผู้จากไปอย่างไร ก็เพราะผมเห็นว่าเป็นเช่นนั้นจริง ๆ ไม่มีเหตุผลที่จะเสกสรรปั้นแต่ง เพราะคนตายย่อมไม่อาจหยิบฉวยเอาประโยชน์ใด ๆ จากใครได้และทำเองเดียวกัน ถ้ามีการกล่าวถึงความสำเร็จบางประการในชีวิตของผมเองบ้าง ก็เป็นเพราะผมเห็นว่าคุณครูผู้ล่วงลับเป็นผู้มีส่วนให้ความสำเร็จนั้นเกิดขึ้น มิใช่เขียนเพื่อให้ตนเองได้ลาภยศหรือประโยชน์อันใดในปัจจุบัน ผมเองได้ผ่านตำแหน่งหน้าที่การงานมาพอสมควรแล้ว และปัจจุบันก็ได้เกษียณอายุมาสองปีแล้ว “เกินแกง” และ “เกินวัย” ที่จะมุ่งหวังในลาภยศใด ๆ อีก

ผมเป็นคนหนึ่งในนักเรียนชั้น ม. 6 ที่เข้าเรียนในโรงเรียน “เบญจฯ” ที่ยังสร้างไม่เสร็จใน พ.ศ. 2477 หลังจากที่ได้อาศัยเรียนใต้ถุนกุฏิพระในวัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนารามในปัจจุบัน) มานานพอสมควร ผมจึงเป็น “ศิษย์ครูฟอง” เหมือนเพื่อนทุกคนที่ร่วมเรียนชั้นเดียวกันในครั้งนั้น แต่เหตุที่ครูมิได้เป็นเพียงครู หากเป็นครูผู้เสมือนพ่อสำหรับผม ก็เพราะเนื่องสืบโยงไปถึงเหตุนอกโรงเรียนเบญจมะหาราชหลายประการ เหตุเหล่านี้

นั้น มิใช่เหตุที่ปกติจะต้องเกิดระหว่างครูกับนักเรียนทั่วไป ฉะนั้น ผู้ที่มีความสัมพันธ์กับครูในฐานะที่เป็นนักเรียนธรรมดา จึงไม่จำเป็นต้องมีความรู้สึกเช่นเดียวกับที่ผมมี

เริ่มกันที่บ้านเกิด ผมเป็นลูกอุบลฯ แท้ คือ เกิดที่อำเภอม่วงสามสิบ ครูก็เกิดที่ม่วงสามสิบเหมือนกัน ต่างกันเฉพาะตำบล ผมเกิดในตัวอำเภอเพราะคุณพ่อย้ายจากตัวจังหวัดอุบลฯ ไปสอนหนังสืออยู่ที่นั่น แต่ครูเกิดที่บ้านตำบลหนองเมือง ในตำบลงานศึกษาผมก็เดินตามครู คือ ผ่านโรงเรียนเบญจมมหาราช โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ชื่อในขณะนั้น) เหมือน ๆ กัน แม้สาขาที่เรียนในชั้นปริญญาโทของธรรมศาสตร์ก็เป็นสาขานิติศาสตร์เหมือนกัน ที่ผมไม่มีโอกาสก้าวตามครูมีอยู่อย่างเดียวคือ การไปศึกษาต่อในต่างประเทศ เพราะจังหวะและโอกาสเกี่ยวกับอาชีพการงานไม่เหมือนกัน ครูเป็นคนจริงจังอย่างยิ่งต่อวิชาชีพ ตอนเป็นครูทั้งที่อุบลฯ และศรีสะเกษ นอกจากทำหน้าที่สอนตามปกติแล้ว ยังแต่งตำราเรียนจนเป็นที่รับรองของกระทรวงศึกษา เมื่อมาอยู่ในวงการเมือง ก็ทำหน้าที่ของ ส.ส. และรัฐมนตรีจนไม่มีเวลาปลีกตัวไปฟังคำบรรยายที่ธรรมศาสตร์ และทำให้การเรียนปริญญาโทของท่านต่อชะงักไป แต่ด้วยความที่เป็นคนชอบการศึกษา ระหว่างนั้นเอง ครูก็ได้ตั้งโรงเรียนขึ้นที่อุบลฯ ซึ่งเจริญเติบโตมาจนบัดนี้ และเมื่อมีโอกาส ครูก็อุตสาหะไปเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยอินเดียน่าในสหรัฐอเมริกาจนได้รับปริญญาโท ทั้งที่ตอนนั้นก็อายุมากแล้ว ผมเองไม่มีโอกาสเจริญรอยตามครูได้ในด้านการไปเรียนนอก เพราะเหตุการณ์และการงานไม่อำนวย แม้ว่าในระยะเวลาที่ผมยังอยู่ในราชการจะได้รับเชิญจากต่างประเทศหรือเคยไปดูงานหลายครั้ง ทั้งในเอเชีย ยุโรป อเมริกา หรือแม้แต่ในรัสเซีย แต่ก็มิใช่การไปเรียนต่อแบบที่ครูได้ทำ

นอกจากความพ้องกันในบ้านถิ่นเกิดและสถานศึกษาดังกล่าวข้างต้นแล้ว สิ่งที่ทำให้ครูเป็นยิ่งกว่าครูสำหรับผมคือ ความสัมพันธ์ซึ่งเดิมที่ย้อนขึ้นไปถึงสมัยที่คุณพ่อผมยังเป็นหนุ่ม คุณพ่อบวชเป็นเณรจนเป็นพระที่วัดสุทัศนารามในตัวเมืองอุบลฯ ระหว่างบวชเรียน

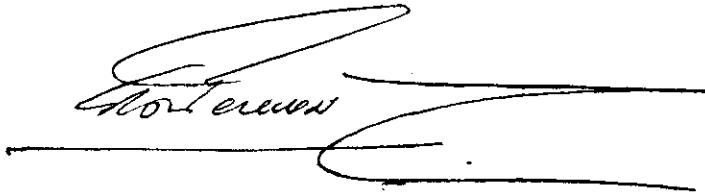
นั้น ได้ทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสือเด็ก ๆ ไปด้วย คุณครูฟอง สิทธิธรรม ซึ่งขณะนั้นเดินทางจากม่วงสามสิบเข้ามาเรียนในจังหวัดได้เป็นนักเรียนของคุณพ่อผมอยู่ระยะหนึ่ง ท่านถือว่าคุณพ่อผมเป็นครูคนแรก และนับแต่นั้น ไม่ว่าชีวิตของท่านจะขึ้น-ลงอย่างไร ท่านก็เรียกคุณพ่อผมว่า “ครู” จนถึงวันสุดท้ายของชีวิต เมื่อเหตุการณ์เป็นมาเช่นนี้ท่านจึงมองผมในฐานะเป็น “ลูกครูอ่อน” คือเป็นลูกของครูมาตั้งแต่ผมเป็นเด็ก เมื่อผมมาเรียน ม. 6 ซึ่งท่านเป็นครูประจำชั้น ท่านก็ปฏิบัติต่อผมครบถ้วนทั้งสองฐานะ คือในฐานะที่ผมเป็นศิษย์ของท่าน ก็ได้รับความเอาใจใส่ในด้านวิชาความรู้ ได้รับคำชมเชยและคำตำหนิหรือทำโทษเหมือนเพื่อนร่วมชั้นทุกคน แต่ในอีกฐานะหนึ่ง คือ ฐานะที่ผมเป็น “ลูกของครู” ท่านได้ทำในสิ่งที่มิใช่หน้าที่โดยตรงและโดยไม่มีใครขอร้องหรือบังคับ คือได้หมั่นไปมาหาสู่ที่บ้าน แจ้งให้คุณพ่อผมทราบถึงนิสัยใจคอของผมในสายตาของท่าน แจ้งให้ทราบถึงพฤติกรรมบางอย่างที่ผมได้ทำไปที่โรงเรียน-ทั้งในแง่ว่าอย่างไรสมควรสนับสนุนให้ดำรงไว้และอย่างไรไม่ควรแก้ไขหรือจัดให้พ้นไปจากตัว เมื่อผมจบ ม. 6 และจะไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ท่านก็แสดงความเป็นผู้ “เสมือนพ่อ” อีก โดยให้ผมถือจดหมายส่วนตัวของท่านไปถึงหลวงเสขสุนทร อาจารย์ฝ่ายปกครองของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยในขณะนั้น เพื่อให้ผมได้เรียนในโรงเรียนซึ่งท่านเองก็เป็นศิษย์เก่า แม้การเข้าเรียนในโรงเรียนสวนกุหลาบฯ จะต้องมีสอบแข่งขัน แต่การที่ครูอุทิศให้มีจดหมายฉบับดังกล่าวเพื่อช่วยผมเป็นส่วนตัว ผมก็ถือได้โดยสนิทใจว่า นั่นเปรียบได้กับการกระทำของพ่อคนหนึ่ง เพราะแสดงถึงความอาทรแม้ผมจะได้พ้นออกไปแล้วในฐานะนักเรียน ม. 6 ของท่าน เมื่อสอบ ม. 8 ได้ใน พ.ศ. 2479 ผมได้ไปสมัครเข้าเรียนอักษรศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพราะผมสอบ ม. 8 ได้ในแผนกภาษา ก่อนถึงวันสอบคัดเลือกเข้าเรียนจุฬาฯ ผมต้องรีบไปถอนชื่อเพราะได้รับโทรเลขจากพ่อให้สมัครเรียนกฎหมายที่ธรรมศาสตร์ เหตุการณ์ครั้งนั้นนับเป็นการหักเหชีวิตครั้งใหญ่ เพราะถ้าผมเรียนและจบอักษรศาสตร์จริงตามที่ตั้งใจไว้ชีวิตการงานคงไม่ได้เริ่มต้นที่กรมศุลกากรและคงไม่ยืนยาวมาถึง 40 ปีจนได้ดำรงตำแหน่ง

อธิปัตติกรรม^๕ในที่สุด เพราะความรักภาษาศาสตร์คงจะดึงผมไปในทางเป็นครูบาอาจารย์เสีย
แต่แรก ผู้ที่มีส่วนสำคัญยิ่งในการหันเหชีวิตครั้ง^๕นี้ก็คือ ครู “ผู้เสมือนพ่อ” คือ ครูฟอง
ของผมนั่นเอง ท่านให้เหตุผลกับพ่อผมก่อนที่จะโทรเลขว่า ท่านสอนมากับมือ รู้เห็น
เต็มคำที่ผมเป็นคนเจ้าเหตุเจ้าผล เมื่อยืนในความเห็นของคนแล้วเป็นต้องไต่กับใคร ๆ แบบ
เถียงไม่ตกปาก ไม่ใช่ “เสนาหมากซึกา” หรือลูกขุนพลอยพยักแต่ซัด ให้เรียนกฎหมาย
นั่นแหละจึงจะเหมาะกับนิสัย ยิ่งไง ๆ ก็พอดำเนินอาชีพอิสระได้ไม่ต้องเป็นข้าราชการหรือ
ลูกจ้างใคร ๆ คุณพ่อผมก็คงจะเห็นพ้องตามครู ชีวิตผมจึงต้องเป็นอย่างที่เป็นอยู่บัด^๕

ถ้าจะกล่าวถึงพระคุณของครูเฉพาะที่กล่าวมาแต่ต้น ข้อเขียนซึ่งเขียนขึ้นด้วยความ
รำลึกในพระคุณ^๕ก็จะไม่สมบูรณ์ เมื่อผมเรียนอยู่กรุงเทพฯ โดยอาศัยวัดอยู่ตั้งแต่ ม. 7 จน
ได้ปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตเมื่อ พ.ศ. 2482 นั้น ผมมีความเป็นอยู่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะ
อะไร ๆ ที่ควรจะเป็นก็ไม่ค่อยจะเป็น และเงินทองที่ควรจะได้รับตามกำหนดก็มักจะคลาด
เคลื่อนอยู่เสมอ เพราะครอบครัวผมไม่ใช่ครอบครัวที่มั่งมีศรีสุขเหมือนคนอื่น ๆ คุณพ่อ
กัดฟันส่งผมไปเรียนกรุงเทพฯ ก็เพราะความที่คุณพ่อเป็นคนรักการศึกษาเป็นชีวิตจิตใจโดย
แท้เท่านั้น เมื่อเกิดความขัดข้องในเรื่องใด ขณะที่ผมเรียนอยู่กรุงเทพฯ ที่พึ่งทั้งในด้าน
ความคิดและด้านวัตถุก็ไม่ค่อยจะพ้นไปจาก “ครูเสมือนพ่อ” คือคุณครูฟอง สิทธิธรรม
เพราะระยษนั้นท่านเปลี่ยนจากอาชีพครูมาเป็นผู้แทนราษฎร และต้องเข้าบ้านประจำไว้ใน
กรุงเทพฯ ท่านเป็นที่พึ่งทั้งในขณะที่ท่านเป็นผู้แทนราษฎรธรรมดาและเมื่อท่านเป็นรัฐมนตรี
โดยไม่มีอะไรแปลกไปจากความเป็น “ครูฟอง” ธรรมดา ตั้งแต่ครั้งที่ท่านเป็นครูอยู่อบต.ว
เลย

บัด^๕ และ ณ ฅาปนสถานที่อยู่บวรราชธานี ทอดสงบอยู่ด้วยสังฆารของปุษนีย
บุคลลผู้หนึ่งซึ่งได้บำเพ็ญความดีนานปีการ ในด้านวิทยาทาน ท่านเป็นทั้งครูเจ้าของโรงเรียน
และผู้แต่งตำรา ในด้านศาสนาก็เป็นกำลังสำคัญในการสร้างวัดหนองบัวขึ้นทั้งวัด ในด้าน
เป็นลูกของชาวอุบลฯ ก็เป็นผู้แทนราษฎรหลายสมัยและได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีซึ่งเป็น
ศักดิ์ศรีของบ้านเรา โดยเฉพาะกับตัวผม ท่านเป็นครูผู้เสมือนพ่อโดยแท้ สังฆาร^๕กำลังจะ

มอดมลายไปตามกฎของธรรมชาติ ผมขออน้อมเสนอข้อเขียนนี้เป็นเครื่องบูชาคุณ ขอให้ดวง
วิญญาณของครูจงไปสู่สุคติ และสถิต ณ สรวงสวรรค์อันคู่ควรแก่ความดีที่ครูได้บำเพ็ญมา
ชั่วชีวิต

(นายนาถ ไวยหงษ์)

ศิษย์เก่า “เบญจมะมหาราช”

พ.ศ. 2473-2477

อาลัยพี่ฟอง สติธิธรรม

พี่ฟอง สติธิธรรมกับข้าพเจ้ามีความรู้จัก รักใคร่นับต่อกันมานานเกือบ 50 ปีแล้ว ข้าพเจ้าเรียกท่านว่า “พี่ฟอง” เมื่อปี พ.ศ. 2480 เป็นปีที่ประเทศไทย ซึ่งในขณะนั้น เรียกว่าประเทศสยาม ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั่วประเทศจากราษฎรโดยตรงเป็นครั้งแรกนับแต่มีการปกครองโดยระบอบรัฐธรรมนูญ พี่ฟองได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 จากเขตเลือกตั้งของจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนข้าพเจ้าเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 1 จากเขตเลือกตั้งของจังหวัดขอนแก่นอันเป็นที่เกิดของข้าพเจ้า อุบลราชธานีถิ่นกำเนิดของพี่ฟอง สติธิธรรม กับถิ่นกำเนิดของข้าพเจ้าพวกเราชาวอีสานถือว่าเป็นบ้านพี่เมืองน้อง เชื้อสายอันเดียวกัน

เลือกตั้งครั้งแรก เราได้ทำงานอยู่ในสภาด้วยกันเพียง 9 เดือน วิกฤติการณ์ทางการเมืองก็เกิดขึ้นถึงกับยุบสภาผู้แทนราษฎร เพราะเหตุรัฐบาลสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีขณะนั้น ไม่ยอมรับเอาร่างข้อบังคับการประชุมสภาที่กำหนดให้รัฐบาลทำรายละเอียดในการเสนอร่าง พ.ร.บ. งบประมาณแผ่นดิน ซึ่งพวกเราเสนอต่อสภาโดยมีคุณถวิล อุดล ส.ส. จากร้อยเอ็ดเป็นเจ้าของญัตติ รัฐบาลยุบสภาเพราะไม่เห็นด้วย ทำตามข้อเสนอของพวกเราไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่สภาได้รับหลักการแห่งญัตติตั้งกล่าวไว้แล้ว พวกเราต่อสู้จนได้ชัยชนะรัฐบาลสมัยนั้น เพราะเราถือว่ากรณีการควบคุมรายได้รายจ่ายของประเทศอันเป็นเงินไปจากภาษีอากรหยากเหวี่แรงงานของประชาชนนั้น เป็นหน้าที่ที่สำคัญจำเป็นอย่างยิ่ง หลังจากที่พวกเราถูกรัฐบาลยุบสภา เลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 ในพ.ศ. 2481 พวกเราก็ได้ ได้รับความไว้วางใจให้เข้าไปนั่งเป็นปากเป็นเสียงในสภาอีก ข้าพเจ้ากับพี่ฟองจึงได้ร่วมมือทำงานทางการเมืองกันต่อมาด้วยระยะเวลาอันยาวนาน

พี่ฟอง สติธิธรรมและครอบครัวกับครอบครัวข้าพเจ้ามีความรักใคร่สนิทสนมกันมากเสมือนพี่น้องร่วมสายโลหิตเดียวกัน เราจึงมีความเข้าใจในชีวิตและการทำงาน ตลอดจนคุณงามความดีซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี

พี่ฟองเป็นนักการเมืองชั้นนำผู้หนึ่งของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแห่งภาคอีสานของเรา พี่ฟองนอกจากจะเป็นนักการเมืองชั้นนำแล้ว พี่ฟองยังเป็นนักกฎหมาย เป็นครูบาอาจารย์ อันเป็นที่เคารพรักใคร่นับถือของบรรดาลูกศิษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ลูกศิษย์ลูกหลานทั้งหลายเรียกติดปากกันทั่วไปว่า “อาจารย์ฟอง” เพราะความเคารพรักใคร่นับถือของลูกศิษย์และพี่น้องราษฎรทั่วไปเป็นอันมากเช่นนี้ พี่ฟองจึงได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้แทนราษฎรของจังหวัดอุบลราชธานีตลอดมาหลายสมัย จนได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีหลายครั้ง

พี่ฟองเป็นคนมีความขยันหมั่นเพียร เป็นคนทำงานมีระเบียบ ละเอียดถี่ถ้วน สุขุมรอบคอบยากหาผู้เสมอเหมือน ในสมัยนั้นพวกเราในฐานะผู้แทนราษฎรจากอีสาน ได้ร่วมมือร่วมใจกันปฏิบัติภาระหน้าที่ของตนที่มีต่อประเทศและประชาชน ด้วยความขยันหมั่นเพียร สมานสามัคคีกันอย่างดียิ่ง ดังนั้นในบรรดานักการเมืองอาวุโสจากแผ่นดินอีสานของเรา เมื่อเอ่ยชื่อถึง ทองอินทร์ ถวิล พอง จำลอง เทียง เฌียง แล้ว ย่อมเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปทั้งประเทศ จะมีอยู่ก็จำนวนน้อยนักที่จะไม่รู้จักนักการเมืองชั้นนำจากอีสานของเราเหล่านี้

พี่ฟอง นอกจากจะเป็นนักการเมืองชั้นนำ นักกฎหมาย นักปรัชญา ครูบาอาจารย์ ได้แต่งหนังสือตำราไว้หลายเล่ม ซึ่งเป็นหนังสือที่น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง พี่ฟองยังมีความรอบรู้ในเรื่องพระพุทธศาสนา ธรรมะ ธรรมโมเป็นอย่างดีอีกด้วย กล่าวคือรอบรู้ถึงแก่นธรรมอย่างแตกฉานทีเดียว

ข้าพเจ้าทราบข่าวถึงแก่กรรมของพี่ฟองขณะกำลังนั่งอ่านหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งที่โต๊ะเขียนหนังสือพลิกหนังสือพิมพ์อ่านเห็นเข้า ข้าพเจ้าคิดถึง ด้วยความไม่แน่ใจ ชูหนังสือพิมพ์มาใกล้ตาแล้วเพ่งดูอีก อ่านทบทวนไปมาหลายครั้ง จึงแน่ใจว่า พี่ฟองได้จากเราไปอย่างไม่มีวันกลับมาพบและคุยกันอีกแล้ว สมองของข้าพเจ้าครุ่นคิดเค้างคว้างไป ถึงความสัมพันธ์รักใคร่นับถือกัน พยายามระลึกถึงภาพ เหตุการณ์ต่าง ๆ ในอดีตที่เราได้เคยประกอบภาระหน้าที่รับใช้ชาติบ้านเมืองร่วมกันมา ความระลึกถึงพี่ฟอง ด้วยความเศร้าสลดใจ ทำให้ความนึกฟุ้งซ่านไปกว้างไกล ในเหตุการณ์มากมายหลายอย่าง ซึ่งมีอาจจะบรรยายจบสิ้นลงในที่นี้

ได้ ข้าพเจ้าถูกไปหยิบหนังสือต่าง ๆ ของพี่ฟองเขียนขึ้นไว้ มีอยู่หลายเล่มด้วยกันมาพลิก ๆ อ่านยิ่งทำให้ข้าพเจ้าระลึกถึงมากขึ้น และเศร้าใจที่สุด ในการจากไปของพี่ฟอง

ขณะความกรุณาคิดล่องลอยไประลึกถึงเรื่องราวต่าง ๆ มองเห็นภาพพี่ฟองในความคิดที่ได้บำเพ็ญภารกิจร่วมกันเพื่อชาติบ้านเมือง เหลือบไปเห็นหนังสือเล่มหนึ่งตั้งอยู่ในตู้หนังสือตรงหน้า เป็นหนังสือพิมพ์แจกเป็นธรรมทานในงานฌาปนกิจศพนายพิมล สติธิธรรม ผู้เป็นน้องชายที่รักของพี่ฟอง ซึ่งน้องชายของพี่ฟองผู้นี้ได้มีชีวิตต่อสู้มาอย่างโชกโชน ผู้หนึ่งได้เคยข้ามใจไปช่วยลาวอิสระต่อสู้กับฝรั่งเศส จนได้รับยศเป็นนายร้อยเอกแห่งกองทัพลาวอิสระ ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุคใหม่ ๆ

หนังสือเล่มนี้มีชื่อเรื่องว่า “สกุลธรรม และ ของทิพย์” เป็นเรื่องธรรมบรรยายโดยกุสลาจาโรภิกขุ (ฟอง สติธิธรรม) พี่ฟองบรรยายแสดงธรรมให้ญาติโยมพี่น้องทั้งหลายฟังแต่ครั้งอุปสมบท ที่บ้านโยมทิศใต้วัดสำราญนิเวศ ตำบลบึง อำเภอนานาจเจริญ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2503 กุสลาจาโรภิกขุ (ฟอง สติธิธรรม) ได้แสดงธรรมสำคัญ ๆ ในเรื่องปรภาวสุตา และ มงคลสูตร ท่านบรรยายสำนวนโวหารเข้าถึงแก่นธรรมให้ไว้หลายประการอย่างน่าจับใจ อันนับว่าเป็นคำบรรยายธรรมที่น่าอ่าน ศึกษา และปฏิบัติตามของผู้ใคร่ธรรมทั้งหลายเป็นอย่างดียิ่ง คำบรรยายธรรมของท่านแฝงไว้ซึ่งคำคมหลายประการ ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านเป็นผู้รู้และเข้าถึงพระธรรมเป็นอย่างดีผู้หนึ่ง กุสลาจาโรภิกขุ (ฟอง สติธิธรรม) ท่านขยายความของคำว่า “ปฏิรูปเทสวาโส จ เอตมฺมกมลมุตฺตมํ” อันมีกล่าวไว้ในมงคลสูตรมีความตอนหนึ่งว่า “การอยู่ในประเทศอันสมควรเป็นมงคลอันสูงสุด พวกเราส่วนมากไม่รับมงคล กลับสร้างอับมงคลให้แก่ตน กล่าวคือไม่รู้จักพระพุทธ ไม่ยำเกรงพระสงฆ์ เห็นทางเข้าวัดไกลร้อยโยชน์พันโยชน์ เห็นวัดเป็นป่าช้าหรือป่าข้างตงเสีย เชื่อว่าบาปไม่มี บุญไม่มี ประมาทศตบุรุษเข้าวัดจำศีล คูหมีนคนให้ทานและภาวนาว่าไม่เห็นซีตัวบุญออกมาจากวัดให้กู ฯลฯ ผู้ใดเป็นเช่นนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้เกลียดธรรม จะประสบความฉิบหายไม่เร็วก็ช้า ทั้งอ้างมาในปรภาวสุตรว่า ธมฺมเทสสิปรภาโว แปลว่า ผู้เกลียดธรรม

เป็นผู้ฉวยชัย....” นี่แสดงว่าท่านเป็นผู้ซึ่งในธรรมมาก่อนบวชนมนาน เมื่อท่านบวชท่านก็แสดงเป็นองค์เทศน์โปรดญาติโยมเลยทีเดียว

ในตำแหน่งเป็นนักการเมืองนั้น พี่ฟองเป็นผู้มีจิตสำนึกในชาตินิยมเป็นอย่างดีคนหนึ่ง เป็นผู้มองเห็นการณ์ไกล มีวิธีการปลุกใจพี่น้องร่วมชาติให้มีความตื่นตัวลุกขึ้นสร้างชาติ โดยที่เห็นว่าพี่น้องราษฎรของเราส่วนมากยังหลับอยู่ไม่ กระตือรือร้น ที่จะสร้าง ตน สร้างชาติ อาจเป็นผลให้ชาติบ้านเมืองของเราค่อย ๆ ถูกกลืนด้วยอิทธิพลทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ไปอย่างไม่รู้สึกรู้สียงจนมลายสิ้นในที่สุด

พี่ฟองเท่าที่ข้าพเจ้าได้ยินได้ฟัง มักจะเป็นเจ้าของคำคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะในเรื่องเกี่ยวกับบ้านเมืองหรืออะไร ๆ ก็ดี เช่นเปรียบเปรยพวกผู้แทนในสภา นักการเมือง รัฐมนตรีประเภทพวกมีจิตทรามทั้งหลายโดยใช้ศัพท์ว่า “นักกินเมือง” เรียกพวกนักวิชาการพวกที่แสวงหาแต่ประโยชน์ใส่ตนโดยมิได้คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมชาติบ้านเมืองว่าพวก “นักวิชาการิน” หรือมักเรียกพวกผู้แทนที่รู้จักเอาแต่เงินโดยเอาคำย่อ M.P. ซึ่งพี่ฟองก็แปลเสียเองว่า พวก “MONEY AND POLITIC” หรือเรียกนักการเมือง ข้าราชการประเภทคอร์รัปชั่น ว่า “พวกปลวกกินชาติ” อย่างนี้เป็นต้น พี่ฟองเปรียบภาษิตอีสานกับนักการเมืองที่คิดว่า “เป็นพวกบ่อเห็นแก่เงินแสนได้แต่หากเห็นแก่ไพร่แสนเมือง” ก็นับว่าเป็นคำคมดี

ความเป็นนักชาตินิยมของพี่ฟอง สติธิธรรม จะเห็นได้ชัดในความเรียงเรื่อง “ลัทธิกู้ชาติ หรือชานหมินจู้” กับประวัติของดร. ชุนยัตเซ็น ท่านให้อรรถาธิบายไว้ว่า “ลัทธิการเมืองที่มุ่งโดยตรงต่อความสงบโดยเป็นสุข และมีความสุขโดยสงบ เป็นปลายทางที่ทุกประเทศชาติปรารถนาเป็นปลายทางที่พักและที่พึ่ง...ลัทธิการเมืองต่าง ๆ คือทางเดินหลาย ๆ เส้น ทางก็เป็นทางที่ถูก แต่ยังไม่ถึงปลายทางอันมีทั้งสุขและสงบครบทั้งสองลักษณะ

ในบรรดาเหตุทั้งหลายของความสงบและสุขนี้ กติประชาชาตินิยมเป็นสำคัญกว่า トラบซึ่งยังมีลัทธิซึ่งตามภาชิตการเมืองภาษาภาคอีสานว่า “นาสองเหมือง เมืองสองท้าว” อยู่ トラบนั้นคนก็ยังมีงุนกันอยู่นั่นเอง ความสุขโดยสงบจักมีไม่ได้ สัตว์เควจจานกินคน เขาถือว่าร้าย คนป่ากินคนเขาถือว่าป่าเถื่อน ความจริงคนที่ถูกกินเท่านั้นสิ้นชีวิต บ้านเรือนและสติทั้งหลายยังเป็นมรดกอยู่ ลูกหลานเหล่ากอของผู้ตายยังอยู่ แต่คนเมืองกินกันเอง

ด้วยการเอาเป็นเมืองขึ้นและกลืนชาติทั้งสองวิธีหรือแค่วิธีเดียวรัยกว่านั้น เพราะเสียทั้งประเทศ และศูนย์เสียมนุษยสิทธิ์ทุกประการ ถ้าเป็นวิธีกลืนกันวิญญานของชาติก็สลาย จึงสอนให้เรารู้จักสร้างเกราะป้องกันคนที่คนเมืองจะกินกันเอง สอนให้ชาติที่อาจจะถึงสุขแต่ไม่สงบเพราะเสียเอกราชหรือชาติถูกกลืน รู้จักเสาะสร้างและบำรุงรักษาชาติ เพื่ออิสรภาพ รู้จักเรียกวินญานของชาติเข้าสิงร่าง ฯลฯ คนที่ถูกคนเมืองด้วยกันกินแล้วนั้นเป็นภัยแก่ชาติ ยิ่งกว่าภัยอื่นใด เป็นคนครึ่งผี เป็นคนตายจำพวกหายใจได้ ผีจริงและคนตายเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าทำอันตรายแก่ชาติและประเทศใดเลย แต่คนจำพวกที่ถูกกลืนจนลืมชาตินี้ ย่อมใช้ชีวิตเพื่อชาติอื่นที่กลืนตน ขวนขวายเพื่อให้แว่นแคว้นแผ่นดินของตนตกเป็นของเขา หลอกหลวงจูงเอาเพื่อนร่วมชาติให้ตายตาม คนผีพวกนี้ถ้าเป็นนักการเมืองหรือชนมีความรู้ด้วยกันแล้ว ก็ยังเป็นภัยร้ายเท่าพันทวี เพราะมีผู้ตายตามมาก นักปราชญ์โบราณของเรารจนาบทสุตรเรียกขานผู้คนพวกนี้ว่า “ ฯลฯ มาเยอขวัญเยอ ฯลฯ กินข้าวผีให้เจ้าฮาก เคี้ยวหมากผีให้เจ้าคาย ให้เจ้ากินมาตายท้องเปล่า (จิ้งจก) เป็นเจ้าเล่าแสนที่ ฯลฯ” ถ้าใช้เป็นภาษาการเมืองก็ว่า “ จงอย่ามัวหลงลาภยศสรรเสริญสุขที่ชาติอื่นเขาให้แล้วลืมชาติประเทศของตน เพราะมันเป็นยาพิษยาเบื่อเมาเผาผลาญชาติ ถ้าจะเสียได้ชาติจึงจะเป็นอิสระชั่วฟ้าดิน.....ลัทธิประชาชาตินิยมภายในกรอบสากลชาตินิยมเท่านั้นที่จะไม่ขัดขวางต่อสันติสุข”

ข้อความเรียงส่วนน้อยนี้คิดข้างต้นนี้ ก็คงจะเห็นความลึกซึ้งในความเป็นนักการเมืองชาตินิยมเป็นอย่างดีแล้ว

เพราะความรักชาติบ้านเมืองนี้เอง หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ฝรั่งเศษซึ่งได้แสดงความยิ่งใหญ่ได้เข้ายึดครองประเทศลาวจะเอาเป็นข้าอีกครึ่งหนึ่ง เพราะความที่เป็นบ้านพี่เมืองน้องเดียวกันกับเรา ด้วยความเป็นนักชาตินิยมของพี่ฟอง จึงมีอาจจะนั่งทนคุกอยู่ได้ จึงได้รวบรวมสมัครพรรคพวกนักการเมือง พี่น้องประชาชนและลูกศิษย์ลูกหาชาวอีสานเป็นขบวนการข้ามโขงเข้าไปช่วยพวกลาวอิสระ ทำการต่อต้านสู้รบฝรั่ง เศส จน สุข ชีวิต ซึ่งยอมเป็นที่ทราบดีในบรรดานักการเมืองและ ขบวนการ กู้ชาติลาว อิสระ เป็นอย่างก็ อยู่โดยทั่วไป

ถ้าจะพรรณนาถึงชีวิตและผลงานของพี่ฟอง เพียงแต่ส่วนที่ข้าพเจ้าได้สัมผัสแล้ว
 รู้สึกว่าหากจะเขียนเรื่องของท่านก็คงจะต้องทำเป็นหนังสือเล่มใหญ่ ๆ ที่เดียว ซึ่งย่อมมีอาจ
 เขียนขึ้นได้ด้วยเวลาอันน้อยนิดเช่นนี้

ข้าพเจ้าจึงได้แต่อาลัยอย่างที่สุด ขอน้อมรำลึกด้วยความเคารพ รักใคร่ นับถือ
 แก่พี่ฟอง ขอให้วิญญาณของพี่ฟอง สิริธรรม จงไปสิงสู่อยู่ในสุคติภพ หากชาติหน้ามี
 จริง ก็ขอให้เราได้พบกันอีกในชาติหน้าเทอญ.

ผล แสน์สระคี

อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (จังหวัดขอนแก่น)

เบื้องหลังนายฟอง สิทธิธรรมเป็นกบฏแยกดินแดน ?

เปิดเผยโดย

พ.ต. สีหะพนม พิษิตวรสาร

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดสกลนคร

เมื่อ 30 มิถุนายน 2524 หลังจากมรณกรรมของท่านอาจารย์ฟอง สิทธิธรรมไม่กี่วัน ข้าพเจ้าก็ได้ทราบข่าวนี้ที่อำเภอ พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ด้วยความเศร้าสลดใจยิ่งนัก ท่านเป็นคนดีคนหนึ่งของอีสาน ที่เปรียบได้เสมือนดวงแก้วที่สดใสท่านเป็นผู้มีสายตายาวมองการณ์ไกลเช่นรัฐบุรุษของโลกทั้งหลาย เฉพาะที่เกี่ยวกับข้าพเจ้าท่านไม่เป็นแต่เพียงครูอาจารย์ที่ได้อบรมสั่งสอนให้มีความรู้เท่านั้นท่านยังเปรียบเหมือนเป็นทั้งพี่ชาย เป็นทั้งบิดาก็ว่าได้ ข้าพเจ้าเป็นคนที่มีสมบุรณ์มาได้เท่าทุกวันนี้ ก็เพราะท่านอาจารย์แต่ผู้เดียวเท่านั้นที่ให้แนวทางและแนวความคิด

หวนระลึกถึงอดีตกาลที่ผ่านมา ข้าพเจ้ายังจดจำเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ทุกสิ่งระหว่างเกิดกรณีพิพาทอินโดจีน ทำให้พวกเราชาวอีสานตื่นตัว สนใจในการดิ้นรนต่อสู้กู้เอกราชของพี่น้องชาวแหลมทองเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ พี่น้องชาวลาวที่อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ท่านอาจารย์ฟองได้ช่วยให้ข้าพเจ้าฟังอยู่เสมอว่าในประวัติศาสตร์ไทยและลาวทั้งกันไม่ได้ สมัยพระมหาจักรพรรดิครองกรุงศรีอยุธยา ถูกพม่าข้าศึกเข้ามาย่ำยีกองทัพของเจ้าไชยเชษฐาธิราช แห่งราชอาณาจักรลาวเคยยกกำลังมาช่วยตีพม่า จนทำให้กษัตริย์ทั้งสองพระองค์มีความผูกพันกัน อย่างใกล้ชิดสนิทสนมได้ร่วมกันทรงสร้างพระธาตุศรีสองรักไว้ ที่อำเภอคำชะอีเป็นอนุสรณ์อันศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาทราบจนกระทั่งทุกวันนี้ ฉะนั้นในเวลาที่เราเดือดร้อน เราก็พลอยเดือดร้อนด้วย ท่านอาจารย์ปรารถนาจะให้เห็น

พี่น้องของเรา ในแหลมทองหลุดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของต่างชาติและพ้นจากอิทธิพลของจักรวรรดินิยม ไม่ว่าชาติมหาอำนาจใด ๆ เพื่อเราจะได้ร่วมกันอย่างสันติในแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์สืบไป

ในปี 2487 ข้าพเจ้าได้พบกับท่านอาจารย์อีกครั้งหนึ่ง ก่อนที่จะเดินทางไปราชการที่กองทัพพายัพในสงครามมหาเอเชียบูรพา ท่านอาจารย์ได้ปรารภกับข้าพเจ้าว่า ถึงอย่างไรเสียญี่ปุ่นก็ต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แน่ แล้วเราจะทำอย่างไรกันจึงจะช่วยเหลือพี่น้องลาวของเราได้ ข้าพเจ้าก็ได้แต่เพียงออกความเห็นว่าคุณครูในฐานะที่ท่านเป็นนักการเมืองอยู่แล้ว ควรจะหาโอกาสเดินทางไปพบผู้ใหญ่นักคนใดคนหนึ่งที่นครเวียงจันทน์ให้ได้ ส่วนตัวข้าพเจ้านั้นเวลานั้นยังอยู่ในระหว่างราชการสงคราม ไปไหนยังไม่ได้ ต่อเมื่อสิ้นสงครามแล้วจึงจะออกไปช่วยปฏิบัติงานได้ ครั้นต่อมาอีกประมาณต้นปี 2488 ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่าท่านอาจารย์ได้เดินทางข้ามไปที่นครเวียงจันทน์ โดยมีท่านบัวจันทร์ อินทวงศ์ เป็นผู้นำเข้าเผ่าองค์มกุฎราชกุมารเจ้าฟ้าสว่างวัฒนา (ขณะนั้นพระเจ้าศรีสว่างวงศ์ทรงเป็นเจ้ามหาชีวิตของลาวอยู่) ท่านอาจารย์ได้ขอร้องให้พระองค์เป็นผู้นำประชาชนชาวลาว ในการกอบกู้เอกราชจากฝรั่งเศส โดยให้รับทรงดำเนินการเจรจาขอรับเอาอาวุธยุทโธปกรณ์จากกองทหารญี่ปุ่นในประเทศลาวไว้ เพราะญี่ปุ่นเองก็ทราบดีว่าตนเองก็ต้องพ่ายแพ้แน่นอน และมีนโยบายจะมอบอาวุธยุทโธปกรณ์แก่ฝ่ายที่ต้องการปลดแอกตนเองอยู่แล้ว ท่านอาจารย์ได้รับคำตอบจากองค์มกุฎราชกุมารอย่างคาดไม่ถึงว่า ลาวเป็นประเทศน้อย ประชากรก็มีเพียงเล็กน้อยเหมือนกับเด็ก ๆ จะไปชักชวนผู้ใหญ่คือ ฝรั่งเศสมหาอำนาจจะกลับคืนมาปกครองอีกได้อย่างไร เราควรจะหาทางอื่นหลบพายุไว้ก่อน เพื่อประคับประคองชาติลาวไว้ต่อไปท่านอาจารย์จึงเดินทางกลับจากนครเวียงจันทน์ ด้วยความผิดหวัง แต่ก็มิได้ท้อถอย ท่านได้หันมาปรึกษาหารือกับสื่อตีตรัฐมนตรีของอีสาน ผู้ลี้ภัยไป คือ ท่านอาจารย์เที่ยง ศิริจันทร์ ท่านอาจารย์ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ท่านถวิล อุดล และท่านจำลอง ดาวเรือง และปรึกษากับท่านผล

แสนสระคี (อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดขอนแก่น) ขอร้องให้ช่วยกันจัดตั้ง
ขบวนการเสรีลาวขึ้น โดยประชาชนลาวเพื่อปลดปล่อยลาวต่อไป

ท่านอาจารย์เที่ยง ศิริจันทร์ (อดีตรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัด
สกลนคร) หัวหน้าเสรีไทยที่สำคัญคนหนึ่งของอีสาน เป็นคนใจเด็ดที่ยอมเสี่ยงชีวิตทำงานเสรี
ไทย เพื่อกอบกู้ชาติให้พ้นจากแอกของญี่ปุ่น ไม่แต่งงานของเสรีไทยเท่านั้น ท่านยังมีส่วนอย่าง
สำคัญในการริเริ่มจัดตั้งเสรีลาวขึ้นในประเทศไทย บุคคลสำคัญที่สุดคนหนึ่งซึ่งประวัติศาสตร์
ลาวจะต้องจารึกไว้ก็คือ นายพล ธัม ไชยสิทธิ์เสนา (อดีตเจ้ากรมสรรพาวุธทหารบกลาว)
ท่านผู้นี้เป็นตัวจักรสำคัญในการจัดตั้งขบวนการเสรีลาวขึ้น ท่านเป็นพวกกล้าขำแม่น้ำโขง
รุ่นแรก หนีระบอบการปกครองอันทารุณของฝรั่งเศสมาพร้อมกับท่านอุ่น ชนะนิกร ท่าน
อุตร ชนะนิกร ท่านบัวจันทร์ อินทวงศ์ ท่านคิลา วีรวงศ์ ฯลฯ ในสมัยกรณีพิพาท
อินโดจีน ท่านเป็นตัวแทนของฝ่ายกษัตริย์ลาว ที่ไปประชุมร่วมกับท่านอาจารย์เที่ยง ศิริจันทร์
และนายทหารฝ่ายสัมพันธมิตรทั้งอังกฤษและอเมริกัน ที่ป่าดงพระเจ้าทางตำบลติดกับบ้าน
หนองหลวง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นฐานกำลังอันสำคัญของเสรีไทย
แห่งหนึ่งในภาคอีสาน ที่ประชุมได้มอบหมายอำนาจทั้งด้านการเมืองและการทหาร ให้ไป
จัดตั้งขบวนการเสรีลาวขึ้นที่นครเวียงจันทน์ จนต่อมาได้แปรสภาพเป็นขบวนการลาวอิสระ
ทำการปลดปล่อยลาวให้พ้นจากแอกของฝรั่งเศสจนสำเร็จในภายหลัง

เมื่อญี่ปุ่นได้ยอมจำนนแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้กลับคืนมาที่อุบลราชธานี อันเป็นหน่วย
ต้นสังกัดเดิมและออกจากประจำการ เมื่อเดือนมกราคม 2489 ข้าพเจ้าได้พบกับท่าน
อาจารย์ฟอง อีกครั้งหนึ่ง และขออาสาไปทำงานร่วมกับขบวนการลาวอิสระทันที ครั้งแรกที่
สุดข้าพเจ้าได้พบกับท่านสุภานุวงศ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศของรัฐบาลลาว
อิสระ และหัวหน้าผู้รักษาแขวงคำม่วน ข้าพเจ้าได้ข้ามปากแม่น้ำโขงไปกับคุณกาญจน์
แสงสิงแก้ว เจ้าของโรงสีนครพนม และเจ้าของกิจการเดินเรือในแม่น้ำโขง ท่านสุภานุวงศ์
ได้ขอร้องให้ข้าพเจ้ารีบกลับมาพบท่านอาจารย์ฟอง และอดีตรัฐมนตรีอีก ขอรับการสนับสนุน
อาวุธยุทโธปกรณ์จากเสรีไทยโดยเร็ว ข้าพเจ้าได้กลับมาพบท่านเหล่านี้แล้วก็ตกลงกัน
ได้โดยเรียบร้อย จึงรีบกลับไปยังนครพนมอีก พอกลับไปถึงก็พอดีกับท่าแขกแตกท่าน

สุภานวงศ์เองก็หนีแทบเอาตัวไม่รอด ในขณะที่ข้ามโขงเข้ามาฝั่งไทย เพราะได้ถูกเครื่องบินฝรั่งเศสบินจิกหัวยิงเอาเรือที่นั่งมา ถูกกระสุนเข้าที่ศีรษะ ต้องมารักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล นครพนมเป็นเวลาหลายวัน

ส่วนข้าพเจ้าในระยณะนั้นก็มีความจำเป็นโดยรีบด่วนจะต้องขึ้นไปที่นครเวียงจันทน์ ได้ขออาศัยเรือกลไฟของคณะกาญจน์ แสงสิงแก้ว เป็นพาหนะเดินทางขึ้นไปตามลำน้ำโขง ซึ่งนับว่าเป็นพระคุณแก่ข้าพเจ้าอย่างเหลือล้น ในเรือมีอาจารย์หน แซมโต (เวลานั้นได้บวชเป็นพระภิกษุไปแล้ว เป็นนายท้าย ข้าพเจ้าได้พบกับท่านประสาร ทองภักดี (อดีตรองอธิบดีกรมศาสนา) อาจารย์อัมพร สุวรรณบล (อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดร้อยเอ็ด) และท่านศิลา วีรวงศ์ (อดีตที่ปรึกษากระทรวงธรรมการของลาว) ซึ่งเป็นตัวแทนของท่านอาจารย์ฟอง ในนครเวียงจันทน์

อาจารย์อัมพร ๖ ได้บอกข่าวดีให้ข้าพเจ้าทราบว่า ได้เจรจากับนายพลอาองผู้บัญชาการกองพล 93 ของจีนคณะชาติไว้แล้ว (เวลานั้นกองพล 93 ลงมาปลดอาวุธญี่ปุ่นในประเทศลาว) รู้สึกว่าเขามีความจริงใจต่อเอกราชของลาวมาก เขาได้อ้างถึงความผูกพันในทางประวัติศาสตร์ซึ่งจีนและลาวทั้งสองชาติมีต่อกันอย่างแน่นแฟ้นมาแต่โบราณกาลขอให้ฝ่ายเราจะมีมานะบากบั่นอย่าท้อถอย พยายามต่อสู้กับเอกราชมาให้ได้ลาวเคยเป็นชาติใหญ่มาแล้ว คนลาวที่อยู่ในมณฑลยูนนานก็มีอยู่มากน้อย หากเป็นความประสงค์ของคนลาวที่จะรวมกัน ในเมื่อสามารถขับไล่ฝรั่งเศสออกไปได้ ทางจีนก็ยินดีย่อมอบให้ทั้งดินแดนและทั้งคนจีนไม่หวงไม่ห้าม ขอแต่ให้ได้เอกราชมาก็แล้วกัน และหากคราวนี้ยังไม่สามารถที่จะกระทำได้ ก็ขอให้จัดส่งคนไปสู้รบกับกองพล 93 ที่ยูนนาน รวบรวมกำลังได้แล้วจึงค่อยลงต่อสู้กับฝรั่งเศส แก้มือในลาวอีก จนกว่าจะได้เอกราชในที่สุด

นอกจากนั้นอาจารย์อัมพร ยังได้พาข้าพเจ้าไปพบกับ พญาคำม้าว นายกรัฐมนตรีของรัฐบาลลาวอิสระ ได้ปรึกษาหารือและตกลงกันว่า หากมีถึงเวลาครบชั้นไม่อาจจะรักษานครเวียงจันทน์เอาไว้ได้ พวกเราก็จะต้องพากันอพยพลี้ภัยไปตั้งหลักอยู่ในประเทศไทยแล้วจึงค่อยคิดอ่านหาทางต่อสู้กันต่อไปจนกว่าจะได้เอกราช ต่อมาไม่ช้า ก็

เป็นเช่นนั้นจริง ๆ เมื่อนครเวียงจันทน์แตก ขบวนการลาวอิสระได้อพยพข้ามพากมาอยู่ที่หนองคายก่อน ท่านสุภานุวงศ์นั้น เมื่อหายป่วยที่นครพนมแล้ว จึงได้เดินทางขึ้นไปสมทบที่หนองคาย แล้วทั้งหมดก็ได้อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ภายหลัง ส่วนทางด้านลาวได้ท่านกระต่าย โตน สะโสฤทธิ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังของรัฐบาลลาวอิสระก็อยู่ที่ปากเซไม่ได้เช่นกัน ได้พาครอบครัวอพยพลี้ภัยจากปากเซเข้ามาอยู่ที่อุบลฯ ท่านอาจารย์ฟองได้ให้ความเมตตาการุณาต้อนรับอย่างอบอุ่นอันนันทัญญา ได้มอบบ้านที่อุบลฯ ให้เป็นที่พักอาศัยชั่วคราว แล้วต่อมาทั้งสองอพยพเข้ามาด้วยกันที่กรุงเทพฯ ทั้งหมด ในระยะที่ท่านเหล่านี้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นระยะที่รัฐบาลของเสรีไทยปกครองบ้านเมือง พวกที่หนีเข้ามาไม่ว่า ลาวอิสระ เขมรอิสระ เวียดนามอิสระ ก็ได้รับความสะดวกสบายอย่างพอเป็นไป ไม่มีความเคียดแค้น โดยเฉพาะลาวอิสระนั้นขาดเหลือเพื่อฝ่ายสิงโต พี่น้องชาวอีสานมีหนทางช่วยเหลือกัน ได้ก็ช่วยเหลือกันไป ทางท่านอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ หัวหน้าใหญ่เสรีไทย ท่านได้สนับสนุนให้จัดตั้งสันนิบาตเอเชียอาคเนย์ (South East Asia League) เพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจซึ่งกันและกันในระหว่าง สี่ชาติทุกด้าน มีท่านอาจารย์เตียงฯ ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานของสันนิบาตนี้

กล่าวถึงท่านอาจารย์ฟอง ท่านมีลูกศิษย์คนหนึ่งท่านเคยสอนหนังสือให้ที่โรงเรียนเบญจมมหาราช อุบลราชธานี ได้ไปว่าเรียนอยู่ในสหรัฐอเมริกา จนได้ปริญญาตรีบัณฑิต คือ ดร. เซ็ง ปทุมรัตน์ หลังจากเสรีจิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 ดร. เซ็ง ได้ตั้งหลักฐานอยู่ในสหรัฐ มีครอบครัวเป็นชาวอเมริกันไปแล้ว ท่านอาจารย์ฟองฯ ก็เขียนจดหมายติดต่อยอห์นวอนขอให้มาช่วยเหลืองานกอบกู้เอกราชลาว เมื่อ ดร. เซ็ง กลับมาถึงประเทศไทย ประมาณปี 2490 และต่อมาก็มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีก คราวนี้อาจารย์อัมพร มีโชคติ ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดร้อยเอ็ด ท่านอาจารย์ฟอง จึงได้จัดให้มีการประชุมเกี่ยวกับปัญหาการกอบกู้เอกราชลาวอีก ตอนนั้นได้มีท่านอาจารย์ทิม ภูริพัฒน์ (พี่ชายอดีตรัฐมนตรีทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดอุบลราชธานี ได้เข้าร่วมร่วมด้วย ท่านอาจารย์ฟองได้มอบหมายให้ ดร. เซ็ง ปทุมรัตน์

กับอาจารย์อัมพร สุวรรณเบล เดินทางไปเจรจาขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลจีนคณะชาติที่
 นานกิง ปรากฏว่ากลับมาได้ผลดีสมความมุ่งหมาย คือ ฝ่ายจีนขอให้ส่งเด็กหนุ่มชาวอีสาน
 หรือคนของขบวนการลาวอิสระไปฝึกที่ยูนนาน ตามที่ได้พูดคุยไว้กับผู้บัญชาการกองพล 93
 เมื่อครั้งก่อนที่นครเวียงจันทน์ ท่านอาจารย์ทิม เป็นหัวเรี่ยวหัวแรง ในการจัดหาเด็กหนุ่ม
 จากภาคอีสาน เช่น ที่จังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น นครพนม วลาว
 ส่งไปให้และให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ช่วยเหลือ ส่วนท่านสื่อที่รัฐมนตรีนั้น ขอตัวไม่เกี่ยวข้องด้วย
 เพราะระยะนี้บ้านเมืองได้ปฏิวัติมาเป็นสมัย คณะรัฐประหารเข้ายึดอำนาจแล้วเกรงจะถูกสงสัย
 มองไปในแง่ร้าย การส่งคนหนุ่มขึ้นไปฝึกที่ยูนนานต้องให้ขึ้นไปทางภาคเหนือ ผ่านแม่สาย
 เลยเข้าเขตเชียงตุง ของสหภาพพม่า แล้วเดินทางต่อไปด้วยเท้าจนถึงยูนนาน ส่วน คร. เซ็ง
 และอาจารย์อัมพร ได้เดินทางโดยเครื่องบินไปฮ่องกงและเข้าสู่ประเทศจีนไปก่อนรับที่ยูนนาน
 ในภายหลัง พอส่งเด็กหนุ่มขึ้นไปไม่กี่วัน อาจารย์ฟอง ก็ถูกรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม
 สั่งจับ ถูกกล่าวหาอย่างร้ายแรง ว่าเป็นหัวหน้ากบฏแบ่งแยกดินแดนและจะตั้งตัวเป็น
 นายกรัฐมนตรีลาวด้วย เมื่อถูกจับก็ถูกสอบสวนอย่างละเอียดถี่ถ้วน ในที่สุดไม่ได้เรื่องไม่ได้
 หลักฐานเลยต้องปล่อยตัว ท่านอาจารย์ฟอง เคยพูดให้ข้าพเจ้าฟังเสมอว่า พวกเรานี้แหละ
 คือ **คนรักดินแดน ไม่มีคนอีสานคนใดโง่พอจะคิดแบ่งแยกดินแดน** หากบ้านเมืองเป็น
 ประชาธิปไตยกันจริง ๆ แล้ว วันหนึ่งข้างหน้าคนอีสานก็มีสิทธิที่จะได้เป็นนายกรัฐมนตรี
 ได้เหมือนกัน สำหรับลาวนั้น ลาวเป็นพี่น้องที่ใกล้ชิดกับเรา เราต้องการให้เขาได้เอกราช
 และอยู่ร่วมกับเราโดยสันติคือไป หากไทยเราทำดีกับเขา วันหนึ่งเขาอาจคิดจะมาร่วมกับ
 เราก็ได้ เป็นเรื่องการตัดสินใจของเขาเอง หรือเขารักจะเป็นเอกราชปกครองตนเองก็เป็นเรื่อง
 ของประชาชนชาวลาว สุดแท้แต่เขาจะคิดเอา สำหรับเรานั้นให้เขาได้เป็นเอกราชก็พอใจแล้ว

ขบวนการอิสระที่อยู่ในกรุงเทพฯ ระหว่างคณะรัฐประหารขึ้นครองเมือง ตอนนั้
 ชักจะอึดอึดใจและประสพความลำบากเข้าทุกที รัฐบาลไทยได้หันเหไปผูกพันธ์กับสหรัฐ
 แน่นแฟ้นหนักขึ้น สหรัฐหาว่าพวกขบวนการกัษาคีทั้ง ลาว กัมพูชา และเวียดนาม เป็น
 พวกแดง ไทยก็พลอยว่าตามเขา การช่วยเหลือต่าง ๆ ไม่มีเลยแถมยังถูกกีดกันต่าง ๆ นานา

หัวหน้าขบวนการลาวอิสระ นับตั้งแต่เจ้าเพชรราช ญาณคำมัว ได้ขอรับความช่วยเหลือก็มี แต่ฝักหวัง ในที่สุดทางฝรั่งเศสก็มาเกลี้ยกล่อมให้คณะรัฐบาลลาวอิสระ กลับคืนไปยังบ้านเมืองของตน โดยจะผ่อนปรนให้เอกราชตามลำดับขั้น ทุกคนจะได้รับตำแหน่งหน้าที่การงาน และผู้ที่เคยมีตำแหน่งมาแล้วแต่ก่อน ก็สามารรถเบิกเงินบำเหน็จย้อนหลังได้ คณะรัฐบาลลาวอิสระจึงยอมกลับคืนไปเมื่อปี 2492 ส่วนท่านสุภานุวงศ์ ท่านบอกว่าท่านไม่ยอมกลับคืนไปรับเอกราชจอมปลอม ท่านเลยตัดสินใจเดินทางขึ้นไปภาคเหนือ เข้าทางเชียงตุง และข้ามโขงไปยังลาวเหนือต่อไปยังเวียงคานาเหนือ ไปพบโฮจิมินห์และจัดตั้งขบวนการแนวลาวยกซาคี แยกออกจากขบวนการลาวอิสระในภายหลัง

ท่านอาจารย์ฟอง ท่านเป็นคนมีกรรม เพราะเรื่องประชาธิปไตย เพราะเรื่องความน้อยใจที่อีสานไม่ได้รับการเหลียวแลจากรัฐบาล สมัยนั้นใครบ่นเรื่องนั้นมาก ๆ เข้า จะกลายเป็นพวกนักแบ่งแยกดินแดนทั้งนั้น แต่ท่านก็ต้องออกทน เวลาท่านเป็นรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงเกษตร มี ม.จ. สิทธิพร กฤดากร เป็นรัฐมนตรีว่าการในสมัย นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ท่านเป็นคนแรกที่พยายามทำความเข้าใจและขอรับรองต่อองค์การอาหารและเกษตรกรรม (F.A.O.) ของสหประชาชาติ ขอให้สำรวจและพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อยังความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่ประเทศไทย ลาว กัมพูชา และเวียงคานา

หลังจากที่รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม จับได้ไม่มั่นคงไม่ตายแล้ว ก็ยังให้พลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ เฟื่องเล่งติดตามท่านอาจารย์ฟอง ผู้นำสงสารตลอดมา และมาจับอีกเป็นครั้งที่ 2 ในข้อหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เป็นคดีร้ายแรงอีกเช่นเดียวกัน พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ สั่งให้ตำรวจเวรขนาดใหญ่ที่ขาไว้ที่เรือนจำจังหวัดอุบลราชธานี ขำพเจ้าได้ไปเยี่ยมท่านที่เรือนจำ เห็นสภาพของท่านแล้วก็สังเวชใจจนน้ำตาร่วง เพราะท่านเป็นเพียงผู้ต้องหาทางการเมือง เหตุใดจึงโหดร้ายทารุณกระทำต่อท่านเหมือนกับอาชญากร แต่ท่านก็ได้พิสูจน์ตนเองอีกครั้งหนึ่ง ต่อสู้จนหลุดพ้นจากคดี

ในสมัยที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นขมื่นกับปูนกับ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ จอมพลสฤษดิ์ เห็นว่าท่านอาจารย์ฟอง ถูกพลตำรวจเอกเผ่า เบียดเบียนมาตลอดเวลาหลายปี

จึงมาชักชวนขอให้ท่านอาจารย์เป็นที่ปรึกษา ก่อนทำการปฏิวัติรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่ท่านอาจารย์กลับให้ข้อคิดว่า อยากเห็นประชาธิปไตยเมืองไทยก้าวเดินต่อไปด้วยความมั่นคง แม้จะช้าหน่อยก็ไม่เป็นไร ท่านไม่อยากจะเห็นการปฏิวัติรัฐประหาร เพราะการที่มากด้วยอำนาจก็ต้องจากไปด้วยอำนาจ ขอให้ท่านจอมพลสฤษดิ์ ยึดเอาสี่คำ ถาวรมั่นคง คือประชาธิปไตยดีกว่า ซึ่งเป็นเหตุให้จอมพลสฤษดิ์ ไม่พอใจเป็นอย่างมาก ต่อมาเลยบินไปอังกฤษ เอาหลวงวิจิตรวาทการ จากสวีตเซอร์แลนด์มาเป็นที่ปรึกษาต่อไป และยังคงใจเจ็บต่อมา ถึงกับเอาท่านอาจารย์เข้าคุก โดยข้อกล่าวหาว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์ ภายหลังที่ท่านกลับจากการศึกษาต่อที่สหรัฐ เมื่อปี 2503 เวลานั้นจอมพลสฤษดิ์ ฯ เป็นอธิบดีกรมตำรวจเอง เมื่อนำท่านไปสอบสวนหวังจะเอาให้อยู่และมีคดีเอาเรื่องให้ตายเหมือนกับคดียนายครอง จันทาวงศ์ แต่ท่านอาจารย์เป็นคนเยือกเย็น ได้พูดอย่างกล้าหาญว่า ตัวท่านนั้นไม่เคยเสียดายชีวิต หากเป็นจริงตามข้อกล่าวหา แต่ในฐานะที่เราเป็นพุทธศาสนิกชนด้วยกันก็ขอให้ท่านจอมพลพิจารณาสอบสวนให้ละเอียดต้องแท้แน่นอนก่อน จึงเอาไปฆ่า แล้วท่านก็ถูกจำขังต่อมาอีกหลายปี จนได้รับการปลดปล่อยในคราวที่จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี

ท่านอาจารย์เป็นคนไม่ถือ โกรธ ไม่มี การอาฆาตพยาบาทจองเวรกับผู้ใด พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ นั้น แม้แต่ก่อนจะกระทำให้ท่านได้รับความเจ็บปวด และทารุณสักเพียงใด ถึงเวลาที่พลตำรวจเอกเผ่า ตกอับ ถูกจอมพลสฤษดิ์โค่น และถูกส่งตัวไปอยู่ต่างประเทศที่สวีตเซอร์แลนด์ เวลาท่านอาจารย์เดินทางกลับจากสหรัฐผ่านยุโรป กลับเมืองไทยยังสู้อุตส่าห์แวะเยี่ยมคารวะ พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ ท่านเคยพูดเสมอว่า คนทุกคนในโลกย่อมเป็นประโยชน์ต่อกันและกัน หากเราสามารถทำความเข้าใจกันได้และคนเราพึงละเว้นจากการเบียดเบียน

ท่านอาจารย์เป็นผู้มีใจบุญสุนทรท่าน ในระหว่างถูกจับในข้อกล่าวหาคดีคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 2 และถูกจำขังอยู่ที่เรือนจำจังหวัดอุบลราชธานี ท่านได้อุทิศที่ดินรอบหนองบัว ตำบลขามใหญ่ อำเภอเมืองอุบล ให้เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดหนองบัว จำนวน 33 ไร่ ซึ่ง

ประชาชนได้ช่วยกันสร้างพระบรมเจดีย์ศรีมหาโพธิ์สูง 57 เมตร บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเจ้าคุณสมเด็จพะมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้มาจากอินเดีย เป็นพระธาตุที่ก่อสร้างไว้เป็นอนุสรณ์ของ 25 ศตวรรษ

ไม่แต่เรื่องของทางโลก ทางด้านธรรม ท่านอาจารย์ยังเป็นนักอ่าน นักค้นคว้า มีความรู้อย่างแตกฉานในข้อวัตรปฏิบัติ ในบริเวณโรงเรียนสิทธิธรรมศาสตร์ ศิลป์อันกว้างขวางที่ถนนชยางกูร อุบลราชธานี ท่านได้จัดสร้างอาศรมของท่านขึ้นโดยเฉพาะ เพื่อหาความสงบวิเวก จากการปฏิบัติธรรม ท่านนั่งวิปัสสนาเป็นประจำ กระทำให้สมาธิเข้มแข็งได้ขาด

ท่านเคยพบกับข้าพเจ้าเสมอว่า เวลาจะจากโลกนี้ไป ท่านขอตายกับผ้าเหลือง ข้าพเจ้าก็ได้แต่ให้ข้อเสนอแนะว่ามาในตอนหลังนี้สุขภาพของท่านไม่ค่อยจะดี มีโรคเล่าได้มา เบียดเบียน เกรงจะลำบากต่อไป ท่านก็ได้แต่บอกว่าคงจะไม่มีอะไร ครั้นท่านได้บวชเป็นบรรพชิตแล้ว อยู่ไม่ได้นานนัก โรคเล่าได้ก็กำเริบ มีการผ่าตัดหลายครั้ง ข้าพเจ้าก็ได้เดินทางมาจากอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร มาแวะเยี่ยมอาการป่วยที่โรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ เสมอ ๆ จนครั้งสุดท้าย ท่านมีอาการหนักได้เข้าห้อง ไอ.ซี.ยู ท่านก็ได้แต่สั่งแตรไว้ว่า หากใครมาเยี่ยมก็ให้เขียนหนังสือลงใน สมุดเยี่ยมเอาไว้ด้วย

เมื่อถึงกาลเวลาคนเราทุกคนต้องจากโลกนี้ไป ท่านอาจารย์ฟอง สิทธิธรรม ก็เหมือนกัน ท่านได้จากไปแล้ว ท่านเกิดมาแล้วท่านได้ประกอบคุณงามความดีไว้ทุกสิ่ง เป็นประโยชน์แก่ลูกหลานส่วนรวม บ้านเมืองประเทศชาติ และเผ่าพันธุ์ตลอดจนถึงพระบวรพุทธศาสนา ยากที่คนเราธรรมดาจะกระทำได้ นับว่าเป็นความเพียรพร้อมสมบูรณ์ของชีวิตทุกประการ เป็นแบบอย่างอันดีที่อนุชนรุ่นหลังควรจะได้ถือเอาไว้ในดวงใจ ขอผลบุญกุศลอันใหญ่หลวง ทั้งหลายที่ท่านได้กระทำดีไว้แล้วในโลกนี้ จงส่งสนองให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านอาจารย์ฟอง สิทธิธรรม จงไปสู่สุคติ ณ แดนเกษมในสัมปรายภพนั้นเทอดู

คุณฟองที่ผมรู้จัก

ผมพบและรู้จักกับคุณฟอง สิทธิธรรม ใน พ.ศ. 2504 ในสถานการณ์และลักษณะการที่ผิดกับคนอื่นขณะนั้น ผมเป็นนายตำรวจสันติบาล และได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่สืบสวนการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้ต้องหาคนหนึ่งซึ่งถูกจับกุมในข้อหาว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ให้การชดทอคำว่า คุณฟองเป็นหัวหน้ารัฐบาลในสมัยนั้น ซึ่งมี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี สั่งให้กรมตำรวจดำเนินการจับกุมคุณฟอง ในข้อหาเดียวกัน ตำรวจ (ส่วนใหญ่ดูเหมือนจะเป็นตำรวจสันติบาล มี พล.ต.ต. พจน์ เกษะนันท์ ผู้บังคับการตำรวจสันติบาล เป็นหัวหน้า) นั่งเครื่องบิน ซี-47 หรือ คาโกต้า (ซึ่งเตี้ยวันนี้ไม่มีใช้ในกรมตำรวจแล้ว) จากกรุงเทพฯ ขึ้นไปจับกุมคุณฟองจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี ผมมีส่วนในการตรวจค้นและยึดของกลางจากบ้านของคุณฟอง

ผมจำได้ว่าคุณฟองไม่ได้แสดงอาการวิตกกังวลอะไรเลย ที่ตกเป็นผู้ต้องหาในคดีสำคัญนั้น คณะนายตำรวจที่ไปจับกุมก็ปฏิบัติด้วยความสุภาพละมุนละม่อม ท่านผู้บังคับการตำรวจสันติบาลนั้นใช้คำว่า “ท่านรัฐมนตรี” เป็นสรรพนามแทนตัวคุณฟองทุกครั้งที่คุณฟอง “ของกลาง” ที่ตรวจค้นพบและยึดเอามาจากบ้านคุณฟองนั้น ส่วนใหญ่เป็นตำราที่คุณฟองใช้ในการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งแม้บางเล่ม บางฉบับจะมีข้อความเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ แต่ก็ เป็นวิชาที่อาจจะพบในร้านขายหนังสือและสถานศึกษาทั่วไปที่จะสะดุดตาและสะกิดใจผมนั้น คือเอกสารชิ้นหนึ่ง ดูเหมือนจะเป็นร่างวิทยานิพนธ์ของคุณฟอง ว่าด้วยการนำเอาพระพุทธศาสนาประยุกต์ หรือใช้ในการปกครองสังคมที่ว่าสะดุดตาและสะกิดใจ ก็เพราะทำให้ผมรู้สึก ว่า ผู้ที่ถูกหาว่าเป็นมิวนิสต์นั้นไม่น่าจะเอาพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครอง

คุณฟองถูกนำตัวไปควบคุมไว้ในชั้นแรกที่สโมสรตำรวจ ผมจำไม่ได้ว่าเป็นเวลานานเท่าใดเพราะต่อมาผมพบน้าที่เกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงมิได้ติดตามคดีนั้น แต่ในที่สุดผู้ต้องหาที่ชี้த்தอกคุณฟองก็ให้การรับสารภาพว่า ที่ชี้த்தอกคุณฟองนั้นเป็นเรื่องเท็จ กุซนทางสน คุณฟองจึงสิ้นเคราะห์และเป็นอิสระในที่สุด

เกือบสิบปีต่อมา ผมได้รู้จักและร่วมงานกับคุณวีรวร สิทธิธรรม บุตรคนสุดท้ายของคุณฟอง ผมจึงได้ความรู้อีกอย่างหนึ่งว่า คุณฟองเป็นพ่อที่ดีที่สุดคนหนึ่ง เพราะในคำลูกของคุณฟองนั้นผมได้ตระหนักในความเป็นตัวของตัวเอง ความโอบอ้อมอารี ความเห็นใจผู้อื่น และความกล้าที่จะเสียสละเพื่อส่วนรวม ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยว่า เป็นมรดกของคุณฟองอย่างแน่นอน

คุณฟองมิได้เป็นแค่เพียงพ่อเท่านั้น แต่ยังเป็นครู มีลูกศิษย์อยู่เป็นจำนวนมาก ผมจึงเชื่อว่าคุณสมบัติอันควรยกย่องสรรเสริญของคุณฟองนั้น จะได้สืบทอดไปถึงศิษย์เหล่านั้นด้วย เพราะฉะนั้น คุณฟองจึงคงจะเป็นคนหนึ่งในจำนวนไม่กี่คนในโลกนี้ที่ไม่ตาย

พล.ต.ท. วชิรฐ์ เคนกฤษ

อนสรณ์

คุณฟอง สิทธิธรรม

ข้าพเจ้าได้รู้จัก คุณฟอง สิทธิธรรม หรือ ชินภูมิปุตโน ภิกขุ มาเป็นเวลายาวนาน ไม่ใช่แต่เพียงรู้จักกันธรรมดา ยังมีความมักคุ้นซึ่งกันเหมือนอย่างพี่น้องอีกด้วย เมื่อสมัยที่ข้าพเจ้าไปบำเพ็ญกิจพระพุทธรศาสนาอยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฟ่านักอยู่ ณ วัดสุวรรณดารารามอันเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกพิเศษ ระหว่าง พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2491 นั้น ข้าพเจ้าได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสุวรรณดาราราม ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะตรวจการภาคเหนือ ตั้งแต่จังหวัดพิษณุโลกขึ้นไปถึงจังหวัด เชียงใหม่ และดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา และเลื่อนเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง และได้ดำรงตำแหน่งเป็นพระราชกณะชั้นสามัญที่ พระศรีสุธรรมมุนี แล้วเลื่อนขึ้นเป็นพระราชกณะชั้นราชในนามเดิม เลื่อนขึ้นเป็นพระราชกณะชั้นเทพที่ พระเทพเวที เลื่อนขึ้นเป็นพระราชกณะชั้นธรรมที่ พระธรรมไตรโลกาจารย์ ตั้งแต่สมัยอยู่วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดนครศรีอยุธยา

ในระยะกาลระหว่างที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญกิจพระพุทธรศาสนาอยู่ ณ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เริ่มรู้จักมักคุ้นกับคุณฟอง สิทธิธรรม โดยที่คุณฟอง สิทธิธรรม นั้นรู้จักมักคุ้นกับเจ้าอาวาสวัดตึก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาก่อนแล้ว และมักจะไปจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเสมอ แล้วไปพักอยู่ ณ ที่วัดตึกนั้น โดยที่เราเป็นบุคคลที่เป็นชาวอีสานด้วยกันและมีทฤษฎีคล้ายกัน จึงเป็นมูลเหตุให้เรารู้จักมักคุ้นกันเหมือนอย่างพี่น้องน้องตั้งแต่บัดนั้นมา

ต่อมาคุณฟอง สิทธิธรรม เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี และเป็นผู้แทนประเภทที่มีเกียรติคุณโด่งดัง นำเกียรติคุณชื่อเสียงมาแก่ชาวจังหวัดอุบลราชธานีเป็นอย่างมาก ชนิดที่หาได้ไม่ง่ายผู้หนึ่ง และข้าพเจ้าก็ได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัด

มหาธาตุยวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร และเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนการพระพุทธศาสนาทั่วประเทศ โดยเฉพาะภาคอีสาน ยิ่งเป็นโอกาสให้ข้าพเจ้าได้สัมผัสกับคุณพ่อ สติธิธรรมอย่างสนิทแน่นแฟ้นมากขึ้นตามกาลสมัย

นอกจากนั้น ยังเป็นเหตุบังเอิญให้ข้าพเจ้าได้รู้จักมักคุ้นกับครอบครัวของคุณพ่อ สติธิธรรมและบรรดาพี่ ๆ น้อง ๆ ของคุณพ่อ สติธิธรรม ทั้งหลาย เป็นปริมาณกว้างขวางขึ้นตามลำดับ เมื่อข้าพเจ้าขึ้นมาบำเพ็ญกิจพระพุทธศาสนา ที่จังหวัดอุบลราชธานี คราวใด บรรดาครอบครัวและญาติพี่น้องของคุณพ่อ สติธิธรรม คอยต้อนรับและถวายความสะดวกแก่ข้าพเจ้าเสมอมา แม้กระทั่งปัจจุบัน

อันความรู้จักมักคุ้นซึ่งกันและกันนั้น ถ้าเป็นไปโดยธรรม หรือเกิดขึ้นโดยมีธรรมเป็นมูลฐานแล้ว ก็มีคุณประโยชน์เป็นอันมาก การปฏิบัติโดยธรรมเช่นนี้เป็นรากฐานที่มีความสำคัญมาก บุคคลที่ไม่รู้จักสภาวะข้อนี้ แล้วหลงคบหาสมาคมแต่บุคคลที่เป็นพี่น้องกัน ไม่สนใจอย่างจริงจังในบุคคลที่มีโชฎุภัตติพี่น้อง จนเป็นเหตุให้เสียธรรมและเสียประโยชน์อันจะพึงเกิดขึ้นโดยธรรม ก็มีอยู่เป็นอันมาก บุคคลที่รู้จักสภาวะข้อนี้โดยถูกต้องแล้ว คบค้าสมาคมคนอื่นที่มีโชฎุภัตติพี่น้องอย่างกว้างขวาง โดยมีได้เลือกว่าเป็นญาติพี่น้องหรือมิใช่ แต่เลือกบุคคลที่ประพฤติธรรมต่อกันเป็นประมาณ ย่อมจะเป็นคนกว้างขวาง มีคนที่เป็นญาติมิตรอยู่ทั่วประเทศ หรือทั่วโลก ข้อนี้สมด้วยคำสุภาษิตที่บัณฑิตยชน กล่าวไว้ว่า “บุคคลที่เป็นญาติพี่น้องกันมาโดยกำเนิด แต่ไม่มีการประพฤติปฏิบัติธรรมต่อกัน ก็เป็นเหมือนโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ซึ่งอยู่ใกล้ชีวิตติดอยู่กับร่างกายแท้ ๆ แต่เป็นทุกข์เป็นโทษแก่ร่างกาย ส่วนพันธุ์ไม้ที่เป็นยาสมุนไพรรู้อยู่ในดงในป่า ห่างไกลร่างกายมากแต่เป็นคุณประโยชน์แก่ร่างกาย ฉันทไต่ เรื่องที่กล่าวมานี้ก็มีอุปไมย ฉันทนั้น”

โดยที่ข้าพเจ้ามีความรู้จักมักคุ้นกับคุณพ่อ สติธิธรรม เหมือนอย่างญาติพี่น้อง ดังพรรณนามา ในงานการพระราชทานเพลิงศพของคุณพ่อ สติธิธรรม ซึ่งกำหนดในวันที่ 20 มีนาคม 2525 ครั้งนี้ ครอบครัวและบรรดาญาติพี่น้องของคุณพ่อ สติธิธรรม จึงถวายเกียรติให้ข้าพเจ้าเป็นผู้อุปถัมภ์ในการพระราชทานเพลิงศพด้วย ซึ่งข้าพเจ้าก็ยินดีรับและถือเป็นเกียรติอย่างสูงประการหนึ่ง

อนึ่ง โดยที่ในระยะเวลาที่คุณฟอง สิริธรรม เจ็บป่วยอย่างหนักและถึงแก่อสัญกรรมในที่สุดนั้น เป็นเวลาที่ข้าพเจ้าได้ประสบอุบัติเหตุ สงฆ์ฆารร่างกายต้องโรคาพาธอย่างหนักเหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงมิได้ทราบว่าคุณฟอง สิริธรรม บ่วยหนักจนถึงแก่อสัญกรรมไป และก่อนแต่จะบ่วยหนักและถึงแก่อสัญกรรมไปนั้น คุณฟอง สิริธรรม ได้ตัดสติใจมอบกายถวายชีวิตแก่สมเด็จพระพุทธองค์เป็นครั้งสุดท้าย คือ ยอมเสียสละสมบัติ ฆราวาส ออกบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนามีนามบัญญัติว่า “ชินภูมิปุตฺตโนภิกขุ” นับว่าคุณฟอง สิริธรรม ได้ถอนตนจากความเป็นลูกคนมอบถวายตนเป็นลูกพระเจ้า อันเป็นสิ่งที่น่าอนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างยิ่ง ด้วยประการฉะนี้

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

วันที่ 12 มกราคม 2525

อุบายบรรเทาความโกรธ

โดย

พระพิมลธรรม

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

กรุงเทพมหานคร

คำนำพิมพ์ครั้งที่ 2

หลังจากที่ได้อ่านหนังสือเรื่องนี้ มอบให้เป็นธรรมเนียมการในงานทำบุญรับขวัญและฉลองอายุของข้าพเจ้า ณ วัดมหาธาตุฯ พระนคร เมื่อวันที่ 7-8 เดือนนี้แล้ว ข้าพเจ้าก็ได้กำหนดการที่จะเข้าไปเยี่ยมญาติมิตรและสานุศิษย์ชาวจังหวัดขอนแก่น พร้อมกับจะได้นำภรรยาสามัคคี ไปทอดถวายที่วัดศรีพิมล ตำบลบ้านไต้ อำเภอมืองจังหวัดขอนแก่น ในวันที่ 26 พฤศจิกายน 2509 และเป็นประธานทอดกฐินสามัคคีวัดศรีนวล, วัดธาตุเมืองเก่า ทอดผ้าป่าสามัคคีวัดกลางเมืองเก่า ในวันที่ 27 พฤศจิกายน 2509 ทอดผ้าป่าสามัคคีวัดจันทร์ประสิทธิ์ อำเภอบ้านไผ่ ในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2509 และทอดผ้าป่าสามัคคี ณ ที่อื่น ๆ อีกประมาณ 20 วัด

ในการมหากุศลศุภมงคลครั้งนี้ ข้าพเจ้ามีความปรารถนาเป็นอย่างมากในอันที่จะได้มอบให้ซึ่งธรรมเนียมการ คือ หนังสือเรื่องนี้เป็นปฏิการคุณแก่ปวงญาติมิตรและสานุศิษย์ทั้งหลาย ผู้ซึ่งพากันไปแสดงมุทิตาจิตต่อข้าพเจ้า ณ ที่นั้น ๆ อีกวาระหนึ่ง จึงได้สั่งให้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ขึ้นแจกเป็นส่วนธรรมเนียมการเป็นครั้งที่ 2

หนังสือเรื่องนี้เป็นธรรมสมบัติที่ข้าพเจ้ารักเคารพบูชาเหนือชีวิตจิตใจ และมีความมุ่งหมายเป็นธรรมมรดกตกทอด ไปถึงญาติมิตร สานุศิษย์ และลูกหลานเหลนทั้งหลายโดยทั่วถึงกันต่อไป จึงขอตั้งกุศลจิตอธิษฐานให้บรรดาผู้ที่ได้รับธรรมมรดกชนนิจพากันรักษานับถือเป็นการสืบต่อกัน เป็นทอด ๆ ไปจนกัลป์าวสานเทอญ

อาสภเถร

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

21 พฤศจิกายน 2509

อุบายบรรเทาความโกรธ

10 ประการ

ประการที่ 1

ด้วยกลับเข้าฌานใหม่

ก็แหละถ้าโยคีบุคคลส่งจิตไปในคนผู้เป็นคู่เวรกันนั้นความแค้นโกรธย่อมผุดขึ้นมา เพราะหวนนึกถึงความผิดที่เขาได้ก่อกรรมทำเวรให้ไว้แต่ก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้นโยคีบุคคลจง หวนกลับไปเข้าเมตตาฌาน ที่ตนได้ทำให้เกิดแล้วในบุคคลจำพวกก่อน ๆ มีคนเป็นที่รัก เป็นต้น จำพวกใดจำพวกหนึ่งหลาย ๆ คน ออกจากฌานแล้วจึงพยายามเจริญเมตตาไปใน คนคู่เวรกันนั้นแล้ว ๆ เล่า ๆ บรรเทาความโกรธแค้นให้หายไป

ประการที่ 2

ด้วยพิจารณาถึงพระพุทธโอวาท

ถ้าโยคีบุคคลได้พยายามปฏิบัติอยู่โดยทำนองนั้นเป็นอย่างดีแล้ว ความโกรธแค้น ก็มีได้ดับหายไป แต่นั่นจึงพยายามให้หนักขึ้นเพื่อบรรเทาความโกรธแค้นให้จงได้ โดยวิธี พิจารณาถึงพระพุทธโอวาทที่ตรัสสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยเฉพาะ เช่น พระพุทธโอวาทใน กกจูปมสูตร เป็นต้นก็แหละการพยายามเพื่อบรรเทาความโกรธแค้นนั้น โยคีบุคคลพึงเชิญเอาพระพุทธโอวาทมาพรา้สอนตนเอง ด้วยประการดังจะยกมาแสดงเป็นตัวอย่างต่อไปนี้ คือ

“เฮ้ย เจ้าบุรุษชั้โกรธ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสอนไว้แล้วมิใช่หรือว่า

1. “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกโจรผู้มีใจบาปหยาบซ้ำจะพึงเอาเสียมมีตำมสอง ข้างมาเลื่อยอวัยวะทั้งหลาย แม้ขณะเมื่อพวกโจรทำการเลื่อยอวัยวะอยู่นั้น ผู้ใดเกิดมีใจ

ประทุษร้ายต่อพวกโจรนั้น เขาถือว่าไม่ปฏิบัติตามคำสอนของเรา เพราะเหตุที่มีใจประทุษร้ายนั้น”¹ ดังนประการหนึ่ง

2. “ผู้ใดโกรธตอบคนที่โกรธก่อน ผู้นั้นถือว่าเป็นคนเลวเสียยิ่งกว่าคนที่โกรธก่อน เพราะเหตุที่โกรธตอบนั้น, ผู้ใดไม่โกรธตอบคนที่โกรธก่อน ผู้นั้นชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้อย่างแสนยาก, ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธแล้ว เป็นผู้ที่มีสติยังความโกรธไว้เสียได้ คือไม่โกรธตอบ ผู้นั้นได้ชื่อว่าประพฤตินในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่นด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย”² ดังนประการหนึ่ง

3. “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลกรรม 7 ประการที่ศัตรูต้องการให้มีแก่กัน ที่ศัตรูพึงทำให้แก่กัน จะมาถึงสตรีหรือบุรุษผู้ช้โกรธเอง คือ

ประการที่ 1 ศัตรูในโลกนี้ย่อมคิดร้ายหมายโทษให้แก่ศัตรูของตนว่า ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้จึงจะเป็นคนที่มีผิวพรรณขาว เพราะศัตรูย่อมไม่พอใจที่จะให้ศัตรูมีผิวพรรณงาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษช้โกรธ อันความโกรธครอบงำแล้ว ถือแต่ความโกรธเป็นเบื้องหน้านี้ ถึงเขาจะอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดดีแล้ว ไล้ทาผิวให้ผุดผ่องดีแล้ว ตัดผมและโกนเคราให้เรียบร้อยดีแล้ว หนึ่งหมัดที่ขาวสะอาดดีแล้วก็ตามที แต่เขาผู้ซึ่งถูกความโกรธครอบงำแล้วนั้น ย่อมชื่อว่ายังเป็นผู้มีผิวพรรณขาวอยู่นั่นเอง

ประการที่ 2 ศัตรูย่อมคิดร้ายหมายโทษให้แก่ศัตรูของตนว่า ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้จึงจะพึงอยู่เป็นทุกข์.....

ประการที่ 3 ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้จึงจะไม่มีทรัพย์มาก.....

ประการที่ 4 ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้จึงจะไม่มีโภคสมบัติมาก.....

ประการที่ 5 ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้จึงจะไม่มียศศักดิ์.....

ประการที่ 6 ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้จึงจะไม่มีพวกพ้องมิตรสหาย.....

ประการที่ 7 ทำอย่างไรหนอ ไอ้เจ้าคนนี้ นับแต่มันแตกกายทำลายชีพไปแล้ว

จึงจะไม่บังเกิดบนสுகติโลกสวรรค์ เพราะศัตร์ย่อมไม่พอใจที่จะให้ศัตร์ได้ประสพสुकติโลกสวรรค์

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุรุษชู้โกรธ อันความโกรธครอบงำแล้ว ถือแต่ความโกรธ เป็นเบื้องหน้านั้น ย่อมประพฤติกุจริตทางกายก็ได้ ย่อมประพฤติกุจริตทางวาจาก็ได้ ย่อมประพฤติกุจริตทางใจก็ได้ ด้วยเหตุที่เขาประพฤติกุจริตทางกาย วาจา ใจ นั้นนับแต่เวลาที่แตกกายทำลายชีพไปแล้ว เขามิซึ่งถูกความโกรธครอบงำแล้วนั้น ย่อมจะไปสู่อบายทุกติ วินิบาต และนรก”¹ ดังนี้ประการหนึ่ง

4. “คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พี่นสำหรับเผาศพที่ไฟไหม้ปลายทั้งสองข้าง ชั่วตรงกลางเปื้อนकुณฺธุสนฺธิ ย่อมไม่สำเร็จเป็นพินในบ้านด้วย ย่อมไม่สำเร็จเป็นพินในป่าด้วย ฉันทไต เรากล่าวว่า คนชู้โกรธนั้นก็มิลักษณะอาการเหมือนอย่างนั้น”² ดังนี้ประการหนึ่ง

ก็บัดนี้ เจ้ามัวแต่โกรธเขาอยู่อย่างนี้ จักไม่ได้ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย จักได้ชื่อว่าเป็นคนเลวเสียยิ่งกว่าคนที่โกรธก่อนด้วย จักไม่ได้ชื่อว่ ชนะสงครามอันชนะได้แสนยากด้วย จักได้ชื่อว่า ทำอกุศลกรรมอันศัตรูจะพึงทำต่อกันให้แก่ตนเสียเองด้วย จักได้ชื่อว่าเป็นผู้มีลักษณะอาการเหมือนพินเผาศพด้วย

ประการที่ 3

ด้วยมองคนในแง่ดี

เมื่อโยคีบุคคลพยายามเจริญพระพุทโธวาทมาสอนตนอยู่ด้วยประการอย่างนี้ ถ้าความโกรธแก่นสงบลงเสียได้ ก็นับว่าเป็นการใช้ได้ แต่ถ้ายังไม่สงบ ที่นั้นจงเพียรทำอุบายอย่างอื่นต่อไป กล่าวคือถ้าคุณธรรมส่วนใด ๆ ก็ตาม ที่คนคูเวรนั้นมีอยู่ เช่น ความเรียบร้อย ความสะอาดของเขาบางประการ เมื่อนำมาพิจารณาดูให้ดีแล้ว สามารถที่จะทำให้เกิดความ

เสื่อมใสพอใจขึ้นได้ ก็จงระลึกเอาคุณธรรมส่วนนั้น ๆ มาบรรเทาความอาฆาตเคียดแค้นให้หาย โดยประการดังต่อไปนี้

มีความจริงอยู่ว่า คนบางคนมีมรรยาททางกายเรียบร้อยแต่อย่างเดียว และความเรียบร้อยทางกายนั้น คนทั่วไปจะรู้ได้ก็ในเมื่อเขาบำเพ็ญวัตรปฏิบัติไปนาน ๆ แต่มรรยาททางวาจาและทางใจของเขาไม่เรียบร้อย สำหรับคนเช่นนั้นโยคีบุคคลอย่าได้ระลึกถึงมรรยาททางวาจาและทางใจของเขา จงระลึกถึงแต่มรรยาททางกายของเขาอย่างเดียวเท่านั้น

คนบางคนมีมรรยาทเรียบร้อยแต่ทางวาจาอย่างเดียว และความเรียบร้อยทางวาจา นั้น คนทั่วไปย่อมจะรู้ได้ เพราะว่าคนที่มรรยาททางวาจาเรียบร้อยนั้นโดยปกติแล้วเป็นผู้ฉลาดในการปฏิสนธิธรรม เป็นคนมีนวล พุทเพราะ รื่นเริง ไบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส ทักทายก่อน ถึงคราวสวดสรภัญญะก็สวดด้วยเสียงอันไพเราะ ถึงคราวแสดงธรรมก็แสดงได้อย่างชัดถ้อยชัดคำ ด้วยบทและพยัญชนะอันกลมกล่อม แต่มรรยาททางกายและวาจาของเขาไม่เรียบร้อยสำหรับคนเช่นนั้น โยคี บุคคลอย่าได้ระลึกถึงมรรยาททางกายและทางใจของเขา จงระลึกถึงแต่มรรยาททางวาจาของเขาอย่างเดียวเท่านั้น

คนบางคนมีมรรยาทเรียบร้อยแต่ทางใจอย่างเดียวและความเรียบร้อยทางใจนั้น จะปรากฏชัดแก่คนทั่วไปในขณะที่เขาไหว้พระเจดีย์เป็นต้น กล่าวคือผู้ใดมีจิตใจไม่สงบเรียบร้อยนั้น เมื่อจะไหว้พระเจดีย์หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ หรือจะกราบไหว้พระเถระทั้งหลาย เขาย่อมกราบไหว้ด้วยกิริยาอาการอันไม่เคารพ เมื่อนั่งอยู่ในโรงธรรม ก็นั่งอยู่อย่างงุ่นง่านหรือพูดพล่ามไป ส่วนคนผู้มีจิตใจสงบเรียบร้อยย่อมกราบไหว้อย่างสนิทสนมด้วยความเชื่อมั่น ถึงคราวฟังธรรมก็เงี่ยโสตฟังด้วยดี ถือเอาเนื้อความได้ แสดงอาการเสื่อมใสออกทางกายหรือทางวาจาให้ปรากฏ คนบางคนย่อมมีแต่ความสงบเรียบร้อยทางใจจะนั้น แต่ไม่มีความเรียบร้อยทางกายและทางวาจา สำหรับคนเช่นนั้นโยคีบุคคลอย่าได้ระลึกถึงมรรยาททางกายและวาจาของเขา จงระลึกถึงแต่มรรยาททางใจของเขาอย่างเดียวเท่านั้น

คนบางคนไม่มีความเรียบร้อยแม้แต่ สักประการเดียวในมรรยาททั้ง 3 ประการนั้น แม้คนเช่นนั้นก็ยังไม่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยเสียทีเดียว โยคีบุคคลจะยกเอาความกรุณาขึ้นมา

ตั้งไว้ในใจแล้วปลงให้ตกลงไปว่า คนเช่นนั้นถึงแม้ว่าเขาจะเที่ยวขว้างขวักขว้างขวักตาคนอยู่ใน มนุษย์โลกนั้นก็แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น ต่อไปไม่ช้าไม่นานสักเท่าไร เขาก็จักต้องท่องเที่ยว ไปบังเกิดในมหานรก 8 ชุม และในอุสสตระนรกทั้งหลายโดยแท้เพราะอาศัยแม้เพียงความ กรรณาเช่นนั้น ความอาฆาตเคียดแค้นก็อาจจะสงบลงได้

คนบางคนย่อมมีมรรยาทเรียบร้อยครบทั้ง 3 ประการ สำหรับคน เช่นนี้ โยคี บุคคลมีความชอบใจมรรยาทของเขาประการใด ๆ ก็จงเลือกระลึกเอามรรยาทประการนั้น ๆ ตามอัธยาศัยเถิด เพราะการเจริญเมตตาในคนเช่นนั้นย่อมจะปฏิบัติได้โดยไม่ลำบากเลย

ก็แหละเพื่อจะแสดงความเรื่องนี้ให้ชัดเจนเด่นชัดขึ้นอีก โยคีบุคคลจงตรวจดู อาฆาตปฏิฆวินยสูตร ในปัญจกนิบาท อังกุตตรนิกาย ซึ่งมีใจความเป็นต้นว่า

“ดูก่อนอาวุโส อุบายสำหรับบรรเทาความอาฆาต 5 ประการเหล่านี้ ที่ภิกษุพึง ใช้บรรเทาความอาฆาตที่เกิดขึ้นแล้วดับไปโดยประการทั้งปวง”¹

ประการที่ 4

ด้วยการพรัาสอนตนเอง

แม้ว่าโยคีบุคคลจะพยายามบรรเทาความอาฆาตเคียดแค้นด้วยอุบายวิธีดังกล่าวมาเป็น อย่างดีแล้ว แต่ความอาฆาตเคียดแค้นก็ยังเกิดขึ้นอยู่ร่ำไป แต่ั้นโยคีบุคคลจงเปลี่ยนวิธี ใหม่ กล่าวคือ จงพยายามพรัาสอนตนเองด้วยอุบายวิธีดังต่อไปนี้

1. ก็เมื่อคนคู่เวรทำทุกข์ให้แก่เจ้าได้ก็แต่ตรงที่ร่างกายของเจ้า เหตุไฉนเจ้าจึงปรารถนาที่จะหอบเอาทุกข์นั้นเข้ามาใส่ไว้ในจิตใจของตน อันมิใช่วิสัยที่คนคู่เวรจะพึงทำให้ได้เล่า?

2. หมู่ญาติซึ่งเป็นผู้มีอุปการคุณเป็นอันมาก ทั้ง ๆ ที่มีหน้าอันชุ่มโชกอยู่ด้วย น้ำตา เขาก็ยังอุตสาห์ละทิ้งเข้ามาได้ก็เหตุไฉนจึงจะละไม่ได้ซึ่งความโกรธอันเป็นตัวศัตรูผู้ทำ ความพินาศให้อย่างใหญ่หลวงเล่า?

3. เจ้าอุส่าห์รักษาศีลเหล่าใดไว้ แต่เจ้าก็ได้พะนอเอาความโกรธอันเป็นเครื่องตัดรากศีลเหล่านั้นไว้ด้วย ใครเล่าที่จะไม่เซอะเหมือนเจ้า
4. เจ้าโกรธว่า คนคู่เวรได้ทำความผิดอันใหญ่หลวงให้แก่เจ้า แต่เหตุไฉนเจ้าจึงปรารถนาที่จะทำความผิดเช่นนั้นด้วยตนเองเล่า?
5. ก็เมื่อคนคู่เวรปรารถนานักหนาที่จะให้ความโกรธเกิดขึ้นแก่เจ้า จึงได้ทำสิ่งที่ไม่พอใจด้วยเจ้า เหตุไร เจ้าจึงจะทำความปรารถนาของเขา ให้สำเร็จเสียเองด้วยการยอมให้ความโกรธนั้นเกิดขึ้นเล่า?
6. เมื่อเจ้าโกรธขึ้นมาแล้ว เจ้าจักได้ก่อทุกข์ให้แก่คนอื่นผู้ทำความผิดให้แก่เจ้านั้นหรือไม่ก็ตามที่ แต่เป็นอันว่าเจ้าได้เบียดเบียนตนเองด้วยทุกข์คือความโกรธอยู่ ณ ขณะนั้นนั่นเทียว.
7. ก็เมื่อพวกคนคู่เวรได้เดินไปสู่ทางผิดคือความโกรธซึ่งไม่นำประโยชน์อะไรมาให้แก่ตนเลย แม้เมื่อเจ้ายังโกรธเขาอยู่ ก็ชื่อว่าได้คล้อยไปตามทางของเขาเสียละซี
8. ศัตรู ได้ทำสิ่ง อันไม่เป็น ที่พอใจ ให้แก่ เจ้าด้วยอาศัยความโกรธของเจ้าอันใด เจ้าจึงรีบถอนความโกรธนั้นออกเสียเถิด เจ้าจะเคืองครุ่นในสิ่งที่ไม่สมควรทำไมกัน
9. ชั้น 5 อันใดได้ทำสิ่งที่ไม่พอใจให้แก่เจ้า ชั้น 5 เหล่านั้นก็ได้ดับไปแล้ว เพราะสภาวะธรรมทั้งหลายดับไปชั่วขณะนิคเคียว แล้วก็มีชั้น 5 อื่นเกิดขึ้นมาแทน บัดนี้เจ้าจะมาหลงโกรธใคร ณ ที่นี้เล่า การโกรธต่อชั้น 5 ที่เกิดขึ้นมาใหม่ซึ่งไม่มีความผิดนั้น เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง
10. ผู้ใดทำความผิดให้แก่ผู้ใด เมื่อไม่มีผู้ทำความผิดนั้นแล้ว ผู้ที่จะทำความผิดตอบนั้น จะพึงทำความผิดให้แก่ใครที่ไหนเล่า ตัวเจ้าเองแหละเป็นตัวการแห่งความผิดเอง ฉะนั้นเจ้าจะไปโกรธคนอื่นเขาทำไม ไฉนจึงไม่โกรธตัวเองเล่า?

ประการที่ 5

ด้วยพิจารณาถึงกรรม

ก็แหละแม้ โยคีบุคคลจะได้พยายามพรัาสอนตนเองด้วยประการดังกล่าวมาแล้วก็

ตาม แต่ความโกรธแค้นก็ยังไม่สงบลง แต่นั่นโยคีบุคคลจงใช้วิธีพิจารณาถึงภาวะที่ตนและคนอื่นเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนต่อไป ในการพิจารณาถึงกรรมนั้น จงพิจารณาถึงภาวะที่ตนเองเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนเป็นอันดับแรก ดังต่อไปนี้

“นี่แน่ พ่อมหาจำเริญ เจ้าโกรธคนอื่นเขาแล้วจักได้ประโยชน์อะไร? กรรมอันมีความโกรธเป็นเหตุของเจ้ามันจักบันดาลให้เป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่เจ้าเองมิใช่หรือ? ด้วยว่าเจ้าเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง เจ้าได้ทำกรรมสิ่งใดไว้ เจ้าจักต้องได้รับผลของกรรมนั้น

อนึ่ง กรรมของเจ้ามันไม่สามารถที่จะบันดาลให้สำเร็จสัมมาสัมโพธิญาณ บั้จเจกโพธิญาณ และสาวกภูมิ มันไม่สามารถที่จะบันดาลให้สำเร็จสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาสมบัติต่าง ๆ เช่นความเป็นพระพรหม พระอินทร์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นพระเจ้าประเทศราชได้เลย ตรงกันข้าม กรรมของเจ้ามันจะขับไล่ไสส่งให้เจ้าออกจากพระศาสนา แล้วบันดาลให้ประสบผลอันประหลาดต่าง ๆ เช่น ทำให้บังเกิดเป็นคนชอกทานกินเดนของคนอื่น และให้ประสบทุกข์อย่างใหญ่หลวง เช่น ทำให้บังเกิดในนรกเป็นต้นอย่างแน่นอน

อันตัวเจ้านั้น เมื่อขึ้นทำกรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมชื่อว่าเผาตัวของตัวเองทั้งเป็น และทำตัวเองให้มีชื่อเสียงเน่าเหม็นเป็นคนแรกนั้นเทียว”

เมื่อได้พิจารณาถึงภาวะที่ตัวเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนอย่างนั้นแล้ว จงพิจารณาถึงภาวะที่คนอื่นเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนในอันดับต่อไปดังนี้

“แม้เขาผู้นั้นโกรธเจ้าแล้ว เขาจักได้ประโยชน์อะไรกรรมอันมีความโกรธเป็นเหตุของเขานั้น มักจักบันดาลให้เป็นไปเพื่อความฉิบหายแก่เขาเองมิใช่หรือ? เพราะว่าเขาผู้นั้นเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตน เป็นผู้มีกรรมเป็นทายาท เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่ง เขาได้ทำกรรมสิ่งใดไว้ เขาก็จักต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้น

อนึ่ง กรรมของเขาผู้นั้นมันไม่สามารถที่จะบันดาลให้สำเร็จสัมมาสัมโพธิญาณ บั้จเจกโพธิญาณ และสาวกภูมิได้มันไม่สามารถที่จะบันดาลให้สำเร็จสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในบรรดาสมบัติต่าง ๆ เช่น ความเป็นพระพรหม พระอินทร์ ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นพระเจ้าประเทศราชได้เลย ตรงกันข้าม กรรมของเขานั้น มันมีแต่จะขับไล่ไสส่งให้เขาออกจากพระศาสนา แล้วบันดาลให้ประสบผลอันประหลาดต่าง ๆ เช่น ทำให้บังเกิดเป็นคนขอทานกินเณรของคนอื่นและทำให้ประสบทุกข์อย่างใหญ่หลวง เช่น ทำให้บังเกิดในนรกเป็นต้น อย่างแน่นอน

เขานั้น เมื่อขึ้นทำกรรมอยู่อย่างนี้ ย่อมชื่อว่าไปยธูติคือความโกรธใส่ตนเอง เหมือนบุรุษผู้จะไปยธูติใส่คนอื่น แต่ไปยืนอยู่ทางใต้ลมฉะนั้น”

ข้อสมถัวย พระพุทธนิพนธ์สุภาสิต ใน สภาธรรมคัมภีร์ว่า

โย อปฺปทฺฐุสฺส นรฺสฺส ทฺสฺสติ

สุทฺธสฺส โปสฺสส อนนฺถสฺส

ทเมว พาลํ ปจฺเจติ ปาปํ

สุขุโม รโห ปฏฺิวาถํ ว จิตฺโต¹

ผู้ใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่มีความผิด และเป็นคนบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส บาปจะส่งผลให้เขานั้นซึ่งเป็นคนพาลเสียเอง เหมือนธูติอันละเอียดที่คนชกไปทวนลม ย่อมจะปลิวกลับมากถูกเขาเองฉะนั้น

ประกาศที่ 6

ด้วยพิจารณาถึงพระพุทธรูปในปางก่อน

ก็เหล่าธำมัญญบุคคล ได้พยายามพิจารณาถึงภาวะที่ตนและคนอื่นเป็นผู้มีกรรมเป็นของแห่งตนอย่างนี้แล้ว ความโกรธแค้นก็มิได้สงบอยู่นั้นแล แต่ก็นั้นจงระลึกถึงพระคุณ คือพระจริยาวัตรของพระบรมศาสดาในปางก่อน เพื่อบรรเทาความโกรธแค้นต่อไป ในพระพุทธรูปจิรายุทธแต่ปางก่อนนั้นมีส่วนที่โยคีบุคคลควรจะนำมาพิจารณาเตือนตนด้วยวิธีดังต่อไปนี้

“นี่แน่ พ่อมหาจำเริญ พระบรมศาสดาของเจ้าในปางก่อนแต่ยังมีได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี 30 ทัศน์อยู่ถึง 4 อสงไขย กับ

หนึ่งแสนมหากัปนั้น พระองค์ก็มีได้ทรงทำพระฤทธิให้โกรธเคืองแม่ในศัตรูทั้งหลาย ผู้พยายามประหัตประหารพระองค์อยู่ในชาตินั้น ๆ มิใช่หรือ?

1. เรื่องพระเจ้าสีลวะ

พระจริยาวัตร ของพระบรมศาสดา ในปางก่อนแต่ละเรื่องนั้น พึงทราบแต่โดยย่อดังนี้

ในสีลวชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีพระนามว่าพระเจ้าสีลวะ อามาศย์ผู้ใจบาปหยาบชัลลอบล่วงประเวณีกับพระอัครมเหสีของพระองค์ แล้วไปเชื่อเชิญเอาพระราชผู้เป็นปฏิปักษ์มายึดเอาพระราชสมบัติในที่อันมีอาณาบริเวณถึงสามร้อยโยชน์ พระโพธิสัตว์สีลวราชาก็ได้ทรงอนุญาตให้หมู่ฆ้ออามาศย์ ผู้จงรักภักดีลุกขึ้นจับอาวุธเข้าต่อต้าน ต่อมาพระองค์พร้อมด้วยหมู่ฆ้ออามาศย์พันหนึ่ง ได้ถูกเขาชุกหลุมฝังทั้งเป็นลึกแก่พระศอ ตรงที่ป่าช้าฝึคิบบ พระองค์ก็มีได้ทรงเสียพระราชฤทธิแม่แต่น้อย อาศย์พวกสุนัขจึงจอกมันพากันมาค้ำกั้นทรากศพได้ชุกค้ำกั้นออก พระองค์จึงได้ทรงใช้ความเพียรของลูกผู้ชายด้วยกำลังพระพาหาทรงทะกายออกมาจากหลุม จึงทรงรอดชีวิตได้ และด้วยอานุภาพเทวดาช่วยบันดาล พระองค์ได้เสด็จขึ้นไปยังพระราชนิเวศน์ของพระองค์ ทรงเห็นพระราชผู้เป็นศัตรูบรรทมอยู่บนพระแท่นบรรทม พระองค์ก็มีได้ทรงพระพิโรธโกรธเคืองแต่ประการใด กลับทรงปรับความเข้าพระทัยดีต่อกันและกันแล้วทรงตั้งพระราชผู้เป็นศัตรูนั้นไว้ในฐานะแห่งมิตรและได้ตรัสสุภาษิตว่า

อาสีเสถว ปุริโส นินฺพินฺทยอย ปณฺทิตโต

ปสฺสามิ โวหมตฺตานํ ยถา อิจฺฉิ ตถา อหุ

ชาติชายผู้บัณฑิต พึงทำความหวังโดยปราศจากโทษไปเถิด อย่าพึงเบื้อหน่วยทอดอวยเสียเลย เรามองเห็นทางอยู่ว่า เราปรารถนาที่จะสถาปนาตนไว้ในราชสมบัติโดยไม่เบียดเบียนใคร ๆ ด้วยประการใด เราก็จะปฏิบัติด้วยประการนั้น

2. เรื่องขันตีวาทีดาบส

ในขันตีวาทีชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นขันตีวาทีดาบส เมื่อพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงครองแคว้นแคว้นกาฬีพระนามว่า พระเจ้ากลาฬุ ได้ตรัสถามพระโพธิสัตว์ขันตี-

วาทีกาบบว่า “สมณะ พระผู้เป็นเจ้านับถือวาทะอะไร ?” พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า อาตมภาพนับถือขันติวาทะ คือ นับถือความอดทน” ที่นั่นพระเจ้ากลาพูได้ทรงรับสั่งให้ เฝียนพระโพธิสัตว์ด้วยเข็มมีหนามเหล็ก เป็นการพิสูจน์ จนในที่สุดถูกตัดมือและเท้า แต่ แล้วพระโพธิสัตว์ก็ได้ทำความโกรธเคืองเลยแม้แต่น้อย

3. เรื่องธรรมपालกุมาร

การที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้ใหญ่แล้ว และดำรงอยู่ในเพศบรรพชิต สามารถถอดกลั้น ได้เหมือนเช่นพระเจ้าสีลวะและขันติวาทีกาบบนั้น ยังไม่เป็นที่น่าอัศจรรย์เท่าไรนัก ส่วน ในจุฬารามपालชาคก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นธรรมपालกุมาร ทรงเป็นทารกยังนอน หงายอยู่แท้ ๆ เทียว ถูกพระเจ้ามหาปตาปะผู้เป็นพระบิดา มีพระราชบัญชาให้ตัดพระหัตถ์ และพระบาททั้ง 4 ตุ้จว่าให้ตัดหน่อไม้ ในขณะที่พระมารดาทรงพิโรธคร่ำครวญอยู่ว่า “ข้าแต่ พระองค์ผู้สมมติเทพ แขนทั้งสองของพ่อธรรมपालะผู้เป็นรัชทายาทในแผ่นดินซึ่งได้ทาแล้ว ด้วยรสแห่งจันทร์หอม กำลังจะขาดไปอยู่แล้วหม่อมฉันจะหาชีวิตมิได้อยู่แล้วละเพคะ” แม้ กระนั้นแล้วพระเจ้ามหาปตาปะก็ยังมิได้ถึงความสาสมพระราชหฤทัย ได้มีพระราชโองการไป อีกว่า “จงตัดศีรษะมันเสีย” ฝ่ายโพธิสัตว์ธรรมपालกุมารก็ได้ทรงแสดงออกแม้เพียงพระ อากาโรเสียพระทัย ทรงอธิษฐานสมาทานอย่างแม่นยำ แล้วทรงให้อโวกาพระองค์เองว่า

“ขณะนี้เป็นเวลาที่เจ้าจะต้องประคองรักษาจิตของเจ้าไว้ให้ดีแล้วนะ พ่อธรรม- ปาละผู้เจริญ บัดนี้เจ้าจงทำจิตให้เสมอในบุคคลทั้ง 4 คือ พระบิดาผู้ทรงบัญชาให้ตัดศีรษะ 1 พวกราชบุรุษที่จะตัดศีรษะ 1 พระมารดาที่กำลังทรงพิโรธรำพันอยู่ 1 ตัวของเจ้าเอง 1”

4. เรื่องพญาช้างฉัททันตะ

การที่พระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้วทรงถอดกลั้นได้คือการทารุณกรรม ต่าง ๆ จากศัตรู เหมือนอย่างในเรื่องทั้งสามที่แสดงมาแล้วนั้น แม้ข้อนี้ก็ยังไม่เป็นที่น่า อัศจรรย์มากนัก ส่วนที่น่าอัศจรรย์มากยิ่งขึ้น คือพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ เดียวจำนวนในกำเนิดต่าง ๆ และได้รับทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัสตั้งต่อไปนี้

เรื่องแรก ได้แก่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างชื่อฉัททันตะ แม้พระองค์จะถูกนายพรานยิงด้วยลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ ณ ที่ตรงสะคือ ก็มีได้เช่นเคืองใจในนายพรานผู้ซึ่งทำความพิวาศให้แก่กนอยู่เช่นนั้น ข้อนี้สมด้วยข้อความพระบาลีในคัมภีร์ชาคกกว่า

“พญาช้างฉัททันตะ แม้จะได้ถูกทิ่มแทงด้วยลูกศรเป็นอันมากแล้ว ก็มีได้มีจิตประทุษร้ายในนายพราน กลับพุกกับเขาอย่างอ่อนหวานว่า

พ้อสหาย นี่ท่านต้องการอะไรหรือ? ท่านยิงเราเพราะเหตุแห่งสิ่งใดหรือ? การที่ท่านมา ณ ที่นี้แล้วทำแก่เราอย่างนี้ มิใช่เป็นด้วยอำนาจของท่านเอง ดังนั้น การพยายามทำเช่นนั้น ท่านทำเพื่อพระราชาพระองค์ใด หรือเพื่อมหาอำมาตย์คนใดหรือ?”

ก็แหละครั้นพระโพธิสัตว์พญาช้างฉัททันตะถามอย่างนั้นแล้ว นายพรานก็ได้ตอบออกมาตามความสัตย์จริงว่า “ท่านผู้เจริญ พระราชเทวีของพระเจ้ากาสีได้ทรงส่งข้าพเจ้ามาเพื่อต้องการนางของท่าน” ทันทีนั้นพระโพธิสัตว์เมื่อจะทำพระราชประสงค์ของพระราชเทวีนั้นให้สำเร็จบริบูรณ์ จึงได้ให้ศังกาทั้งสองของตนอันมีความงามดุจดวงคำธรรมชาติ สุกปลั่งด้วยแสงอันเปล่งออกแห่งรัศมีอันประกอบด้วยสี 6 ประการ แล้วก็มอบให้แก่นายพรานนั้นไปถวาย

5. เรื่องพญากระบี่

เรื่องที่สอง ครั้นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญากระบี่ พระโพธิสัตว์พญากระบี่นั้นได้ช่วยบุรุษคนหนึ่งให้พ้นจากเหตุจมนครชีวิตมาได้ ครั้นแล้วบุรุษนั้นเองได้คิดทรยศต่อพระองค์ว่า “วานรน้อยเป็นอาหารของมนุษย์ได้ ฉันทึเดียวกับพวกเนื้อมฤคในป่าประเภทอื่น ๆ ถ้ากระไร เราหิวขึ้นมาแล้วจะพึงฆ่าวานรน้อยกินเป็นอาหาร ครั้นกินอิ่มแล้วจักเอาเนื้อที่เหลือไปเป็นสะเบียงทางเราก็จักข้ามพันทางทุกกันดารไปได้ เนื้อนี้จักเป็นสะเบียงของเรา” ครั้นแล้วมันก็ยกก้อนศิลาซึ่งทุ่มลงบนกระหม่อมของพระโพธิสัตว์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้จ้องมองดูบุรุษนั้นด้วยหน่วยตาทั้งสองอันมองด้วยน้ำตา ทั้งนี้ด้วยความกรุณาว่า เจ้าคนนี้เป็นอันธพาลประทุษร้ายมิตรแล้วพุกกับเขาด้วยความปรารภนาศิดว่า

“อย่านะท่าน ท่านเป็นแขกสำหรับข้าพเจ้า ท่านยังสามารถทำกรรมอันหยาบช้า ทารุณท่านองนี้ได้ ท่านยังจะอยู่ไปอีกนาน ควรจะช่วยห้ามคนอื่น ๆ เขาเสียด้วย”

ครั้งพระโพธิสัตว์กล่าวถึงแล้วก็มีได้มีจิตประทุษร้ายในบรูษนั้น มีหน้าซำมิได้คิดห่วงถึงความลำบากของตน ได้ช่วยส่งบรูษนั้นให้พ้นจากทางทุรกันดารจนถึงภูมิตถสถานอันเกษมปลอดภัยต่อไป

6. เรื่องพญานาคชื่อภุทิตตะ

เรื่องที่สาม ครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคราชชื่อภุทิตตะ พระโพธิสัตว์พญานาคภุทิตตะนั้นได้อธิษฐานเอาอุโบสถศีลแล้วขึ้นไปนอนอยู่บนยอดจอมปลวก ครั้งนั้นพวกพราหมณ์หมองู โดยเอาโอสถมีพิษเหมือนกับไฟประลัยกัลป์ลาดทั่วทั้งตัว กระหึบด้วยเท้าทำให้อ่อนกำลังแล้วจับใส่ข้องเล็ก ๆ นำไปเล่นกลให้คนตุนท้าวชมพูทวีปพระโพธิสัตว์พญานาคภุทิตตะก็มีได้แสดงอาการแม้เพียงนึกซัดเคื่องในใจ ในพราหมณ์นั้นแต่ประการใด ข้อนี้สมด้วยบาลีในคัมภีร์จริยาปิฎกว่า

“เมื่อหมองูชื่ออาลัมพานะจับเรายักใส่ในข้องเล็ก ๆ ก็คีย่ำเหยียบเราอยู่ด้วยสันเท้าเพื่อให้อ่อนกำลังลงก็ดี เรามีได้โกรธเคื่องในหมองูอาลัมพานะนั้นเลย ทั้งนี้เพราะเรากลัวศีลของเราจะขาดกระท่อนกระแท่นไป”

7. เรื่องพญานาคชื่อจัมเปยยะ

เรื่องที่สี่ ครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคราชชื่อจัมเปยยะ แม้พระโพธิสัตว์พญานาคจัมเปยยะนั้นจะได้ถูกหมองูทรมานเบียดเบียนอยู่ด้วยประการต่าง ๆ ก็มีได้แสดงอาการแม้เพียงนึกซัดเคื่องในใจ ข้อนี้สมด้วยบาลีในคัมภีร์จริยาปิฎกว่า

“แม้ในชาติเป็นจัมเปยยะนาคราชนั้น เราก็ได้ประพฤติกกรรมจำอุโบสถศีล หมองูได้จับเอาเราไปเล่นกลอยู่ที่ประตูพระราชวัง เขาประสงค์จะให้เราแสดงเป็นสีอะไรคือจะเป็นสีเขียวหรือสีเหลือง สีแดงหรือสีขาว หรือสีแสดแก่ เราก็กล้อยให้เป็นไปตามใจประสงค์ของเขา เรามีความตั้งใจอยู่ว่า ขอให้หมองูนี้จงได้ลาภมาก ๆ เกิด และด้วยอำนาจของเรา เราสามารถที่จะบันดาลให้ที่คือนกลายเป็นน้ำก็ได้ แม้บันดาลที่น้ำให้กลายเป็นที่คือนก็ได้ ถ้าเราจะพึงโกรธเคื่องเจ้าหมองูนั้น เราก็สามารถที่จะทำให้เขากลายเป็นเถาถ่านชั่วคราวเท่านั้น แต่ถ้าเราจักภาวอยู่ได้อำนาจของอกุศลจิตเช่นนั้น เราก็จักเสื่อมจากศีล เมื่อเสื่อมจากศีลแล้ว

ความปรารถนาชั้นสุดยอด คือความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าของเราจักไม่สำเร็จสมประสงค์”

8. เรื่องพญานาคชื่อสังขपालะ

เรื่องที่ห้า ครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคราชชื่อสังขपालะ พระโพธิสัตว์สังขपालะนั้นถูกบุครนายพราน 16 คน ช่วยกันเอาหอกอย่างแหลมคมแทงเข้าที่ลำตัวถึง 8 แห่ง แล้วเอาครีววัลย์ที่เป็นหนามร้อยเข้าไปตามรูแผลที่แทงนั้น ๆ เอาเชือกอย่างมันเหนียวร้อยเข้าทางรูจุมูกแล้วช่วยกันพาลากไป ลำตัวถูกครุฑสีไปกับพื้นดิน พระโพธิสัตว์สังขपालะนาคราชได้เสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวง แม้พระโพธิสัตว์ จะสามารถบันดาลให้บุครนายพรานเหล่านั้นแหลกละเอียดเป็นเถ้าธุลี ด้วยกรรมวิธีเพียงแต่โกรธแล้วจ้องมองดูเท่านั้น แต่พระโพธิสัตว์ก็มีได้ทำอาการโกรธเคืองลืมหูลืมตาจ้องมองดูเขาเหล่านั้นเลย ชื่อนี้สมด้วยบาลีในคัมภีร์ชาตกว่า

“ดูก่อนนายพราน เราอยู่จำอุโบสถศีลเป็นนิจทุกวันพระ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ คราวครั้งนั้นได้มีบุครของนายพราน 16 คนพากันถือเชือกและบ่วงมันเหนียวไปหาเรา แล้วเขาได้ช่วยกันร้อยจุมูกเรา จุดตั้งเชือกที่ร้อยจุมูก ผูกตรึงเราหมดทั้งตัวแล้วลากเราไป ทุกข์อย่างใหญ่หลวงถึงเพียงนั้นเราก็ยังอดกลั้นได้ ไม่ยอมทำให้อุโบสถศีลกำเริบเศร้าหมอง”

แท้ที่จริงนั้น พระบรมศาสดามิใช่ได้ทรงทำสิ่งที่น่าอัศจรรย์ไว้เพียงที่ได้ยกมาแสดงเป็นตัวอย่างเท่านั้น พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระจริยาวัตรอันน่าอัศจรรย์แม้อย่างอื่น ๆ ไว้เป็นเอนกประการ ซึ่งมีปรากฏในชาตกต่าง ๆ เช่น มาตุโปสกชาตก เป็นอาทิ

ก็เหล่าบัดิน เมื่อเจ้าได้อ้างอิงเอาพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ผู้ทรงมีพระชนคิณูอย่างไม่มีใครเสมอเหมือนทั้งในโลกมนุษย์โลกเทวดา ว่าเป็นศาสดาของเจ้า ดังนี้แล้ว การที่เจ้าจะยอมจำนนให้จิตโกรธแค้นเกิดขึ้นครอบงำได้อยู่น้อยเป็นสิ่งที่ไม่ชอบไม่สมควรอย่างยิ่งเกี่ยว

ประการที่ 7

ด้วยพิจารณาความสัมพันธ์กันมาในสังสารวัฏ

ก็แหละโยคีบุคคลผู้ซึ่งได้เข้าถึงความเป็นทาสของกิเลสมานานหลายร้อยหลายพัน-
ชาติแม้จะได้พยายามพิจารณาถึงพระองค์ คือพระจริยาวัตรของพระบรมศาสดาในปางก่อน
โดยวิธีตั้งกล่าวมาสักเท่าไรก็ตาม ความโกรธแค้นนั้นก็ยังไม่สงบอยู่นั้นแล คราวนี้โยคีบุคคล
จึงพิจารณาถึงความสัมพันธ์กันมาในสังสารวัฏอันยาวนาน ซึ่งสาวหาเบื้องต้นเบื้องปลายไม่
ได้ โดยอุบายวิธีตั้งต่อไปนี้

ก็แหละเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสอนไว้ ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย
นิตานวรรคว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่เกิดมาในโลกนี้นั้น ที่จะไม่เคยเป็นมารตากัน ไม่
เคยเป็นบิดากัน ไม่เคยเป็นพี่น้องชายกัน ไม่เคยเป็นพี่น้องหญิงกัน ไม่เคยเป็นบุตรกัน
และไม่เคยเป็นธิดากัน เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ง่ายเลย¹”

เพราะฉะนั้นโยคีบุคคลพึงส่งจิตไปในคนคู่เวรกันนั้นอย่างนี้ว่า

“ได้ยินว่า สตรีผู้เคยเป็นมารดาของเรามาในชาติปางก่อน เขาเคยได้บริหาร
รักษาเราอยู่ในครรภ์ตลอดเวลา 10 เดือน ได้ช่วยล้างเช็ดบัสตวาระ อูจจาระ น้ำลาย น้ำมูก
เป็นต้นให้แก่เราโดยไม่รังเกียจ เห็นสิ่งปฏิกุศลเหล่านั้นเป็นเหมือนฝุ่นจันทน์หอม ช่วย
ประคองเราให้นอนอยู่ระหว่างอกอุ้มเราไปด้วยสะดวก ได้ทะนุถนอมเลี้ยงเรามาเป็นอย่างดี
ฉะนั้น

บุรุษผู้เคยเป็นบิดาของเรามา เมื่อประกอบการค้าขาย ต้องเดินไปในทาง
ทุรกัณฑ์การ เช่น ต้องไปด้วยอาศัยแพะเป็นพาหนะ และต้องเกี่ยวเหนียวรั้งไปด้วยไม้ขอ
เป็นต้น แม้ชีวิตก็ยอมเสียสละเพื่อประโยชน์แก่ตัวเรา ครั้นในยามเกิดสงครามประชิด
ติดพันกันทั้งสองฝ่าย ก็ต้องเอาตนเข้าสู่สนามรบ บางครั้งต้องแล่นเรือผ่านมหาสมุทรอัน
เต็มไปด้วยภัยอันตราย และได้ทำกิจการอย่างอื่น ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำได้ด้วยความลำบาก

1. ส. นิตาน 170-171-

ยากเข็ญ พยายามส่งสมทรวัยไว้ด้วยอุบายต่าง ๆ ด้วยมันหมายความว่าจักเลี้ยงดูลูก ๆ ทั้งหลาย ให้เป็นสุขฉะนี้

บุรุษผู้เคยเป็นพี่น้องชายของเรามา สตรีผู้เคยเป็นพี่น้องหญิงของเรามา บุรุษผู้เคยเป็นบุตรของเรามา สตรีผู้เคยเป็นธิดาของเรามา และแต่ละบุคคลนั้นเคยได้ทำอุปการะแก่เรามาหลายอย่างหลายประการเป็นอันมาก”

เพราะเหตุฉะนั้น การที่เราทำใจให้โกรธเคืองในบุคคลนั้น ๆ ย่อมเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง ฉะนี้

ประการที่ 8

ด้วยพิจารณาถึงอนิสงส์เมตตา

ถ้าแหละโยคีบุคคลได้พยายามพิจารณา โดยความสัมพันธ์กันมาในสังสารวัฏตั้งแต่ตงมาแล้ว ก็ยังไม่สามารถที่จะทำความโกรธเคืองให้ดับลงได้อยู่แน่และ แท้จริงโยคีบุคคลจงพิจารณาถึงอนิสงส์ของเมตตา ด้วยอุบายวิธีดังต่อไปนี้

“นี่แน่ พ่อมหาจำเริญ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนไว้แล้วมิใช่หรือว่า

อนิสงส์เมตตา 11 ประการ

คนผู้เจริญเมตตาทาวนา ฟังหวังได้แน่นอนซึ่งอนิสงส์ 11 ประการของเมตตา เจโตวิมุตติ ที่ตนส่องเสพหนักแล้ว ทำให้เจริญขึ้นแล้ว ทำให้มาก ๆ แล้ว ทำให้เป็นอุทยานที่เตรียมพร้อมแล้ว ทำให้เป็นจตุฐานอันแน่นหนาแล้วทำให้มั่นคงแล้ว ส่งสมท้าววสี 5 ทิแล้ว ทำให้บังเกิดขึ้นด้วยดีแล้วคือ

1. “นอนเป็นสุข” – คือ ไม่ก่อกอง ไม่กรน หลับอย่างสนิทเหมือนเข้าสมาบัติ มีลักษณะท่าทางเรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส
2. “ตื่นเป็นสุข” – คือ ตื่นขึ้นมาแล้วไม่ทอดถอนหายใจ ไม่สยิวหน้า ไม่บิดไปบิดมา มีหน้าตาชื่นบานเหมือนดอกประทุมที่กำลังแย้มบาน
3. “ไม่ฝันร้าย” – คือ ไม่ฝันเห็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่น พวกโจรรูมล้อมสุนัขไล่กัด ตกแหว ฝันเห็นแต่ันมิตรที่ตึงาม เช่น ไหว้พระเจดีย์ ทำการบูชา และฟังธรรมเทศนา

4. “เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย” – คือ เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจของคนทั้งหลาย เหมือนพวงไข่มุกที่ห้อยอยู่ที่หน้าอก หรือดอกไม้ที่ประดับอยู่บนเคี้ยว
5. “เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย” – คือ ไม่ใช่เป็นที่รักของคนอย่างเดียวยังเป็นที่รักตลอดไปถึงเหล่าเทวดาอารักษ์ทั้งหลายด้วย
6. “เทวดาทันหลายคอยเฝ้ารักษา” – คือ เทวดาทันหลายย่อมคอยตามรักษา เหมือนมารดาบิดาคอยตามรักษาบุตรและธิดา
7. “ไฟ, ยาพิษ หรือศาสตรา ไม่กลักภายในตัวของเขา” – คือ ไม่ถูกไฟไหม้ ไม่ถูกวางยาพิษ หรือไม่ถูกศาสตราวุธประหัตประหาร
8. “จิตเป็นสมาธิเร็ว” – คือ เมื่อเจริญกรรมฐาน จิตสำเร็จเป็นฌณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ หรืออัปนาสมาธิได้เร็ว
9. “ผิวหน้าผ่องใส” – คือ หน้าตามีผิวพรรณเปล่งปลั่งสดใส เหมือนลูกตาลสุกที่หล่นจากขั้วใหม่ ๆ
10. “ไม่ลงทำกาลกิริยา” – คือ ไม่หลงตายคล้ายกับนอนหลับไปเฉย ๆ
11. “เมื่อไม่ได้บรรลุถึงคุณธรรมเบื้องสูง อย่างต่ำก็จะบังเกิดในพรหมโลก” – คือ ถ้ายังไม่ได้บรรลุพระอรหัตตอันเป็นคุณธรรมเบื้องสูงยิ่งกว่าเมตตามานในชาติปัจจุบัน พอเคลื่อนจากมนุษย์โลกก็จะเข้าสู่พรหมโลกทันที เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น
นี่แน่ พ่อมหาจำเรียม ถ้าเจ้าจักไม่ทำจิตที่โกรธแค้นอยู่ให้ดับไปเสียแล้ว เจ้าก็จักเป็นคนอยู่ภายนอกจากอานิสงส์เมตตา 11 ประการนี้” ฉะนี้

ประกาศที่ 9

ด้วยการพิจารณาแยกธาตุ

ถ้าโยคีบุคคลยังไม่สามารถที่จะทำความโกรธแค้นให้ดับลงได้ด้วยอุบายวิธีดังแสดงมา คราวนั้นจงนึกเอาคนคู่ควรนั้นมาพิจารณาแยกยกให้เป็นเพียงสักว่าธาตุส่วนหนึ่ง ๆ ด้วยอุบายวิธีดังนี้

โยคีบุคคลพึงปราศอนตนโดยวิธีแยกธาตุว่า

“นี่แน่ พ่อมหาจำเวิญ เมื่อเจ้าโกรธคนคู่เวรนั้น เจ้าโกรธอะไรเขาเล่า? คือ
 ในอาการ 32 เจ้าโกรธผมหรือ? ขนหรือ? เล็บหรือ? ฟันหรือ? หนังหรือ? หรือโกรธ
 เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อกระดูก ม้าม? หรือโกรธ หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด?
 หรือโกรธ ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า มันทมอง? เจ้าโกรธ ตี เสลด
 หนอง เลือด เหงื่อ มันทันหรือ? หรือโกรธ น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก
 น้ำไขข้อ น้ำมูตร?

หรือว่าในธาตุ 4 เจ้าโกรธ ธาตุดิน ธาตุน้ำธาตุไฟ ธาตุลมหรือ?

อนึ่ง คนคู่เวรนั้น เพราะอาศัยชั้น 5 หรืออายตนะ 12 หรือธาตุ 18 เหล่าใด
 เขาจึงได้มีชื่ออย่างนั้น ในชั้น 5 นั้น เจ้าโกรธรูปชั้นหรือ? หรือโกรธ เวทนาชั้น
 สัญญาชั้น สัมผัสชั้น วิญญาณชั้น, หรือในอายตนะ 12 นั้น เจ้าโกรธ จักขวยตนะ
 รูปายตนะหรือ? หรือโกรธ โสทายตนะ สัททายตนะ, ฆานายตนะ คันธายตนะ, ชิวหายตนะ
 รสายตนะ, กายายตนะ, โสภฐัพพายตนะ, มนายตนะ ธัมมายตนะ? หรือในธาตุ 18 นั้น
 เจ้าโกรธ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุหรือ? หรือโกรธ โสทรธาตุ สัทธาตุ
 โสทวิญญาณธาตุ, ฆานธาตุ, คันธธาตุ, ฆานวิญญาณธาตุ, ชิวหาธาตุ, รสธาตุ,
 ชิวหาวิญญาณธาตุ, กายธาตุ, โสภฐัพพธาตุ, กายวิญญาณธาตุ, มโนธาตุ, ธัมมธาตุ,
 มโนวิญญาณธาตุ?”

เมื่อโยคีบุคคลพิจารณาแยกกระจายคนคู่เวรนั้นออกโดยภาวะที่เป็นธาตุ ก็เป็น
 เพียงชิ้นส่วนอันหนึ่ง ๆ ประกอบกันไว้ดังแสดงมานี้ ก็จะมีมองเห็นสภาวะธรรมด้วยปัญญา
 เห็นแจ้งชัดว่า ฐานที่สำหรับจะรองรับความโกรธย่อมไม่มีอยู่ในคนคู่เวรนั้น เพราะธาตุ
 ทั้งหลายแต่ละธาตุ ๆ มีผมเป็นต้นนั้น เป็นสิ่งอันใคร ๆ ไม่ควรจะโกรธ และนอกเหนือ
 ไปจากธาตุทั้งหลายมีผมเป็นต้นนั้นแล้วก็หาไม่ ซึ่งเปรียบเหมือนฐานสำหรับรองรับ
 เมล็ดพันธุ์ผักกาด ไม่มีที่ปลายเหล็กจัน (เหล็กแหลม) และฐานสำหรับรองรับจิตรกรรม
 ไม่มีในอากาศ ฉะนั้น

ประการที่ 10

ด้วยการให้บั้นตั้งของ

ส่วนโยคีบุคคลผู้ไม่สามารถที่จะพิจารณาโดยวิธีแยกธาตุตั้งแสดงมาก็พึงทำการให้บั้นตั้งของ กล่าวคือ พึงให้บั้นตั้งของคนแก่คนคู่วร ตนเองก็ควรรับตั้งของของคนคู่วรด้วย ถ้าแต่ละคนคู่วรเป็นผู้มีอาชีพกพร่อง มีเครื่องบริวารชำรุดใช้ไม่ได้ ก็พึงให้เครื่องบริวารของตนนั้นแหละแก่เธอ เมื่อโยคีบุคคลทำการให้บั้นตั้งได้อย่างนี้ ความอาฆาตเคียดแค้นก็จะระงับลงโดยสนิททีเดียว และแม้ความโกรธของคนคู่วร ซึ่งคิดตามมาตั้งแต่อดีตชาติ ก็จะระงับลงโดยทันทีเช่นเดียวกัน เหมือนดังความโกรธของพระมหาเถระรูปหนึ่งระงับลงเพราะได้บาตรซึ่งพระปิ่นทปาคิดเถระ ผู้ถูกขับออกจากเสนาสนะในวัจจิตตลบรรพตถึง 3 ครั้ง ได้มอบถวายพร้อมกับเรียนว่า “ท่านขอรับ บาตรใบนี้มีราคา 8 กหาปณะ อุบาสิก ผู้เป็นโยมหญิงของกระผมถวาย เป็นลาภที่ได้มาโดยชอบธรรม ขอท่านได้กรุณาทำให้เป็นบุญลาภแก่มหาอุบาสิกด้วยเถิด”

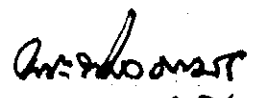
ขึ้นชื่อว่าทำการให้บั้นตั้งมีอานุภาพอันยิ่งใหญ่ ฉะนั้น สมค้ำยวจนะประพันธ์อันพระโหราณาจารย์ได้ประพันธ์ไว้ว่า

อทนตทนต์ ทานํ ทานํ สพฺพตฺถสารถิ

ทาเนน ปิยวจาจย อุณฺณมนฺติ นมนฺติ จ

การให้บั้นเป็นอุบายทรมานคนพศให้หายได้ การให้บั้นเป็นเครื่องบันดาลให้ประโยชน์ทุก ๆ อย่าง สำเร็จได้ ฝ่ายผู้ให้บั้นเย่อมฟูใจขึ้น ฝ่ายผู้รับบั้นเย่อมอ่อนน้อมลง ทั้งนด้วยการให้บั้นและด้วยวาจาอ่อนหวานเป็นเหตุ ฉะนั้น

ขออุทิศวิบากกุศลอันจะพึงเกิดจากหนังสือนี้ ถวายแด่พระภิกษุชั้นภุมิปัตตโน ในสัมปรายภพนี้ ๆ

 ๑๑ มค. ๒๕

วิทยุเทศนาอุโบสถ

วันที่ 25 ธันวาคม 2524 เวลา 08.00 น.

แสดงโดยพระพรหมมณี วัดบรรณาสุนทรภิราม

นมตถุ สุกตสส

ยสส ทานเน สึเลเน สญญเมเว ทเมเว จ

นิริ สุนิหิตโต โหติ อติถิยา ปุริสสส วาติ ฯ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา มีอุเทศที่ยกขึ้นมาแสดงในที่นี้ คือ ชุมทรัพย์
ของประชาชน ตามบาลี อรรถกถาและอรรถโนมัตถยาธิบาย

ในพระบาลีพระไตรปิฎก ท่านแสดงไว้ว่า พระศาสดาได้ทรงแสดงธรรมแก่
ท่านอนาถบิณฑิกกฤหบดีมหาเศรษฐีว่าความสุขของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนมี 4 อย่าง

1. สุขเกิดแต่การมีทรัพย์
2. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคน
3. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้
4. สุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ ดังนี้ เป็นต้น

โดยนัยนี้ พระองค์ทรงแสดง ความสุขของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนให้อยู่ในเขต ของ
กฎหมายบ้านเมือง และศีลธรรมของมนุษย์ เป็นความสุขที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน แต่เป็น
ความสุขที่ทำให้ผู้อื่นมีความสุขด้วย เพราะปราศจากการเบียดเบียน.

พูดถึงการเบียดเบียน ก็มี 2 อย่างคือ เบียดเบียนตนเอง 1 เบียดเบียนผู้อื่น 1
บางคนก็ชอบเบียดเบียนตนเอง ด้วยความเป็นนักเลงหญิงบ้าง เป็นนักเลงสุราบ้าง เล่นการ-
พนันบ้าง คบคนชั่วเป็นมิตรบ้าง เกียจคร้านทำการงานบ้าง และชอบเที่ยวกลางคืนบ้าง
เมื่อเบียดเบียนตนเองได้เช่นนี้ บรรดาปัจจัยแห่งความสุขสำราญของชีวิตทุกชนิดทั้งที่เป็น

วัตถุทรัพย์สิน กล่าวคือ ทรัพย์สินเงินทองข้าวของเครื่องใช้อุปโภค-บริโภคและคุณทรัพย์สิน กล่าวคือ ศิลปวิทยาวิชาความรู้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นของจำเป็นสำหรับชีวิต ที่เกิดมีอยู่แล้วก็เสื่อมสูญอันทรมาณไปหรือใช้ไปในทางที่ผิด ชีวิตที่ขาดปัจจัยเครื่องบำรุงเลี้ยงชีวิตเช่นนี้ ก็กลายเป็นชีวิตอนาถาหาที่พึ่งพาอาศัยไม่ได้ ท่อนั้นไปก็หันไปเบียดเบียนบุคคลอื่น ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดก็คือบิดามารดา ปู่, ย่า, ตา, ยาย, ญาติกาสาโลหิตมิตรสหาย เพื่อนบ้านใกล้เคียง และครูบาอุปัชฌาย์อาจารย์ให้ได้รับความเดือดร้อนเสียหาย ชื่อว่า ชุครากของตนเอง บ่อนทำลายตระกูลของตนเอง บ่อนทำลายชาติศาสนา พระมหากษัตริย์และประชาชน อย่างนี้ท่านเรียกว่า บาป โดยวิเคราะห์ศัพท์ แปลว่า ให้ถึงทุกข์พระศาสดาทรงสอนไม่ให้ทำ เพื่อให้ตรงกับความจริงใจของแต่ละคนที่ไม่ชอบทุกข์

พูดถึงเรื่องทรัพย์สิน ทุกคนก็ต้องการมีทรัพย์สิน พระองค์จึงทรงสอนให้มีทรัพย์สิน แต่เป็นทรัพย์สินที่เกิดขึ้นและได้มาโดยทางที่ชอบ ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง และศีลธรรมของมนุษย์ และทรงสอนให้รู้จักรักษาทรัพย์สิน และรู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์สิน ไม่ให้ผิดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก รู้จักเก็บหอบรอมริบ ทรัพย์สินใดที่เก็บรักษาคุ้มครองไว้ทรัพย์สินนั้นตรัสเรียกว่า “นิธิ” แปลว่า ขุมทรัพย์สิน สำหรับใช้เมื่อถึงคราวจำเป็น

ในอรรถกถา ชื่อ “ปรมตถโชติกา” พระอรรถกถาจารย์ แสดงขุมทรัพย์สินไว้

4 อย่าง

1. ขุมทรัพย์สินถาวร เรียกว่า “ถาวรนิธิ”
2. ขุมทรัพย์สินเดินได้ หรือเคลื่อนที่ได้ เรียกว่า “ขงกมนิธิ”
3. ขุมทรัพย์สินติดตัว เรียกว่า “องกสมนิธิ”
4. ขุมทรัพย์สินติดตาม เรียกว่า “อนุกามิกนิธิ”

แล้วขยายความต่อไปว่า ทรัพย์สินที่อยู่แผ่นดิน อยู่เหนือแผ่นดิน เงิน, ทอง, นา, สวน, หรือแม้ทรัพย์สินอย่างอื่นเห็นปานนั้น ที่ปราศจากอริยาบถ ชื่อว่า “ถาวรนิธิ” ขุมทรัพย์สินถาวร หรือหลักทรัพย์สิน สัตว์พาหนะและสัตว์เลี้ยงทุกชนิด หรือสัตว์แม้อย่างอื่นเห็น

ปานนั้น ที่ประกอบด้วยอริยาบถ เคลื่อนไหวได้ ชื่อว่า “ชงฺกมนิธิ” ชุมทรัพย์เดินได้ หรือเคลื่อนที่ได้ บ่อเกิดแห่งการงาน เช่น โรงงาน เป็นต้น บ่อเกิดแห่งศิลปะ เช่น ศิลปอาชีพ เป็นต้น สถานวิชา เช่น สถาบันการศึกษาและโรงเรียน เป็นต้น ความเป็นผู้คงแก่เรียน หรือแม้การเรียนอย่างอื่นเห็นปานนั้น ที่บุคคลศึกษาสำเหนียกเรียนเอาแล้วติดไปกับตน เหมือนอวัยวะน้อยใหญ่ ชื่อว่า “องฺคสมฺนิธิ” ชุมทรัพย์ติดตน บุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา พังกรรม แสดงธรรม หรือว่าบุญเมื่อยังอื่นเห็นปานนั้น ติดตามให้ผลที่ตนปรารถนาประหนึ่งว่า ติดตามในที่นั้น ๆ ชื่อว่า “อนุคามิกนิธิ” ชุมทรัพย์ติดตามไป. ดังนี้

ในที่นี้ พระองค์ทรงแสดง เฉพาะ อนุคามิกนิธิ ชุมทรัพย์ติดตาม 4 อย่าง

1. ทาน 2. ศีล 3. สัจฺญมฺมะ คือการสำรวมระวัง 4. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน

1. ทาน แบ่งเป็น 2 คือ อามิสทาน 1 ธรรมทาน 1 อามิสทานได้แก่ การให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน เพื่อบูชาคุณอย่างหนึ่ง เพื่อสงเคราะห์อย่างหนึ่ง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของบุคคลไว้ได้ทำให้มีไมตรีจิต มิตรภาพ มิตรธรรม ระหว่างตนกับผู้อื่น เป็นการสร้างมิตรไม่สร้างศัตรู

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ในป่ามหาวันใกล้เมืองไพศาลี ได้ทรงแสดงผลแห่งการให้ทาน ที่เห็นได้เอง แก่ท่านสีหเสนาบติ ทานบติผู้ให้ทาน ย่อมเป็นที่รัก ที่ชอบใจ ของคนมาก แม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง คนสงบเรียบร้อยย่อมคบ ทานบติ ผู้ให้ทานแม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง กิตติศัพท์อันงามของทานบติ ผู้ให้ทาน ย่อมฟังขจรไป แม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง. ทานบติผู้ให้ทานจะก้าวเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ก็ตาม เป็นผู้แล้วกล้าไม่เก้อเงิน แม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่เห็นได้เอง. เบื้องหน้าแต่ความตาย เพราะกายแตกทานบติผู้ให้ทาน ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ แม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานในภายหน้า. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ สีหเสนาบติก็ยอมรับว่า สีชื่อข้างต้น เป็นผลทานที่เห็นได้เอง แต่ชื่อสุดท้าย

ข้าพระองค์ไม่ทราบ ก็แต่ว่าในขั้นนี้ ข้าพระองค์ต้องเชื่อก่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไปก่อน พระศาสดาทรงว่า ท่านสัทธ ข้อนั้นยอมเป็นอย่างนั้น ท่านสัทธ ท่านบตีผู้ให้ท่าน ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก ดังนี้ จึงจัดเป็นนิคมทรัพย์ของประชาชนอย่างหนึ่ง

2. คีล การให้ทานเป็นการให้ปัจจัยแห่งความสุข การรักษาศีล เป็นการให้ความสุขโดยตรง เพราะความปลอดภัยแห่งชีวิตและทรัพย์สมบัติเป็นต้น ท่านจึงเรียกว่า อภัยทาน. คำว่าคีล เป็นคำสันสกฤตและบาลี ท่านแปลไว้หลายอย่าง อย่างหนึ่งท่านแปลว่าปกติ ปกติอะไร? หมายถึงปกติสุข อันเป็นความสุขขั้นพื้นฐานของโลก เป็นแกนกลางของโลกที่จะยึดไว้เป็นหลัก คนรักษาศีล คีลก็รักษาคน ถ้าคนทั้งโลกรักษาศีล คีลก็รักษาคนทั้งโลก คนรักษาศีลทำอะไร? และได้อะไร? คือไม่เบียดเบียนชีวิต ไม่เบียดเบียนทรัพย์สมบัติ ไม่ประพฤติกผิดในกาม ไม่พูดเท็จให้เสียหาย ไม่เสพของมีนเมาทุกชนิด มีสุรา-ยาเมา เป็นต้น เมื่อรักษาศีลดังแสดงมา คีลก็รักษาคนให้มีปกติสุข อันเป็นความสุขขั้นพื้นฐานทั่วไป เพราะความเป็นอยู่ปลอดภัยและแรว, ย่อมให้คีลรักษาคน โดยคนรักษาศีล กันเด็ก

การรักษาศีลเป็นทางสายกลางที่ทุกคนเดินร่วมกันได้ โดยยึดถือความจริงใจที่ไม่ชอบการเบียดเบียนเป็นกลาง เหวี่ยงต่าง ๆ ก็สงบไป ความสงบสุขก็จะเกิดขึ้น จึงเป็นนิคมทรัพย์ของประชาชนอย่างหนึ่ง

3. สัจญมะ ได้แก่ความสำรวมระวัง ภัยอันตรายต่าง ๆ ของชีวิตและทรัพย์สมบัติ เป็นต้น ด้วยความไม่ประมาทเพื่อความปลอดภัยสวัสดิ์ในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ จึงเป็นนิคมทรัพย์ของประชาชนอย่างหนึ่ง

4. ทมะ ได้แก่รู้จักข่มจิตของตน ในเมื่อจิตคั่นรนไปในทางที่ผิดกฎหมายบ้านเมืองและศีลธรรมของมนุษย์ ให้อยู่ในขอบเขตกฎหมายศีลธรรม อันจะทำให้เกิดความสงบสุข จึงเห็นนิคมทรัพย์ของประชาชนประการหนึ่ง

ขุมทรัพย์ทั้ง 4 ประการนี้ ประชาชนได้มาจากไหน ? และใช้อย่างไร ? ได้มาจากประชาชนและใช้กับประชาชนนั่นเอง จึงเป็นขุมทรัพย์สำหรับตัว สำหรับครอบครัว หมู่บ้าน และตำบล ตลอดจนประชาชนทั่วไป ขุมทรัพย์คือ กุศลผลบุญได้ฝังไว้แล้วในใจของเรา ใจเป็นผู้ทำ ใจเป็นผู้ได้ ใจเป็นผู้ไม่ตาย ในชาตินี้ก็มิใช่ใจเอิบอ้อมมีความสุขสบายตลอดชีวิต. ขุมทรัพย์ 3 อย่าง

1. ขุมทรัพย์ถาวร เรียกว่า “ถาวรนิธิ”
2. ขุมทรัพย์เงินได้ หรือเคลื่อนที่ได้ เรียกว่า “ชงฺกมนิธิ
3. ขุมทรัพย์ติดตัว เรียกว่า “องฺกมนิธิ”

ขุมทรัพย์เหล่านี้ทำให้ประชาชนมีอยู่มีกินเป็นปัจจัยแห่งความสามัคคี มีความสุข. ส่วนขุมทรัพย์ข้อที่ 4 คือ ทาน ศีล, สัจฉริยะ ความสำรวมระวังและทเมฐฐักข่มจิตของตน เรียกว่า “อนุกามินิธิ” ทำให้ประชาชนอยู่ดี กินดี สามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ได้ความสงบสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ๆ ได้แสดงพระธรรมเทศนา ก็ยุติด้วย เวลา เหว้ ก็มีด้วยประการฉะนี้

หนังสือเรื่อง

ท้าวฮุ่งหรือเจียง

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ สังฆนายก

พิมพ์เป็นพระลิขิต

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระศาสนคิลก (ชิตเสโน เสน) พระครูวิโรจน์ (นนฺตโร รอด)

และในงานฌาปนกิจศพ

พระมหารัตน์ ฐาปาล กับ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล

ที่จังหวัดอุบลราชธานี

10 - 16 เมษายน 86

ขุนเจืองออกลูก

ขุนเจืองคือใคร เป็นคนชาติใด ท่านผู้ร่วมทั้งท่าน ผู้ชำระหนังสือนี้ได้วิจารณ์ไว้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นคนนอกสังเวียนแห่งการวิจารณ์ในข้อนี้ ในที่นี้ขอพิจารณาข้อที่ท่านผู้อื่นไม่เดียวกัน คือ ความเก่งเยี่ยงขุนเจือง

แม้ขุนเจืองเก่งสักเท่าไร ถ้าไม่มีผู้แต่งหนังสือไว้แล้วขุนเจืองก็ไม่มีชื่อ ไม่มีตัวแน่แท้ แต่นอกจากขุนเจืองจะได้เก่งถึงท้องเรื่องแล้ว หนังสือเจืองเป็นวรรณคดีชั้นเอกอีกด้วย จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะนับว่าผู้แต่งหนังสือขุนเจืองเป็นคนสำคัญยิ่งกว่าขุนเจืองเสียอีก และควรที่นักค้นคว้าจะตามตัวให้พบจงได้

หนังสือทำนองหนังสือขุนเจืองก็ดี หนังสือประเภทอื่นที่เป็นแบบแผนภาษาโบราณแถบบ้านขุนเจืองก็ดี ยังมีอีกมาก แต่ไปไหนเสียน่าติดตามให้ได้ จะได้พบสิ่งอื่นนอกจากคนเก่ง และหนังสือไพเราะเช่นหนังสือเจืองนี้อีก เช่น ขุนเจืองที่ว่าเก่งกาจนักนั้น ก็ตายด้วยฝีมือคนเก่งด้วยกัน หนังสือศิลปะที่นิยมกันมานานว่าเป็นหนังสือไพเราะนักหนา ก็ยังมีหนังสือเจืองเป็นคู่ปรับอีก ณ บัดนี้ “เก่งกว่าเก่งย่อมมีอยู่เสมอ และในทุกสมัย” จะนี้ถ้าช่วยกันเสาะหาให้ตีจะตีพบ “เก่งยิ่งกว่าเก่ง” ของแถบถิ่นบ้านขุนเจืองอีกเป็นแน่นอน และความเก่งไซ้จะมีแต่ในทางการบออย่างขุนเจืองก็หาไม่ ความเก่งในทางอื่นยังมี เช่นผู้แต่งหนังสือเจืองเก่งทางประพันธ์เป็นต้น การค้นทางหนังสือจึงพบสิ่งอื่นไปด้วยและพาให้เป็นโชสาวมาถึงสิ่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เคยมีคำถามเสมอว่าทำไมคนภาคอีสานจึงรักสงบ มีอาชญากรรมน้อยกว่าภาคอื่นในจำนวนพลเมืองเท่ากัน ทำไมการอุตสาหกรรมในครอบครัว (HOME INDUSTRY) จึงมีมาไม่ขาดสายในราษฎรอีสาน ทำไมคนภาคอีสานจึงรู้จักมักคุ้นกัน แม้อยู่ห่างไกล คนบ้านใกล้เรือนเคียงรู้จักกันง่าย สนิทกันเร็ว ประเพณีต่าง ๆ เช่น บุญบั้งไฟ ลงช่วง ถิ่นเขื่อนคี่ การค้าแขกเวลามีงานทำบุญ ฯลฯ มีมาแต่ครั้งไหน อย่างไร มีส่วนดีหรือมีแต่ทางเสีย สิ่งที่ดีนั้น ๆ ควรเสาะหาทวนหลังว่าใครเป็นคนสร้าง ใครเป็น

คนเก่งทางรัฐศาสตร์ให้คนรักสงบเป็นนิสัยมรดกมา ใครเป็นคนเก่งทางเศรษฐกิจ หรือไม่มีใครเป็นคนเก่งทางสังคมให้คนรักความเอื้อเฟื้อเจือจุนกัน กันให้คิจะโต้พบเรื่อยไป โคนยนี้ท้าวเจืองคนเดียวพาให้กัน หากคนเก่งในหลาย ๆ ทาง จึงขอตังชื่อว่ขุนเจืองออกลูก

วิธีการกันนี้คนสมัยใหม่บางคนตั้งลัทธิทำลาย กล่าวคือขอให้พบของเก่าเข้าเท่านั้น เป็นตังคั้งหน้าทำลายเพราะมองไม่รอบเป็นวงกลม เห็นเป็นพันสมัยไปหมด หนังสือสังขมธาคั่วว่าเหลวไหล บุญบั้งไฟเป็นงานของคนป่า ระบอบคงปู่ตาเป็นเรื่องถือผี บลว ถ้ามีคนจำพวกนี้มากเข้าก็เป็นอันเชื่อได้แน่นอนว่า คนจำพวกขุนเจือง หนังสือจำพวกหนังสือศิลปะชัย, สมที่คิด, สุดที่อ่าว จะต้องสูญชื่อไปจากโลกหมด น่ายินดีที่คนอย่างคุณศิลา วีรวงศ์ ยังมีตัวและไม่อยู่ในจำพวกที่กล่าวมาแล้ว

ความเป็นเอกราชของชาติเป็นแม่ของเก่งทั้งมวล ขุนเจืองเก่งและเป็นเหตุให้เกิดหนังสือเจืองออกลูกไปหลายอย่างดังกล่าวนี้ก็ดี แต่ขุนเจืองไม่เก่งในการรักษาความเป็นเอกราชของชาติไว้ได้ ฉะนั้นโดยหลักที่กล่าวเมื่อกัน พาให้ความเก่งอื่น ๆ คนเก่งทั้งหลายต่อมาหรือที่จะพึงมีต่อมาจากขุนเจืองจึงตางก็หายไปสิ้น โดยนัยนี้ขุนเจืองจึงควรได้ชื่อว่าเป็นหมั้น ถ้าขุนเจืองเก่งในการรู้โลกในทางนี้อีกก็คงไม่หมั้นแน่

บรรพบุรุษของไทยจนถึงเราคนไทยปัจจุบัน รักษาเอกราชของชาติมาได้โดยสวัสดิ์ ขุนเจืองเป็นไทยหรือเทศก็ตาม เอกราชของไทยยืนยงคงรอดมาได้จนบัดนี้ มิใช่เพราะขุนเจืองโดยตรง จึงกล่าวได้ว่า ท่านผู้นำเอกราชมาได้นั้นเก่งกว่าขุนเจือง

“รู้โลกดีกว่ารู้วิชา รู้รักษาชาติรอดเป็นยอดคน”

ขอยุติลงด้วยคำปรารภว่า กุศลผลบุญใดที่เกิดจากการบำเพ็ญ ณ คราวนี้จงบันดาลให้ กุลบุตรธิดาทังปัจจุบันเลือนาคตจงเป็นคนเก่งกว่าขุนเจือง และกว่าพวกเก่งในทุกทาง เทอญ ฯ

ฟอง สิทธิธรรม

บันทึกถึงคุณครูฟอง สติธิธรรม

ต้นหนังสือเก่าพิมพ์ใน พ.ศ. 2486 ครั้งนั้นสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสสเถระ) มีบัญชาให้พิมพ์หนังสือเรื่อง ท้าวชูง หรือ เจือง ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศาสนดิลก พระครูวิโรจน์รัตโนบล และงานฉาปนกิจพระมหารัตน์ พระอาจารย์เสาร์ โดยพิมพ์ตาม ต้นฉบับที่มีในหอสมุดแห่งชาติ หนังสือนี้เป็นวรรณคดีเก่าแก่ เป็นตำนาน มีอ้างอิงตรงกัน ในพงศาวดารโยนก ตำนานสิงหนวัติกุมาร ตำนานเมืองเงินยาง พงศาวดารเมืองหริภุญไชย (จามเทวีวงศ์) และตำนานอื่น ๆ ซึ่งผู้เขียนได้อ่านรวม ๆ กันไป เข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง เพราะขาดพื้นฐานความรู้เชิงนี้

ในต้นหนังสือท้าวชูง หรือ เจือง พิมพ์คำปรารภของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ มีความอธิบายโดยพระยาอนุমানราชชน อธิบตีกรมศิลปากรในสมัยนั้นปรากฏอยู่ และที่สำคัญคือมีบทความของคุณครูฟอง สติธิธรรม อยู่ด้วย เพื่อระลึกถึงคุณครู จึงได้นำ บทความของท่านมาพิมพ์ในงานนี้ด้วย บทความของคุณครูมีสั้น ๆ แต่แสดงว่าท่านเข้าใจ เรื่อง ท้าวชูง หรือ เจือง โดยแตกฉาน คุณครูมีลักษณะเป็นนักคิด รักชาติ รักการศึกษา และฝักใฝ่ในการปรับปรุงสังคม เข้าใจเปรียบเทียบวรรณคดีเก่าแก่เช่นเรื่อง ท้าวชูง หรือ เจือง เทียบกับสภาพสังคมปัจจุบัน พึงพิจารณาได้จากบทความของคุณครูที่ได้ลงพิมพ์ ข้างต้นนี้

วรา ไวยหงษ์

1 มีนาคม 2525

มหาวิทยาลัยเอกชนในประเทศไทย¹

โดย

พ.ท. ประสาร ทองภักดี ป.ธ. ๘, ธ.บ., ร.ม.

อดีตรองอธิบดีกรมการศาสนา

อาจารย์ผู้บรรยายอาวุโส วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต

เมื่อปี พ.ศ. 2521 ผู้เขียนมีโอกาสไปประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก
ที่ประเทศญี่ปุ่น ภายหลังการประชุมจึงติดต่อขอคู่มือของมหาวิทยาลัยวาเซด้า (Waseda
University) ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาเอกชนที่มีชื่อเสียงและมีอายุเก่าแก่เกือบร้อยปี การ
ที่ผู้เขียนไม่ได้ขอมหาวิทยาลัยของรัฐนั้น นอกจากขณะนั้นผู้เขียนเป็นอาจารย์ประจำอยู่วิทยาลัย
ธุรกิจบัณฑิต ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษา เอกชนแล้ว ยังมีแรงจูงใจตกค้างมาจากปี

¹ เนื่องในโอกาสที่ข้าพเจ้าได้พบกับท่านอดีตรัฐมนตรีฟอง สิทธิธรรม เป็นครั้ง
สุดท้าย ในงานอุปสมบทบุตรชาย คุณก้าน คุณสงบ สืบศิริกุล ที่วัดธาตุทอง กรุงเทพฯ
เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2524 ในฐานะที่ท่านเป็นผู้สนใจเรื่องการศึกษา และมีโรงเรียนอยู่
หลายโรงเรียน ข้าพเจ้าได้ปรารภถึงเรื่องการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยว่าที่จังหวัดอุบลฯ สมควร
จะมีซึ่งแม้รัฐไม่จัด เอกชนก็น่าจะทำได้ ปรากฏว่าคำปรารภของข้าพเจ้าได้ตรงกับที่ท่านว่า
กำลังคิดและตั้งใจมานาน และท่านได้ขอให้ข้าพเจ้าหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมให้ท่านบ้าง
ซึ่งข้าพเจ้าก็ยินดีและรับปาก แต่ครั้นแล้วท่านก็มาด่วนจากไปโดยที่ยังไม่ได้ส่งเรื่องให้ท่าน
ตามสัญญา ฉะนั้นในการพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านอดีตรัฐมนตรี
นี้ ข้าพเจ้าจึงขอเสนอเรื่องมหาวิทยาลัยเอกชนในประเทศไทยมาร่วมลงพิมพ์ แม้ท่าน
อดีตรัฐมนตรี จะไม่มีโอกาสได้อ่านหรือได้เริ่มงานตามความตั้งใจ ก็อาจจะเป็นแนวทางแก่
ทายาททางความคิด ที่จะได้บุกเบิกทางสร้างมหาวิทยาลัยเอกชน ที่จังหวัดอุบลฯ ของเราบ้าง
ในกาลไม่นานนัก

ประสาร ทองภักดี

พ.ศ. 2511 ซึ่งในปีนั้นได้เคยไปดูกิจการของมหาวิทยาลัยเอกชน ทั้งที่โตเกียวและเกียวโตถึง 10 มหาวิทยาลัยยังประทับใจในความก้าวหน้าของสถานศึกษา เหล่านั้นอยู่เสมอ มาคราวนี้มีโอกาสที่ จึงขอมหาวิทยาลัยแห่งนี้อีก ทั้งนี้โดยมีหนังสือแนะนำจากราชครูความเทพมุณี (ถึงแก่กรรมแล้ว) ศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยนี้ และได้รับความช่วยเหลือจาก พ.อ. เมธี สมุทรรักษ์ ผู้ช่วยทูตทหารบก ซึ่งเคยเป็นชาวโรงเรียนนายร้อย จปร. มาด้วยกัน ซึ่งผู้เขียนรู้สึกสำนึกในบุญคุณนี้อยู่ตลอดเวลา และในครั้งกระโน้นยังเคยฝันที่จะได้เห็นมหาวิทยาลัยเอกชนเกิดขึ้นในประเทศไทยบ้าง และก็นับว่าความฝันนั้นไม่ใช่ฝันลอยแต่เป็นฝันสำเร็จ เพราะพอปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ. 2512 ประเทศไทยก็ได้ตรา พ.ร.บ. วิทยาลัยเอกชน พ.ศ. 2512 เป็นการให้กำเนิดวิทยาลัยเอกชนขึ้นทันทีถึง 6 แห่ง แม้จะมีฐานะเป็นเพียงวิทยาลัย แต่ก็ เป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ประกาศปริญญาได้ และบัดนี้วิทยาลัยเอกชนซึ่งทยอยกันเกิดขึ้นถึง 11 แห่ง เป็นเสมือนคนหนุ่มที่จวนจะบรรลุนิติภาวะแล้ว รัฐบาลจึงได้ตรากฎหมายฉบับใหม่คือ พ.ร.บ. สถาบันอุดมศึกษาเอกชน พ.ศ. 2522 เม็ดไฟเขียวให้วิทยาลัยที่โตเต็มที่แล้ว ยกฐานะตนเองเป็นมหาวิทยาลัยได้ แสงสว่างทางสะดวกที่วิทยาลัยเอกชนจะก้าวไปข้างหน้าจึง รอยอยู่แก่เอื้อมแล้ว

และเมื่อปี 2513 ขณะที่ยังเขียนอยู่ในตำแหน่งหัวหน้ากองวิจัยศึกษารวมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการได้ไปญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง เป็นครั้งที่ 5 จึงถือโอกาสดูงานการพัฒนาวิจัยศึกษาระดับประถมและมัธยมศึกษา ที่โอกินาวา, โอซากา, เกียวโต และโตเกียว ซึ่งนอกจากจะได้ไปดูโรงเรียนบางแห่งแล้ว ยังได้ไปขอความรู้และเอกสารจากเพื่อนข้าราชการชาวญี่ปุ่นที่กระทรวงศึกษาธิการและหน่วยงานยูเนสโก ได้ความรู้ว่าการศึกษาของญี่ปุ่นทุกระดับก้าวหน้าไปมาก

ฉะนั้น ก่อนที่จะได้ทราบสถานะภาพของมหาวิทยาลัยเอกชนแห่งนี้ หากจะได้กล่าวถึงระบบการศึกษาของญี่ปุ่นไว้พอสังเขปก็คงจะเกิดประโยชน์ไม่น้อย จึงขอบันทึกไว้ตรงนี้ด้วย

การจักระบบการศึกษาของญี่ปุ่นในปัจจุบัน อาศัยกฎหมาย 2 ฉบับ คือ กฎหมายกำหนดมาตรฐานการศึกษาและกฎหมายกำหนดการศึกษาระบบโรงเรียน ประกาศใช้เมื่อปี พ.ศ. 2490 (แต่การจัดการศึกษาระบบโรงเรียนของญี่ปุ่นได้อาศัยพระราชกฤษฎีกา ที่ประกาศใช้เมื่อปี 2315 คือ 107 ปีมาแล้ว) โดยทั่วไปจัดการศึกษาเป็น 3 ระดับ ตามหลักสากล คือระดับประถมศึกษามัธยมศึกษาและอุดมศึกษา ส่วนการบริหารการศึกษาได้จัดเป็น 3 ระดับ คือ ระดับชาติ, ระดับภูมิภาค และระดับท้องถิ่น

1. การบริหารการศึกษาระดับชาติ ดำเนินการโดยกระทรวงศึกษาธิการ โดยเป็นศูนย์การศึกษาแห่งชาติ โดยเฉพาะเกี่ยวกับงานด้านวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมกระทรวงศึกษาธิการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดตั้งสถานศึกษาระดับ มหาวิทยาลัย, วิทยาลัย, วิทยาลัยเทคนิค, บ้านพักเยาวชน การพิพิธภัณฑ์ ทำหน้าที่แนะนำให้คำปรึกษาและจัดสรรงบประมาณให้ฝ่ายบริหารการศึกษาส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น และติดตามผลการศึกษาของหน่วยงานดังกล่าว และมีอำนาจออกคำสั่งให้หน่วยงานทั้ง 2 ระดับนั้น ปรับปรุงการศึกษาให้ดีขึ้นด้วย นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการยังให้ความเห็นชอบในการจัดตั้งสถานศึกษาทั้งของราชการและเอกชน และให้คำแนะนำในการบริหารงานการศึกษาทุกระดับด้วย

กระทรวงศึกษาธิการ แบ่งส่วนราชการออกเป็น 4 ประเภท คือ ระดับกระทรวง, ระดับกรม, ระดับกอง, และประเภทหน่วยงานพิเศษขึ้นตรงต่อกระทรวงศึกษาธิการ

งานระดับกรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยเอกชน มีหน่วยงานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1. ส่วนการประถมศึกษาและมัธยมศึกษา
2. ส่วนการอุดมศึกษาและวิทยาศาสตร์
3. ส่วนการสังคมศึกษา
4. ส่วนการพลศึกษา

5. ส่วนบริหารการศึกษา

6. กรรมการฝ่ายวัฒนธรรม

2. การบริหารการศึกษาระดับภูมิภาค

ประเทศญี่ปุ่นแบ่งเขตปกครองออกเป็น 46 มณฑล แต่ละมณฑลแบ่งออกเป็น นคร เทศบาล ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 3,307 นคร เทศบาล (สถิติ ปี 2513) ในแต่ละมณฑลมี คณะกรรมการฝ่ายการศึกษาระดับภูมิภาคซึ่งมีสมาชิก 5 คน แต่งตั้งโดยผู้ว่าการมณฑลและ ด้วยความเห็นชอบของสภามณฑล อยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี (ผู้ว่าการมณฑลและสภามณฑล ได้รับเลือกตั้งจากราษฎร) นอกจากนี้ยังมีผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลได้รับแต่งตั้งจาก คณะกรรมการฝ่ายการศึกษาและด้วยความเห็นชอบของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

3. การบริหารการศึกษาระดับท้องถิ่น

ในระดับท้องถิ่นหรือนคร เทศบาลนั้นมีคณะกรรมการฝ่ายการศึกษาของแต่ละ เทศบาลประกอบด้วยสมาชิก 3 หรือ 4 คน ได้รับแต่งตั้งจากนายกเทศมนตรีและด้วยความ เห็นชอบของสภาเทศบาลอยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี เช่นกัน

ในการบริหารงานนั้น คณะเทศมนตรีคัดเลือกกรรมการฝ่ายการศึกษาคนหนึ่ง เสนอขอรับความเห็นชอบจากคณะกรรมการฝ่ายการศึกษาประจำมณฑลแต่งตั้งเป็นหัวหน้า ฝ่ายการศึกษารับผิดชอบงานด้านการศึกษาของเทศบาลนั้น ๆ

นี่คือ รายละเอียดของระบบการศึกษาในประเทศญี่ปุ่นที่ยังไม่ละเอียดเลยเพราะถ้า จะพูดกันอย่างละเอียดพิศดารก็จะต้องเป็น หนังสือเล่มใหญ่อีกเล่มหนึ่งไม่ ใช่ความมุ่งหมายของ บทความนี้ ซึ่งประสงค์เพียงแต่จะกล่าวถึงมหาวิทยาลัยเอกชน ในประเทศญี่ปุ่นเท่านั้นและก็ ควรทราบไว้ก่อนว่ามหาวิทยาลัย และวิทยาลัยในญี่ปุ่นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยแห่งชาติ (National Universities and colleges)
ดำเนินงานโดยรัฐ (State)

2. มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยส่วนภูมิภาค (Public Universities and colleges)
 ดำเนินงานในระดับมณฑล, เทศบาล หรือองค์การของรัฐบาล

3. มหาวิทยาลัย หรือวิทยาลัยเอกชน (Private Universities and colleges)
 ดำเนินงานโดยบุคคลผู้ได้รับอนุญาต

จำนวนของมหาวิทยาลัยทั้ง 3 ประเภทนี้เป็นตัวเลขที่น่าสนใจ คือ

1. มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยแห่งชาติ

1.1 มหาวิทยาลัย มี 74 มหาวิทยาลัย

1.2 วิทยาลัย มี 24 วิทยาลัย

2. มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น

2.1 มหาวิทยาลัยมี 34 มหาวิทยาลัย

2.2 วิทยาลัยมี 39 วิทยาลัย

3. มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยของเอกชน

3.1 มหาวิทยาลัยมี 235 มหาวิทยาลัย

3.2 วิทยาลัยมี 350 วิทยาลัย

สรุป ความว่า ระดับชาติทั้ง 2 ประเภทมี 94 แห่ง ระดับภูมิภาค มี 71 แห่ง ส่วนของเอกชน ทั้ง 2 ประเภทรวมกันแล้ว มีถึง 585 แห่ง หรือ 78% ของสถาบันอุดมศึกษาทั้งหมดในประเทศญี่ปุ่น

โดยที่มิถุนายน 2 ฉบับควบคุมดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น โครงสร้างและการดำเนินงานของสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 3 ประเภท นั้น จึงต้องอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน ยิ่งกว่านั้น สำหรับสถาบันอุดมศึกษาเอกชนผู้ที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งได้ จะต้องมีความสัมพันธ์ครบถ้วนตามที่กำหนดไว้ด้วยจึงกล่าวได้ว่าโครงสร้างและการดำเนินงานของสถาบันอุดมศึกษาเอกชนในญี่ปุ่นทั้ง 585 แห่งคงมีมาตรฐานเดียวกันกับของรัฐบาล ฉะนั้น ต่อไปนี้ผู้เขียนขอแนะนำท่านผู้อ่านได้ศึกษาเรื่องราวของมหาวิทยาลัยเอกชน พอเป็นตัวอย่างสักแห่งหนึ่ง คือ มหาวิทยาลัยวาซาดา

ประวัติการก่อตั้ง

มหาวิทยาลัยวาเซดากะ เดิมทีเคยมีฐานะเป็นเพียงวิทยาลัย ชื่อ Tokyo Senmon GAKKO ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2425 (98 ปีมาแล้ว) โดยเปิดสอนครั้งแรก 4 แผนกวิชาคือ แผนกรัฐศาสตร์ แผนกนิติศาสตร์ แผนกภาษาอังกฤษ และแผนกวิทยาศาสตร์ มีนักศึกษาเข้ารับการศึกษาครั้งแรกเพียง 80 คน แยกกันเรียนอยู่ในแผนกวิชาทั้ง 4 นั้น ผู้ก่อตั้ง คือ Shigenobu Okuma

Shigenobu Okuma เป็นรัฐบุรุษผู้มีชื่อเสียงของญี่ปุ่นในยุคปฏิรูปการปกครอง สมัยเมจิและต้นสมัยไทโช ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในปี 2412 และต่อมาก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เมื่อท่านเกษียณอายุราชการในปี 2425 แล้ว ก็ได้ร่วมมือกับมิตรสหายตั้งพรรคการเมืองขึ้น ในนาม Kaishinto (or Progressive Party) และได้เป็นหัวหน้าพรรค และในช่วงนี้เองที่ท่านได้ร่วมกับมิตรสหายตั้ง Tokyo Senmon GAKKO ขึ้นดังกล่าวนั้นแล้ว ต่อมาในปี 2439 ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอีกและได้เป็นนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมาโดยร่วมกับ Taisuke Itagaki จัดตั้งรัฐบาล ท่านผู้นี้ก็เป็นรัฐบุรุษสำคัญคนหนึ่งในสมัยเมจิ และท่าน Shigenobu Okuma ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่งในปี 2457

ในเวลาต่อมา เมื่อไม่ได้เกี่ยวข้องกับราชการงานเมืองแล้ว ท่านมามีนิवासถานอยู่ในมหาวิทยาลัยวาเซดากะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นทั้งกับชาวญี่ปุ่นและชาวต่างประเทศในเรื่องเกี่ยวกับกิจการงานเมืองทั้งหลายที่เป็นไปอยู่ ในขณะนั้นและเพราะความดีของท่านที่ได้ช่วยบ้านเมืองในสงครามโลกครั้งที่ 1 ท่านจึงได้รับบรรดาศักดิ์เป็น Marguis ท่านถึงแก่อนิจกรรมเมื่อปี พ.ศ. 2465 สิริรวมอายุได้ 85 ปี

ฐานะของมหาวิทยาลัยวาเซดาในปัจจุบัน

อาศัยความมีชื่อเสียงทางด้านวิชาการ และมีนักศึกษาเพิ่มจำนวนมากขึ้น วิทยาลัยจึงได้การรับรองให้มีฐานะเป็นมหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2445 และได้เปลี่ยนชื่อจากเดิมเป็นมหาวิทยาลัยวาเซดาคัว ในขณะนั้น มหาวิทยาลัยมีคณะวิชาต่าง ๆ อยู่ 3 คณะ คือ คณะเศรษฐศาสตร์ คณะนิติศาสตร์และคณะอักษรศาสตร์ ส่วนโรงเรียนมัธยมชั้นสูง และคณะศึกษาศาสตร์ นั้น ได้ตั้งเพิ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2446 ในปีต่อมาได้เปิดคณะพาณิชยศาสตร์ และปี พ.ศ. 2452 ได้เปิดคณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ ส่วนบัณฑิตวิทยาลัยได้เปิดในปี พ.ศ. 2494 ในปี 2506 ได้เปิดแผนกต่างประเทศขึ้นเพื่อให้นักศึกษาชาวต่างประเทศได้มาศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเอเชียและญี่ปุ่น ในระยะสั้นในปี พ.ศ. 2509 ได้เปิดคณะสังคมศาสตร์ขึ้นอีกเป็นคณะสุดท้ายในช่วงนี้

สรุปได้ว่า ปัจจุบันนี้มหาวิทยาลัยวาเซดามีคณะวิชาการครบปริญญาตรีอยู่ 8 คณะรวมภาคสายอื่น ๆ ด้วยคือ

1. คณะรัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์
2. คณะนิติศาสตร์
3. คณะอักษรศาสตร์ ภาควิชา
4. คณะอักษรศาสตร์ ภาคสายอื่น
5. คณะศึกษาศาสตร์
6. คณะพาณิชยศาสตร์
7. คณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์
8. คณะสังคมศาสตร์ (เปิดภาคสายอื่น ๆ เท่านั้น)

ส่วนที่สอนถึงระดับปริญญาโทและปริญญาเอก หรือบัณฑิตยวิทยาลัยนี้มี 6 คณะ

คือ

1. คณะรัฐศาสตร์
2. คณะเศรษฐศาสตร์

3. คณะนิติศาสตร์
4. คณะอักษรศาสตร์
5. คณะพาณิชยศาสตร์
6. คณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์

นอกจากนี้ ยังมีหลักสูตรฝึกหัดครูชั้นสูงอีก แบ่งเป็น 2 แผนกคือ แผนกภาษา และวรรณคดีญี่ปุ่น กับแผนกภาษาและวรรณคดีอังกฤษ

และยังมีสถาบันการศึกษาอยู่ในสังกัดอีก 2 แห่ง คือ

1. Senior High School
2. College of Technology

ส่วนสถาบันวิจัยของวิทยาลัยมี 8 สถาบัน คือ

1. สถาบันสังคมศาสตร์
2. หอจดกลองทางวิจัยวิทยาศาสตร์ และวิศวกรรมศาสตร์
3. Casting Research Laboratory
4. System Science Institute
5. สถาบันกฎหมายเปรียบเทียบ
6. สถาบันการสอนภาษา
7. สถาบันวิจัยงานบริหารธุรกิจ
8. ศูนย์คอมพิวเตอร์
9. Editorial Department of the University History

โครงการความร่วมมือระหว่างประเทศ

มหาวิทยาลัยวาเซดะ มีโครงการร่วมมือระหว่างประเทศทั้งทางด้านวิชาการและด้านบุคลากร โดยมีโครงการแลกเปลี่ยนทางวิชาการและบุคลากรที่สำคัญอยู่ 2 โครงการ คือ

1. โครงการแลกเปลี่ยนอาจารย์

มหาวิทยาลัย ได้ทำ ความตกลงกับสถาบันการ ศึกษาต่างประเทศที่จะ แลกเปลี่ยน คณาจารย์ระหว่างกันเพื่อให้ไปทำการสอนหรือวิจัย โดยต่างฝ่ายต่างออกค่าใช้จ่ายเอง และได้ ดำเนินการนี้มาตั้งแต่ปี 2496 ซึ่งขณะนี้ได้มีการแลกเปลี่ยนอาจารย์จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั้งในเอเชีย ยุโรป และอเมริกา (เฉพาะเอเชียมีแห่งเดียวคือที่มหาวิทยาลัยลาซาล ในกรุง มนิลา ฟิลิปปินส์)

2. โครงการแลกเปลี่ยนนักศึกษา

โครงการนี้แบ่งรับนักศึกษาเป็น 3 ประเภท คือ

2.1 นักศึกษาที่เข้าศึกษาเพื่อรับปริญญาเช่นเดียวกับนักศึกษาทั่วไป รับทั้ง ระดับปริญญาตรีและปริญญาโท

2.2 นักศึกษาที่เข้าศึกษาตาม หลักสูตรที่จัด ไว้สำหรับ ชาวต่าง ประเทศ โดยเฉพาะและโดยข้อตกลงพิเศษกับสถาบันเฉพาะแห่งมีหลักสูตร 1 ปี แต่ไม่ได้ให้ปริญญา นักศึกษาประเภทนี้โดยปกติต้องไปอยู่กับครอบครัวชาวญี่ปุ่น

2.3 นักศึกษาที่ต้องการศึกษาภาษาญี่ปุ่นโดยเฉพาะ นักศึกษาประเภทนี้จะ ได้รับบริการจากศูนย์ภาษา ซึ่งจัดหลักสูตรเร่งรัดให้ โดยเริ่มการศึกษาในเดือนเมษายน ใช้เวลา 1 ภาค หรือ 2 ภาค การศึกษา รวม 15 หรือ 30 สัปดาห์

อนุสรณ์สถาน

เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่าญี่ปุ่นเป็นชาติที่มีคุณธรรมค้ำ กตัญญูกตเวทีสูงมาก และมีน้ำใจหรือสปิริตในการยกย่องกันเองสูงส่งที่สุด จนเป็นที่ยอมรับกันในประวัติศาสตร์ ว่า คนญี่ปุ่นที่แพ้ไม่ว่าในเรื่องใด ๆ จะกลับเป็นผู้สนับสนุนผู้ที่ชนะตนอย่างซื่อตรงใจ (การถือผู้ชนะเป็นศัตรูจะไม่หลงเหลืออยู่ในจิตใจของคนญี่ปุ่น) หลักฐานอันนี้ ก็มีปรากฏ อยู่ที่มหาวิทยาลัยวาเซดากันด้วย ที่เห็นเด่นสุดตามีอยู่ 2 แห่ง คือ

1. อนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวาเซดาก็คือ Marquis Okuma และเป็นผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยคนแรกด้วย สร้างเป็นรูปปั้นโลหะเท่าตัวจริง แต่งกายสวมครุยเต็มยศประดิษฐานอยู่บนแท่นสูงประมาณ 6 เมตร ตั้งอยู่ในบริเวณชั้นในของมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นบริเวณต้นทางที่จะแยกไปยังคณะวิชาต่าง ๆ มีข้อความจารึกไว้เป็นภาษาญี่ปุ่น

2. พิพิธภัณฑ์การละครอนุสรณ์ทซุโบจิ (Tsubochi Memorial Theatre Museum) เป็นที่รวบรวมเรื่องราวสิ่งของและภาพเกี่ยวกับการละครหรือนาฏศิลป์ของญี่ปุ่นในแบบและสมัยต่าง ๆ รวมทั้งศิลปะการละครของตะวันตกบางส่วน

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้เป็นผลงานของท่าน ดร. โซโย ทซุโบจิ ซึ่งเป็นอาจารย์ของมหาวิทยาลัย นอกจากนั้นท่านผู้นี้ยังแปลงานของ เซกสเปียร์ออกเป็นภาษาญี่ปุ่นทั้งหมด ในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้นำผลงานแปลของท่านมาแสดงด้วย

ห้องสมุดของวิทยาลัย

ห้องสมุดเป็นอาคารใหญ่พอกองอยู่ในเนื้อที่ประมาณ 7,000 ตารางเมตร หรือ 3,500 ตารางวา บรรจุหนังสือเป็นภาษาจีนและญี่ปุ่นประมาณ 720,000 เล่ม ภาษาตะวันตก 40,000 เล่ม ในแต่ละปีจะจัดซื้อหนังสือเข้าห้องสมุดปีละประมาณ 20,000 เล่ม มีที่นั่งอ่านหนังสือ 1,000 ที่นั่ง และในแต่ละวันจะมีนักศึกษาหมุนเวียนไปใช้ห้องสมุดวันละประมาณ 3,000 คน

มีห้องโสตทัศนอุปกรณ์ ซึ่งรวบรวมแผ่นเสียงเพลงต่าง ๆ จำนวน 13,000 แผ่น และมีคุหาและหุฟ่งพร้อมสรรพ

นอกจากนี้คณะวิชาต่าง ๆ ก็มีห้องสมุดของตัวเอง รวมทุกคณะวิชามีหนังสือประมาณ 760,000 เล่ม

การเงินและงบประมาณ

ตามงบประมาณประจำปีการศึกษา 2519-2520 ปรากฏว่ามหาวิทยาลัยวาเซดามีรายได้ประมาณ 18,243,775,000 เยน หรือประมาณ 1,824,377,500 บาท แบ่งเป็น

1. ค่าเล่าเรียน 56 %
2. กั๊ยม 5 %
3. เงินการกุศลและรายได้จากทรัพย์สิน 7 %
4. เงินอุดหนุนจากรัฐบาลและฝ่ายบริหารส่วนท้องถิ่น 22 %
(และกำลังรวมกันทั่วประเทศเพื่อขอให้ช่วยถึง 50 %)
5. ค่าสมัครสอบและอื่น ๆ 10 %

มีรายจ่ายประมาณ 18,768,977,000 เยน หรือ 1,876,897,700 บาท แบ่งเป็น

1. เงินเดือนและค่าจ้าง 65 %
2. ขำระหนี้ 3 %
3. ค่าก่อสร้าง 7 %
4. ค่าติดตั้งอุปกรณ์และค่าบำรุงรักษา 12 %
5. ค่าเครื่องมือและอุปกรณ์การศึกษา 13 %

จำนวนนักศึกษา

ในปีการศึกษา 2518 เท่าที่ปรากฏในเอกสารมีนักศึกษาทั้งหมด 42,811 คนในจำนวนนี้เป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรี 39,943 คน ในศึกษาระดับปริญญาครีมีจำนวนนักศึกษชาย หญิง ทั้งภาคทิวาและสายันท์ แยกได้ดังนี้

นักศึกษชาย	34,899 คน
นักศึกษหญิง	5,044 คน

และในเอกสารฉบับเดียวกันได้ให้สถิติจำนวนนักศึกษาชาวต่างประเทศ ทั้ง 3 ประเภทที่รับการศึกษในปี 2519 ไว้เป็นจำนวนทั้งสิ้น 429 คน ในจำนวนนี้เป็นหญิง 129 คน และทั้งหมดนั้น เป็นนักศึกษมาจาก 33 ประเทศและจาก 5 ทวีป

เงินทุนช่วยการศึกษาและจำนวนผู้รับทุน

ในปี พ.ศ. 2519 - 2520 มีทุนช่วยการศึกษานักศึกษาทั้งหมด 1,330,000,000
เยน หรือ 4,430,000 เหรียญสหรัฐ มีผู้รับทุนและผู้ให้ทุนดังนี้

1. รับจาก สมาคมช่วยเหลือย่นักศึกษาญี่ปุ่นจำนวน 5,561 คน หรือ 78.1 %
 2. มหาวิทยาลัยวาเซดะให้กู้ยืม 607 คน หรือ 8.5 %
 3. รับจากทุนอนุสรณ์ท่านโอกูมา 387 คน หรือ 5.4 %
 4. รับจากเงินยืมหรือเงินทุนจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หรือจากองค์การ
ท้องถิ่นอื่น ๆ 486 คน หรือ 6.8 %
 5. รับจากบุคคลที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับวิทยาลัย จำนวน 41 คน หรือ 0.6 %
 6. รับจากทุนของมหาวิทยาลัยวาเซดะ 36 คน หรือ 0.5 %
- รวมเป็นนักศึกษาได้รับทุนทั้งหมด 7,188 คน (100 %)

ระบบการศึกษา

ใช้ระบบหน่วยกิต กำหนดเวลาศึกษาระดับปริญญาตรี 4 ปี ปริญญาโท 2 ปี
ปริญญาเอก 5 ปี

ในระดับปริญญาตรี ได้กำหนดหมวดวิชาที่จะศึกษาไว้เหมือนกัน คือ

1. หมวดความรู้ทั่วไป หรือความรู้พื้นฐาน
2. หมวดวิชาเฉพาะ
3. หมวดวิชาเลือก
4. หมวดภาษาต่างประเทศ
5. หมวดพลศึกษา

อย่างไรก็ดี แต่ละคณะวิชากำหนดจำนวนหน่วยกิตที่จะได้รับปริญญาไว้ไม่เท่า
กันคือ

1. คณะรัฐศาสตร์และคณะเศรษฐศาสตร์กำหนดไว้ 162 หน่วยกิต แยกเป็น

1.1 ความรู้ทั่วไป	36 หน่วยกิต
1.2 ภาษาต่างประเทศ	18 หน่วยกิต
1.3 หมวดวิชาเฉพาะ	92 หน่วยกิต
1.4 หมวดวิชาเลือก	12 หน่วยกิต
1.5 หมวดพลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	162 หน่วยกิต

2. คณะนิติศาสตร์ กำหนดไว้ 152 หน่วยกิต แยกเป็น

2.1 ความรู้ทั่วไป	36 หน่วยกิต
2.2 ภาษาต่างประเทศ	12 หน่วยกิต
2.3 วิชาเฉพาะ	104 หน่วยกิต
2.4 พลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	156 หน่วยกิต

3. คณะอักษรศาสตร์ แยกเป็นภาคทิวาและสายันท์ สำหรับภาคทิวา กำหนดไว้ 140 หน่วยกิต แยกเป็น

3.1 ความรู้ทั่วไป	28 หน่วยกิต
3.2 ภาษาต่างประเทศ	28 หน่วยกิต
3.3 วิชาเฉพาะ	80 หน่วยกิต
3.4 พลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	140 หน่วยกิต

ส่วนภาคสายชั้น กำหนดไว้ 132 หน่วยกิต แยกเป็น

ก. ความรู้ทั่วไป	36 หน่วยกิต
ข. ภาษาต่างประเทศ	12 หรือ 16 หน่วยกิต
ค. พลศึกษา	4 หน่วยกิต
ง. วิชาเฉพาะ	76 หน่วยกิต
รวม	132 หน่วยกิต

4. คณะศึกษาศาสตร์ กำหนดไว้ 132 หน่วยกิต แยกเป็น

4.1 ความรู้ทั่วไป	36 หน่วยกิต
4.2 ภาษาต่างประเทศ	8-20 หน่วยกิต
4.3 วิชาเฉพาะ	84-72 หน่วยกิต
4.4 พลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	132 หน่วยกิต

5. คณะพาณิชยศาสตร์ กำหนดไว้ 144 หน่วยกิต แยกเป็น

5.1 ความรู้ทั่วไป	36 หรือ 32 หน่วยกิต
5.2 ภาษาต่างประเทศ	16 หรือ 20 หน่วยกิต
5.3 วิชาเฉพาะ	88 หน่วยกิต
5.4 พลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	144 หน่วยกิต

6. คณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ กำหนดไว้ 146 หน่วยกิต แยกเป็น

6.1 ความรู้ทั่วไป	48 หน่วยกิต
6.2 ภาษาต่างประเทศ	14 หน่วยกิต
6.3 วิชาเฉพาะ	80 หน่วยกิต
6.4 พลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	146 หน่วยกิต

7. คณะวิทยาศาสตร์ ภาควิชาคณิศร กำหนดไว้ 136 หน่วยกิต แยกเป็น

7.1 ความรู้ทั่วไป	36 หน่วยกิต
7.2 ภาษาต่างประเทศ	12 หน่วยกิต
7.3 วิชาเฉพาะ	84 หน่วยกิต
7.4 พลศึกษา	4 หน่วยกิต
รวม	136 หน่วยกิต

มีข้อนำสังเกต เกี่ยวกับการจัดการศึกษาดังกล่าวนั้น ดังนี้

1. ในหมวดความรู้ทั่วไป หรือความรู้พื้นฐานนั้นปรากฏว่า ทุก ๆ คณะวิชา ได้บรรจุวิชาค่านิยมมนุษยศาสตร์ โดยเฉพาะวิชาจริยศาสตร์, ศาสนา และสุนทรียศาสตร์ไว้ในทุกคณะไม่ยกเว้นใดก็อย่างหนึ่งและบางคณะก็บรรจุเข้าไว้ทั้ง 3 วิชา นอกจากนี้ยังมีวิชาที่เกี่ยวกับญี่ปุ่นโดยตรง เช่น วัฒนธรรมญี่ปุ่น รัฐธรรมนูญญี่ปุ่น เป็นต้น
2. โดยเฉพาะคณะวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์นั้น ได้กำหนดหน่วยกิตวิชาพื้นฐานไว้สูงกว่าทุกคณะวิชา คือกำหนดไว้ถึง 48 หน่วยกิต และกำหนดให้ศึกษาเรื่องศาสนาในปัจจุบัน (Modern Religion) ด้วยและกำหนดไว้ 4 หน่วยกิต
3. ภาษาต่างประเทศที่กำหนดให้ศึกษานั้นมีหลายภาษาคือ ภาษาอังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส จีน และรัสเซีย
4. ในแต่ละสาขาวิชาได้บรรจุวิชาต่าง ๆ ให้ให้นักศึกษาได้เลือกเรียนไว้มากมาย เรื่องมหาวิทยาลัยเอกชนในญี่ปุ่น ควรจะจบลงตรงนี้ แต่บังเอิญผู้เขียนได้มีโอกาสไปนครโอซากา จึงหาเวลาอีกแห่งหนึ่ง คือ Osaka University of Economics และได้เดินทางจากญี่ปุ่น ไปฟิลิปปินส์ ได้คุมมหาวิทยาลัยลาซาลในกรุงมนิลาซึ่งเป็นเครือญาติของมหาวิทยาลัยวาเซดา จึงขออนุญาตเล่าต่อไปอีกหน่อย

โดยความช่วยเหลือของเพื่อนชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งผู้เขียนได้ที่ Osaka University of Economics และได้รับแจกเอกสารเป็นภาษาญี่ปุ่นทั้งหมดจึงไม่สามารถนำรายละเอียดต่างๆ มาเสนอได้ อย่างไรก็ตามเท่าที่ได้สอบถามเจ้าหน้าที่ชั้นสูงของมหาวิทยาลัยก็ได้ความรู้พอสรุปได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยนี้ตั้งมาประมาณ 50 ปีเศษ ปี 2 คณะวิชาคือ คณะเศรษฐศาสตร์ และคณะบริหารธุรกิจ หลักสูตรการศึกษามีทั้งระดับปริญญาตรี (4 ปี) ปริญญาโท (2 ปี) และปริญญาเอก (3 ปี) ใช้ระบบหน่วยกิตที่สำเร็จปริญญาตรี ต้องได้ 146 หน่วยกิต มีนักศึกษาประมาณ 9,000 คน ในจำนวนนี้เป็นนักศึกษาหญิง เพียงประมาณ 200 คน มีอาจารย์ประจำ 100 คน อาจารย์พิเศษ 150 คน เจ้าหน้าที่พาไปชมห้องต่าง ๆ ตั้งแต่ห้องทำงาน ห้องเรียนและห้องสมุด ที่สะอาดตา สะอาดใจ ก็คือ ห้องสมุด ซึ่งมีหนังสือทั้งหมดประมาณ 200,000 เล่ม เป็นตึก 3 ชั้น การจัดห้องสมุดนอกจากจะจัดตามวิธีการธรรมดาของห้องสมุดทั่ว ๆ ไปแล้วยังใช้วิธีเก็บหนังสือแบบประหยัด คือใช้เนื้อที่แคบ ๆ ให้เก็บได้มาก ๆ โดยใช้ระบบชั้นหนังสือเคลื่อนที่ คือชั้นทั้งหมดจะตั้งฉากกับผนังตึกยาวออกมาประมาณ 6 เมตร ชั้นเหล่านี้มีจำนวนไม่น้อยกว่า 30 ที่ ตั้งติดกันเป็นพีคจะมีช่องว่างช่องเดียวห่างสัก 2 ศอกเศษ ๆ พอคนเข้าออกได้สบาย วิธีใช้ก็ง่ายเพียงแต่กลุ่มสำหรับชั้นที่ตนต้องการแล้ว ชั้นก็จะแยกตัวออกเป็นช่องแปลว่าช่องเข้าออกนั้นก็จะเป็นไปเรื่อย ๆ แล้วแต่ใครจะกดปุ่มไหน เป็นความคิดที่วิเศษจริง ๆ

วิทยาลัยที่ไปดูนี้ตั้งอยู่เนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ กลางกรุงโอซากา แต่ยังมีวิทยาเขตอีกแห่งหนึ่งอยู่นอกเมืองโอซากา มีเนื้อที่ประมาณ 50 ไร่

มหาวิทยาลัยนี้ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาลเช่นเดียวกัน แต่ได้รับเพียง 10 % ของรายได้ทั้งหมด เพราะเป็นมหาวิทยาลัยขนาดเล็ก ได้ทราบว่ารัฐบาลได้วางมาตรการในการให้เงินอุดหนุนมหาวิทยาลัยเอกชนไว้ โดยต้องคำนึงถึงฐานะของแต่ละมหาวิทยาลัย เช่น จำนวนนักศึกษา, จำนวนอาจารย์, พนักงานเจ้าหน้าที่, อุปกรณ์การศึกษาและอื่น ๆ ตามที่จะได้กำหนดขึ้น

ที่ญี่ปุ่นมีสมาคมมหาวิทยาลัยเอกชน (Association of private Universities) เช่นเดียวกับประเทศไทย และขณะนี้สมาคมนี้จะเป็นแกนนำมหาวิทยาลัยเอกชนต่าง ๆ ขอให้รัฐบาลให้เงินอุดหนุนมหาวิทยาลัยเอกชนให้ถึง 50 % ซึ่งยังไม่ทราบว่าผลจะออกมาในรูปใด

หลังจากได้คุยมหาวิทยาลัยนี้แล้ว วันรุ่งขึ้นก็ได้เดินทางต่อไปยังฟิลิปปินส์ ตั้งใจไปคุยมหาวิทยาลัยลาซาล (De La Salle University) เพราะเป็นเครือญาติของมหาวิทยาลัยวาเซดากังกล่าวแล้ว และด้วยความช่วยเหลือของ พ.ต. อรรถ วิรัชกุล ผู้ดูแลนักเรียนทุน ก.พ. ประจำกรุงมะนิลา มิตรที่ดีของผู้เขียน ผู้เขียนจึงได้คุยสมประสงค์

อย่างไรก็ดี เนื่องจากบทความนี้มุ่งที่จะกล่าวถึงมหาวิทยาลัยเอกชนในญี่ปุ่นเป็นหลัก ส่วนของฟิลิปปินส์เป็นรายการแถมเท่านั้น จึงขอทไม่ว่าในรายละเอียด แต่ก็ใคร่จะขอให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในประเทศฟิลิปปินส์ซึ่งไม่เหมือน กับ ไทย อย่างน้อยก็ 2 อย่างคือ

1. มหาวิทยาลัยฟิลิปปินส์ทุกแห่งให้ศึกษาวิชาพลศึกษาเป็นวิชาบังคับเช่นเดียวกับในประเทศญี่ปุ่น
2. ที่ประเทศฟิลิปปินส์มีข้อกำหนดว่านักศึกษาชาวฟิลิปปินส์ที่จะรับปริญญาตรีได้จะต้องมีชั่วโมงแสดงว่า ได้ทำประโยชน์แก่สังคมอย่างน้อย 150 ชั่วโมง นอกเหนือไปจากที่สอบไล่ได้ทุกลักษณะวิชาแล้ว

แต่ทั้ง 2 ข้อนี้ ไม่ใช่บังคับสำหรับนักศึกษาชาวต่างประเทศ

ผู้เขียนจะไม่ขอออกความเห็นใด ๆ ในเรื่องนี้ เพราะท่านผู้อ่านคงจะมีความเห็นเป็นของตนเองอยู่แล้ว จึงขอจบเรื่องมหาวิทยาลัยเอกชนในประเทศญี่ปุ่นลง โดยไม่ต้องย้อนไปพูดเรื่องญี่ปุ่นอีก เพราะเมื่อได้คุยมหาวิทยาลัยลาซาลแล้ว ผู้เขียนก็ออกจากฟิลิปปินส์มาประเทศไทยโดยสวัสดิภาพและไม่ย้อนไปญี่ปุ่นอีกเช่นกัน แต่มีมิตรหมายแห่งความก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยเอกชนในญี่ปุ่นยังคงสถกสนิทแน่นอยู่ในความทรงจำจนบัดนี้

หนังสืออ้างอิง

1. Waseda University Bulletin 1975-1977
2. International Liaison office, *Waseda University*.
3. The International Division Waseda University, Tokyo.
4. Waseda University 1979, *Guide to Admission of foreign Students*
5. Ministry of Education, *Japan, Education in Japan*.
6. Ministry of Education, Japan, *List of Universities and Colleges in Japan*.
7. De La Salle University, *Undergraduate Catalogue 1978-1979 (Philippines)*
8. De La Salle University *STUDENT HANDBOOK 1978-1979*.
9. พ.ท. ประสาร ทองภักดี, *ไปดุงงานจรรยาศึกษาที่ ญี่ปุ่น-เมืองเอกซโป 70*

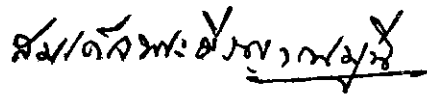
คำนำ

พ.ท. ประसार ทองภักดี เป็นผู้แทนเจ้าภาพ มาติดต่อขออนุญาตนำข้อเขียนเรื่อง “แคน” ไปจัดพิมพ์เป็นหนังสือที่ระลึก แจกในงานพระราชทานเพลงศพอศัตร์ รัฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรม และขอคำแนะนำหรือคติธรรมจากข้าพเจ้าเพื่อลงพิมพ์ในหนังสือด้วย ข้าพเจ้ามีความยินดี ไม่ขัดข้องทั้งสองประการ

อดีตรัฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรม เคยเป็นครูอาจารย์ และเป็นนักการเมืองอาวุโส มีผลงานทั้งในด้านที่เป็นปราชญ์บุคคลและด้านการเมือง ที่อนุชนควรศึกษาและจดจำเป็นแบบอย่างอยู่ไม่น้อยจัดได้ว่าเป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรมและคุณวุฒิควรแก่การสรรเสริญ

ข้าพเจ้ามีความคุ้นเคยกับอดีตรัฐมนตรี ฟอง สิทธิธรรม มานาน ฉะนั้น เมื่อลูกหลานของท่านแสดงความจำนง ขอบทความไปจัดพิมพ์เป็นหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลงศพครั้งนี้ จึงมีความยินดีมอบให้ตามประสงค์ และเห็นว่าเรื่องแคนนี้เป็นมรดกของคนไทยทั้งชาติ เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งอนุชนไทยควรได้รู้ได้เข้าใจและช่วยกันรักษาไว้

ขอผลแห่งบุญกุศล ที่ลูกหลานและญาติมิตรวิสาสิกชน ได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศส่งไปให้ จงสำเร็จแก่คุณฟอง สิทธิธรรม โดยควรแก่ฐานะ ขอคุณฟอง สิทธิธรรม จงมีความสุขตามคติวิสัยในภาพที่ไปอุปถัมภ์นั้น ๆ เทอญ ฯ

(สมเด็จพระธีรญาณมุนี)

วัดจักรวรรดิราชาวาส

มกราคม 2525

แคน

คำนำการพิมพ์ครั้งที่ 1

เมื่อ พ.ศ. 2506 ข้าพเจ้าได้กลับจากไปอยู่ประจำที่วัดไทยพุทธคยาในประเทศอินเดีย มีอาการเจ็บป่วยติดตัวมา ต้องพยายามรักษาตัวอยู่หลายเดือน ระหว่างนั้นเจ้าคุณพระยาอนุমানราชชน รักษาการในตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสถาน ได้มีหนังสือมาอาราธนาให้ข้าพเจ้าเขียนเรื่องแคนและสืบค้นภาษาไทยภาคอีสานให้ ดังสำเนาหนังสือที่พิมพ์อยู่ในต้นหนังสือเล่มนี้

เมื่อข้าพเจ้าได้รับหนังสือ ก็มีความยินดีเป็นอันมากเพราะว่าท่านให้เกียรติข้าพเจ้า โดยที่ท่านคงคาดว่าข้าพเจ้ามีความรู้เรื่องแคน เพราะมีชาติภูมิอยู่ในภาคอีสาน แต่ความจริงนั้น ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ในเรื่องแคนเลย เพราะภูมิลำเนาของข้าพเจ้าคืออำเภอบึงขังไชย จังหวัดนครราชสีมา ห่างไกลจากบ้านที่เขาทำแคนขายเป็นอันมาก และประกอบทั้งข้าพเจ้าก็ได้มาเติบโตอยู่ในกรุงเทพฯ ได้มีเวลาอยู่บ้านเพียง 15 ปี เวลานั้นอายุ 68 ปีแล้ว นับว่าห่างเหินจากภูมิลำเนามากมาย แต่เนื่องจากข้าพเจ้าไม่ล้มถีน ได้ติดต่อกับไปมาอยู่เสมอ และสนใจภาษาท้องถิ่น จนเป็นที่ประจักษ์แก่เจ้าคุณผู้รักษาการตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสถาน จึงได้ให้เกียรติตั้งกล่าวแล้ว

ก็เมื่อข้าพเจ้าไม่มีความรู้เรื่องแคน แต่ถูกอาราธนาให้เขียนเรื่องแคนเช่นนั้น จะทำอย่างไร ? ทางออกของข้าพเจ้าก็คือ **ต้องหาความรู้** ฉะนั้น จึงเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2506 ข้าพเจ้ากับพระมหาเกียรติ สุกิตติ ผู้ติดตามกับเด็ก จันทร จึงได้โดยสารรถเร็วสายกรุงเทพฯ - อุดร ฯ ไปลงสถานีบ้านไผ่ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น เพื่อไปยังจังหวัดมหาสารคาม และต่อไปยังบ้านสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้งนี้เพื่อไปหาความรู้เรื่องแคน

เมื่อไปถึง เจ้าคุณพระอริยานุวัตร ผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม ได้นำรถยนต์มาคอยรับที่สถานี ไปถึงวัดมหาชัย มหาสารคามเกือบค่ำ วันรุ่งขึ้นวันที่ 11 มิถุนายน 2506 ฉันทเพลแล้ว ข้าพเจ้าพร้อมด้วยผู้ติดตาม และเจ้าคุณพระอริยานุวัตร และพระเนรศิษย์เจ้าคุณพระอริยานุวัตร ได้นำรถยนต์ไปที่บ้านสี่แก้ว ซึ่งเป็นบ้านข้างแคน ออกกรเวลา 13.30 น. ถึงบ้านสี่แก้วประมาณ 14.30 น.

เมื่อไปถึงวัดบ้านสี่แก้ว ก็ให้คนไปตามกำนันผู้ใหญ่บ้าน และช่างแคนมาประชุมสนทนาปราศรัยกันพอสมควรแล้ว ก็เริ่มสนทนา หรือสนทนาซักถามเรื่องแคนพระมหาเกียรติ สุกิตติ เป็นผู้บันทึก ตั้งแต่ไปถึงจนค้ำยังไม่เสร็จสิ้น ต้องหยุดพักไว้ก่อน และต้องพักจำวัดที่วัดบ้านสี่แก้ว 1 คืน ตอนกลางคืน มีเวลา ก็ซักถามข้อสงสัยบางประการ แม้วันรุ่งขึ้นก่อนอาหารและหลังอาหาร ก็ยังมีข้อสงสัยที่นึกขึ้นได้และซักถามกันอีก พอรถยนต์ที่จะพาไปส่งมหาสารคามมา ก็ต้องอำลาชาวบ้านสี่แก้ว กลับมาฉันทเพลที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม

วันรุ่งขึ้นวันที่ 12 มิถุนายน เพลแล้ว เดินทางมาพักแรมวัดจันทร์ประสิทธิ์ ใกล้สถานีรถไฟบ้านไผ่ เพื่อรอโดยสารรถไฟขบวนรถเร็วอุดร ฯ-กรุงเทพฯ

การเดินทางไปหาความรู้เรื่องแคนคราวนี้ ใช้เวลา 4 คืน 5 วันเมื่อกลับมาแล้ว ก็มาอ่านบันทึก, ตรีภคทองและจัดวางรูป, วางลำดับเรื่องแล้วเรียบเรียง ในระหว่างนั้นก็มีการอาหาร และงานส่วนตัว, งานคณะสงฆ์เข้ามาแทรกอยู่เรื่อย ๆ และขณะเมื่อเรียบเรียง ก็มีตกแก้ เพิ่มเติมเลอะเทอะ เพราะฉะนั้น เมื่อเรียงจบแล้ว จึงต้องเขียน คัดด้วยตนเองจนจบอีกครั้งหนึ่งจึงให้เลขา ฯ พิมพ์ ส่วนเลขา ฯ เล่าก็มีงานมากมายประดังอีกเช่นเดียวกัน

เมื่อเลขา ฯ พิมพ์เสร็จแล้ว ณ วันที่ 25 ตุลาคม 2507 นี้ ข้าพเจ้ากับพระมหาประสิทธิ์ เลขา ฯ ผู้ติดตามกับเด็กสุรศักดิ์ ได้เดินทางไปจังหวัดมหาสารคาม โดยรถไฟเร็วสายกรุงเทพฯ ฯ หนองคาย เพื่อนำข้อเขียนเรื่องแคนที่เรียบเรียงแล้วนั้น ไปอ่านให้พวกช่าง

แค้นพัง ช่วยติ๊กแก้ไข ถึงจังหวัดมหาสารคามเกือบมืด เพราะทางถูกน้ำท่วมทางชาติ รถ
เดินข้ามไม้ไผ่ต้องลงเดินข้ามไปขึ้นรถอีกคันหนึ่งที่อยู่นละพาก

รุ่งขึ้นวันที่ 26 ตุลาคม ฉันเช้าแล้ว ได้อาศัรรถยนต์ท่านนายกเทศมนตรีมหา-
สารคาม เดินทางไปยังบ้านสีแก้วพร้อมด้วยเจ้าคุณพระอริยานุวัตร และผู้ติดตาม แต่ไปไม่
ถึงวัด เพราะน้ำท่วมถนน ไปได้ประมาณครึ่งทาง ต้องถอยรถกลับมาพักที่วัดบ้านเหล่าข้าม
ในตำบลเดียวกัน แล้วจกรายชื่อให้คุณเกษม นายชัยเวียง ไปตามพวกช่างแคนมาพบที่วัด
บ้านเหล่าข้ามและฉันเพลที่วัดนั้น ฉันเพลแล้วพวกช่างแคนบ้านสีแก้วจึงมาถึง เมื่อพวกช่าง
แคนมาถึงแล้ว พระมหาประสิทธิ์ เลขาฯ จึงอ่านเรื่องแคนที่ข้าพเจ้าเรียบเรียงไปนั้น ให้
พวกช่างแคนฟังและให้ติ๊กในที่ซึ่งบกพร่องหรือไม่ถูกต้อง จนตลอด มีแก้ไขเพิ่มเติม
บ้างเมื่ออ่านจบแล้ว ได้แจกหนังสือที่เตรียมไปให้แก่พวกช่างแคน และผู้อื่นอีกตามสมควร
แล้ว ได้ถ่ายรูปร่วมกันแล้วก็ลากลับมาพักแรมที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม อีกคืนหนึ่ง

รุ่งขึ้น วันที่ 27 ตุลาคม ฉันเช้าแล้ว ได้อาศัรรถท่านนายกเทศมนตรี คุณบุญ
ช่วย อัครถาวร มาส่งขึ้นรถไฟขบวนรถเร็ว หนองคาย-กรุงเทพฯ ฯ โดยมีผู้อำนวยการวิทยา
ลัยครูมหาสารคาม คุณวิศาล ศิวารัตน์ ติดตามมาส่งและถวายความอุปถัมภ์โดยตลอด

เมื่อกลับมาแล้ว ก็ต้องมายุ่งเรื่องกฐินที่จะนำไปทอดที่วัดหน้าพระธาตุ ตำบลตะก
อำเภอบึงโขงไชย จังหวัดนครราชสีมา เพื่อสมทบทุนสร้างโบสถ์ที่วัดนั้น จึงยังไม่ได้พิมพ์
เรื่องแคน ต่อเสร็จเรื่องกฐินแล้วจึงรีบพิมพ์ และนำส่งราชบัณฑิตยสถาน เมื่อวันที่ 23
พฤศจิกายน ศกนี้

ขณะที่กำลังพิมพ์ติดและตรวจเรื่องแคนอยู่นั้นก็พอดี พระบัญญัติาคมมุนีกับ
พระมหาธีร มาแจ้งความจำนงว่า ในการได้รับพระราชทานเลื่อนและตั้งสมณศักดิ์ ณ วันที่
5 ธันวาคม ที่จะถึงนี้ใครจะได้บทความของข้าพเจ้าพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน ข้าพเจ้าก็มี
ความยินดีจัดพิมพ์ให้ และได้ขอคำแนะนำจากท่านเจ้าคุณพระญาณมุนีราชชน รัชชาตำแหน่ง
นายกราชบัณฑิตยสถาน เพื่อเป็นเกียรติด้วย

อนึ่งเห็นว่าเฉพาะเรื่องแค้นเรื่องเดียวสั้นไป จึงได้พิมพ์เรื่องลำแค้นที่ข้าพเจ้าได้เขียนไว้ก่อนหลายปีด้วยความขอร้องของคุณสุนทร อภิสุทรานุกร มาพิมพ์รวมไว้ในท้ายเรื่องแค้นด้วย

หวังว่า ท่านผู้ได้รับไปอ่านคงจะสนใจและพอใจด้วยกัน แต่บทความทั้ง 2 ที่พิมพ์นี้ อาจจะมีที่ขาดตกบกพร่องจึงขอภัยท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พระอุบาล์คุณูปมาจารย์

วัดจักรวรรดิราชาวาส พระนคร

27 พฤศจิกายน 2507

ที่ 950/2506

ราชบัณฑิตยสถาน

24 พฤษภาคม 2506

เรื่อง สอบคำภาษาถิ่นอีสานและคำอธิบาย แคน
นมัสการ พระธรรมธีรราชฆาตมุนี

ด้วยราชบัณฑิตยสถาน ต้องการทราบเรื่องภาษาในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย ว่ามีความเป็นมาอย่างไรเพื่อเป็นเครื่องมือในการค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องภาษาต่อไป คำราชาศัพท์ โดยเฉพาะภาคอีสานเท่าที่มีอยู่ยังไม่สมบูรณ์พอ โดยที่ได้ทราบว่าพระเดชพระคุณสนใจเรื่องภาษาทางภาคอีสาน ราชบัณฑิตยสถานจึงใคร่ขออาราธนาให้ช่วยสืบค้นภาษาอีสานให้ด้วย เพราะทางภาคอีสานมีไทยอยู่หลายพวก

อนึ่ง เนื่องจากการตีพิมพ์สารานุกรมไทย จะถึงคำ แคน แล้วจึงอาราธนาให้อธิบายเรื่อง แคน ให้ด้วยราชบัณฑิตยสถานหวังว่าจะได้รับความร่วมมือด้วยดี ขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย

นมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

อนุমানราชชน

(พระยาอนุমানราชชน)

รักษาการตำแหน่ง

นายกราชบัณฑิตยสถาน

สำนักงานฝ่ายวิชาการ

ที่ รบ 0002/4143

ราชบัณฑิตยสถาน

27 พฤศจิกายน 2507

เรื่อง ขอบพระคุณที่ช่วยเหลืองานทำสารานุกรมไทย

นมัสการ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

อ้างอิง หนังสือของพระคุณท่านเลขวันที่ 23 พฤศจิกายน 2507

ตามหนังสือที่อ้างถึง พระคุณท่านได้กรุณาจัดทำคำอธิบายเรื่องแคนพร้อมด้วย
รูปภาพประกอบคำอธิบาย รวม 3 รูป ที่จะนำลงตีพิมพ์ในหนังสือสารานุกรมไทย ส่งไป
ให้ฉัน

ราชบัณฑิตยสถานได้รับไว้แล้วด้วยความขอบพระคุณอย่างยิ่ง ส่วนที่ประสงค์จะ
พิมพ์คำอธิบายเรื่องแคนนี้เป็นหนังสือช่วย เนื่องในการรับพระราชทานสมณศักดิ์ของ
พระภิกษุในพระอารามนั้นๆ ก็ไม่เป็นการขัดข้องแต่อย่างใด ราชบัณฑิตยสถานมีความยินดี
ให้ดำเนินการได้ตามความประสงค์ ขออนุโมทนาในกุศลวิद्याทานนี้ด้วย

ขอนมัสการมาด้วยความเคารพอย่างสูง

อนุমানราชชน

(พระยาอนุমানราชชน)

ประธานคณะกรรมการทำสารานุกรม

ที่ รบ 0002/611

ราชบัณฑิตยสถาน

17 กุมภาพันธ์ 2520

เรื่อง อนุญาตให้พิมพ์เรื่อง “แคน”

เรียน นายอภิวัฒน์ ปรึกษาประศาสน์

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2520

ตามหนังสือที่อ้างถึง ขออนุญาตพิมพ์หนังสือเรื่อง “แคน” ที่สมเด็จพระ-
ธีรญาณมุนีเขียนอธิบายลงในสารานุกรม เพื่อแจกในงานฉลองสมโภชอายุครบ 80 ปี
บริบูรณ์ของเจ้าประคุณสมเด็จพระธีรญาณมุนี ในวันที่ 5 เมษายน 2520 ความแจ้งแล้ว
นั้น ราชบัณฑิตยสถานได้รับทราบแล้ว มีความยินดีอนุญาตให้พิมพ์ได้ตามที่ขอไป แต่ขอ
ให้บอกไว้ท้ายเรื่องด้วยว่า “จากสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน”

จึงเรียนมาเพื่อโปรดดำเนินการต่อไป และขออนุโมทนาในกุศลเจตนา มา ณ
โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

เจริญ อินทรเกษตร

(นายเจริญ อินทรเกษตร)

เลขาธิการ ฯ ปฏิบัติราชการแทน

นายกร ราชบัณฑิตยสถาน

สำนักงานฝ่ายวิชาการ

โทร. 2226159

คำนำของราชบัณฑิตยสถาน

เมื่อกล่าวถึงเครื่องเป่าชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่าแคนใคร ๆ ส่วนมากก็เคยเห็น ว่าเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งอันเป็นสัญลักษณ์ของชาวไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เสียงเป่าแคนใคร ๆ ส่วนมากก็เคยฟัง ว่าเป็นเสียงน้มนวลฟังไพเราะเย็นใจ ไม่เป็นเสียงโง่งงฉ่างกึ่งกึ่งเหมือนคังเครื่องดนตรีอื่นกลางชนิด เพียงแต่ทราบเท่านั้น ก็เป็นความรู้ว่าแคนคืออะไร แต่เป็นความรู้เบื้องต้นเท่านั้น ถ้าเป็นผู้ที่สนใจต่อ ก็ต้องการทราบเพื่อเป็นความรู้และเข้าใจต่อไปว่าแคนนั้นเขาทำกันอย่างไร ทำกันที่ไหน ทำไมจึงเป็นเครื่องดนตรีที่นิยมกันทั่วไปในภาคนี้ และมีเรื่องราวเป็นตำนานกันมาแต่เมื่อไรและข้อความอื่น ๆ ก็อาจสืบสาวเอามาได้เท่าที่ทราบ เพื่อเป็นความรู้เปรียบเทียบกับของชนพวกอื่นว่าคืออะไรได้บ้าง เพราะแคนเครื่องดนตรีของกรีกสมัยโบราณ ซึ่งมีชื่อว่า เซอริงส์ (syrinx) หรือแพนไพป (pan-pipe) ก็มีลักษณะมูลฐานเป็นไปในทำนองเดียวกัน เพราะฉะนั้น ถ้าประสงค์จะทราบเรื่องราวใด เป็นความรู้ให้มีความเข้าใจตลอดไปร้ง ก็จะต้องพยายามสืบสาวถึงสาเหตุของเรื่องนี้ว่ามีเป็นอย่างไร และคติกลายเปลี่ยนแปลงเป็นความเจริญต่อมาอย่างไร แต่การสืบสาวเรื่องอย่างนี้ ย่อมกินเวลานานและต้องมีความพยายามเป็นเอกเทศซึ่งทุกคนไม่มีโอกาสจะทำได้ตลอด ด้วยไม่มีเวลา นอกจากอาศัยความรู้ของท่านแต่ก่อนทำเอาไว้ และคนรุ่นหลังก็สืบต่อจากท่าน โดยปรับปรุงแก้ไขสิ่งที่เห็นว่ายังไม่สมบูรณ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และมีสิ่งใหม่เข้าไปเพิ่มเติมของเก่า สืบต่อกันมาทุกชั่วอายุคน ให้เก่ากับใหม่ต่อกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวไม่ขาดตอน ถ้าทำได้อย่างนี้ก็จัดว่าเป็นความเจริญ

เนื่องจากเรื่องข้างต้นนี้ ราชบัณฑิตยสถานจึงได้จัดพิมพ์หนังสือสารานุกรมไทยเมื่อมาถึงคำว่าแคน ราชบัณฑิตยสถานจึงอาราธนาพระคุณเจ้า พระอุบาลีคุณูปมาจารย์เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส ช่วยเขียนเรื่องแคนให้ด้วย

พระคุณเจ้าก็มีเมตตาเขียนให้ตามประสงค์ ราชบัณฑิตยสถานรู้สึกในพระคุณนี้ อย่างยิ่ง ที่ท่านผู้สละเวลาอันมีค่าของท่าน ให้เกิดเป็นประโยชน์ทางวิทยาทานชั้นควรแก่นุโมทนาอย่างสูงด้วยประการฉะนี้

อนุমানราชธน

(พระยาอนุমানราชธน)

รักษาการตำแหน่งนายกราชบัณฑิตยสถาน

ราชบัณฑิตยสถาน

วันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ. 2507

ประวัติแคน

ต้นเหตุที่จะเกิดมีแคนขึ้นนั้น มีประวัติเล่ากันปรัมปราต่อ ๆ กันมาว่า หญิงม่ายเป็นคนแรกที่ได้ทำแคนขึ้นกล่าวคือ ครั้งหนึ่งมีพรานคนหนึ่งได้ไปเที่ยวล่าเนื้อในป่าได้ยินเสียงนกกรวีก (นกการเวก) ร้องไพเราะจับใจ เมื่อกลับมาบ้าน จึงได้เล่าเรื่องที่ตัวไปล่าเนื้อ และได้ยินเสียงนกกรวีกร้องด้วยเสียงอันไพเราะเป็นที่จับใจนั้นให้ชาวบ้านฟัง ในชาวบ้านกลุ่มนั้น มีสตรีม่ายคนหนึ่งมีความกระหายใคร่จะฟังเสียงนกกรวีกยิ่งนัก จึงขออนุญาตติดตามพรานไปในป่าด้วย เพื่อจะได้ฟังเสียงนกกรวีก ครั้นพรานพาต้นคนบุป่าไปถึงถิ่นที่ฝูงนกกรวีกอยู่ และฝูงนกเหล่านั้นกำลังร้องเพลงตามปกตินิสัยของมัน พรานก็เตือนสตรีม่ายให้ฟังว่า “นกกรวีกกำลังร้องเพลงนั้น ฟังซิ ไพเราะน่าฟังจริงไหม” หญิงม่ายผู้นั้นก็ฟังด้วยความเพลิดเพลิน และติดอกติดใจในเสียงอันไพเราะของนกนั้นยิ่งนัก ถึงกับคลั่งไคล้ไหลหลงว่า “ทำอย่างไรจึงจักได้ฟังเสียงอันไพเราะจับใจอย่างนี้อยู่เสมอไป ครั้นจะเผ้าอยู่คอยฟังนกในถิ่นของมันก็เป็นคงแค้นแสนกันดาร อาหารก็หายาก หมาไก่ไม่และหัวมันก็มี ทัບเสียงกระต้อมที่จะขันและชอนกายอาศัยนอนก็หาบได้ ทั้งสัตว์ร้ายกลางดงก็ชุกชุม ครั้นจะหมั่นเดินจากบ้านเข้ามาฟังในราวไพรทางก็ไกลแสนทุรกันดาร” จึงคิดว่า “อย่าเลยเราจะต้องคิดทำเครื่องบังเกิดเสียงที่ดีสี่ตีเบาให้มีเสียงเสนาะเพราะจับใจ ดุจดังเสียงของนกกรวีกนี้ให้จงได้”

เมื่อหญิงม่ายกลับมาถึงบ้าน จึงมาคิดอ่านทำเครื่องดนตรีต่าง ๆ ทั้งเครื่องตีเครื่องสี เครื่องตี เครื่องเป่า เป็นหลายอย่าง ก็ยังมีอันใดให้เสียงม่วนเสียงหวานปานเสียงนกกรวีก อันเป็นที่พอออกพอใจของตน ในที่สุด นางจึงไปตัดไม้ไผ่น้อยชนิดหนึ่ง เอามาตัดแปลงแต่งเป็นเครื่องเป่าตุงีรูสึกว่าจะไพเราะ จึงมาตัดแปลงแก้ไขอยู่หลายทีหลายที ก็เกิดมีเสียงไพเราะเหมือนหนึ่งว่า “เสียงนกกรวีกร้องแท้ที่หนีเที่ยวแล” เมื่อนางได้แก้ไขและทดลองเป่าฟังเสียงตุงีเป็นครั้งสุดท้าย ก็รู้สึกชอบชอบปลื้มอกปลื้มใจ และติดอกติดใจสุดที่จะประมาณในความสำเร็จของตน จึงใคร่จะได้นำเครื่องดนตรีอันนี้ที่ตนคิดประดิษฐ์ขึ้นได้เป็นคนแรกในโลกไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระเจ้าแผ่นดินโกศล พระเป็นเจ้า จึงเที่ยวหาคน

ที่สามารถจะพาเข้าเฝ้าเข้าแหนและขาทูลเจ้ามหาชีวิตได้ ให้เป็นผู้พาไป ครั้นหากพาได้นางก็พยายามทำแคนขึ้นใหม่อีกหลายดวง (หลายเต้า) คัดแปลงแก้ไขทั้งรูปร่างและเสียงของแคนให้ดีขึ้นยิ่งกว่าเก่าจนชำนาญในการทำและหัดเป่าเป็นเพลงต่าง ๆ จนชำนาญชำนาญเป็นอันดี เมื่อเตรียมพร้อมสรรพเสร็จแล้ว นางก็ได้ออกเดินทางไปกับผู้พา ครั้นถึงคุ้มวังพระเป็นเจ้าก็เข้าหาขุนหมื่นผู้ใหญ่ ให้นำความเข้าขาทูลพระกรุณา ขอพระบรมราชานุญาตเข้าเฝ้า เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ทั้งสองก็เข้าไปในช่วงหอคำ ครั้นถึงสนามเผ้าก็พากันคลานเข้าไปช่องพระพักตร์พระเป็นเจ้า และหยุดอยู่ในระยะอันสมควร แล้วทั้งสองก็ก้มขาทูลถวายบังคมตามธรรมเนียม แล้วนั่งอยู่ด้วยอาการอันเคารพเป็นอันดี ขณะนั้น พระเป็นเจ้าจึงมีพระราชดำรัสถามว่า “สองเขือมาหาเราทั้งนี้ เพื่อความประสงค์อันใด?” ผู้นำจึงขาทูลว่า “ขอพระบารมีปกเกล้าปกหม่อมผู้ข้าได้พาหญิงผู้นี้มาเฝ้า เพื่อว่าจักทูลถวายเครื่องดนตรีอันพื้นหากแต่งหากแปลงได้เป็นหัวแรกหัวที่ ยังไม่เคยมีใ้ในโลกนี้ได้คิดทำได้มาก่อน มาทูลเกล้าทูลหม่อมถวายด้วยความภักดีใคร่พกัตัญญในพระเจ้าเหนือหัว ผู้ข้าแล”

เมื่อพระเจ้าบเสนทิโกศล ได้ทรงฟังมูลคดีที่ชายผู้นำได้ขาทูลตั่งนั้นก็ทรงพระโสมนัสยิ่งนัก จึงทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้หญิงข้างคนตรีนั้นทูลลงเป่าถวาย นางก็ขาทูลลงแล้ว ก็นั่งด้วยอาการอันโสภาพ แล้วก็เป่าคนตรีนั้นถวายหลายเพลง เมื่อจบเพลงลงก็ขาทูลว่า “เป็นจังใด่มวนผู้ข้าบี?” มีรับสั่งตอบว่า “เออ พอฟัง” และมีพระราชประสงค์ใคร่จะทรงฟังหลาย ๆ เพลง จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้เป่าถวายอีก นางก็เป่าถวายอีกหลายเพลงเมื่อจบเพลงสุดท้าย จึงขาทูลว่า “เป็นจังใด่มวนพระทัยบี?” มีรับสั่งว่า “เทื่อนี้ แคนแต่”

นางผู้เป็นข้างจึงขาทูลว่า “เครื่องดนตรีอันนี้ควรชื่ออันชื่อว่าจังใด่มวนอ?” พระเป็นเจ้ามีพระกระแสรับสั่งว่า “สัจเอนเครื่องดนตรีอันนี้ว่า “แคน” ตามคำเว้าคำจาของเฮอันทายม สืบไปเมื่อหน้าเทอญ”

ตั่งนั้น คำว่า “แคน” จึงได้เกิดเป็นชื่อของเครื่องดนตรีชนิดนี้สืบต่อมา ตราบต่อเท่ากาลบัดนี้

เมื่อนางได้เข้าเฝ้าถวายพระเป็นเจ้าแล้ว ก็ได้ทูลเกล้าทูลขอมถวายแคนแด่พระ-
เป็นเจ้าหลายดวง พระเป็นเจ้าพอพระราชหฤทัย จึงพระราชทานรางวัลแก่นางและผู้นำผ้า
ตามสมควร แล้วนางช่างแคนและผู้นำผ้าก็ขาดถวายบังคมลากลับเมื่อยังสถานบ้านของตน
ก็มีแล

และภายหลังจากนั้น นางก็ได้ทำเอง และได้สั่งสอนให้ลูกหลานทำตามแบบอย่าง
สืบ ๆ มา และแผ่ขยายไปหลายบ้านหลายเมืองแล

วัสดุสำหรับทำแคน

วัสดุสำหรับทำแคน มี 4 อย่าง ดังต่อไปนี้

1. ไม้กู่แคน
2. ไม้เต้าแคน
3. หลาบโลหะ
4. ขลุ่ย (ขลุ่ยแะรง)

1. **ไม้กู่แคน** คือไม้ที่ใช้สำหรับทำลูกแคน มีจำนวนมากน้อยตามขนาดของ
แคน ดังจะกล่าวข้างหน้าไม้กู่แคนนี้เป็นไม้ชนิดหนึ่ง นับเนื่องในตระกูลไม้ไผ่ และคำนี้
เป็นชื่อที่พวกช่างทำแคนเรียก แต่พวกที่อยู่ไกลแคนที่ไม้ชนิดนี้เกิด เขาเรียกกันว่า “ไม้เขี้ย”
เข้าใจว่าเป็นไม้อย่างเดียวกันกับที่ทางภาคกลางเรียกว่า “ไม้ซ่าง” มีเกิดที่ภูเขาล้านช้าง
อำเภอภูจินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ นอกจากที่ภูเขาล้านช้างแล้ว ก็มีทางภูเขาล้านช้างใน
ท้องดินแถบเดียวกัน ไม้กู่แคนนี้ พวกช่างนิยมใช้ไม้ที่มีอายุประมาณหนึ่งปี ไม้แก่กว่านั้น
ทำยาก เพราะแข็ง ข้อก็แข็ง ทะลุข้อลำบาก ตัดยาก เสี่ยงก็ดูจะไม่สู้เพราะ จึงนิยมใช้
ไม้ที่มีอายุเพียงหนึ่งปี และโดยมากก็ไม่ใครมีไม้ที่มีอายุเกินหนึ่งปี เพราะถูกตัดมาใช้ทุกปี
เป็นประจำ ไม้ที่พวกช่างทำแคนที่จังหวัดร้อยเอ็ดไม่ใคร่ได้ไปตัดเอง โดยมากคอยซื้อจาก
พวกอำเภอภูจินารายณ์ ซึ่งเมื่อถึงหน้าเดือน 3 เดือน 4 ชาวบ้านในอำเภอภูจินารายณ์นั้น
ย่อมตัดไม้กู่แคนนี้ ซึ่งลำโตวัดโดยรอบ ประมาณ 5 ซม. และยาวประมาณ 2 ½ ม. มีดเป็น
มีด ๆ มีดละ 16 ลำ เรียกว่าหลาบหนึ่ง บรรทุกเกวียนมาขายตามหมู่บ้านที่ทำแคนในจังหวัด
ร้อยเอ็ดเป็นประจำทุกปี พวกเกวียนมากันเป็นหมู่ ๆ หมู่ละหลายเล่มเกวียนเล่มหนึ่งบรรทุกได้
หลายหลาบพวกช่างทำแคนแต่ละครัวเรือนย่อม พากันซื้อขุ่นไว้เพียงพอที่จะใช้ทำแคนได้
ตลอดปี

2. **ไม้เต้าแคน** คำว่า “เต้า” หมายถึงไม้ที่มีลักษณะฐานกลม ปีกตอนกลาง หัวท้ายสุม เจาะผ่ากลางทะลุเป็นรูสี่เหลี่ยมผืนผ้า เพื่อเสียบลูกแคน และเจาะรูทางด้านยาวเป็นรูกลม ทะลุถึงรูใหญ่ เป็นรูสำหรับเป่า และคว้านตรงปากเต้าที่จตุริคมีปาก เวลาเป่าเป็นรูกลมขุมเข้าไปเพื่อให้ริมฝีปากจกดอพอดี

ไม้เต้าแคนนี้ เป็นที่รวมลูกแคน คือเอาลูกแคนที่เตรียมเจาะรูแพ รูนับและเจาะรูสำหรับตรึงลิ้นแคน และเอาลิ้นแคนเข้าติดครึ่งที่รูลิ้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เอาลูกแคนเข้าเสียบเป็นคู่ ๆ ในรูใหญ่กลางเต้า ให้ลิ้นแคนอยู่ภายในเต้า เอาไม้คั่นกลางระหว่างลูกแคนทั้งสองแถว ทั้งข้างล่างและข้างบนภายในเต้า แล้วเอาขี้สุตปิด กันไม่ให้ลมที่เป่าเข้าไปนั้นรั่วออก

เต้าแคนนี้ ทำด้วยไม้ประดู่ใหม่, ไม้ชะยูง (ไม้พะยุง) ไม้แคน (ไม้ตะเคียน) ไม้หนามแก่ง (ชายไทยพายัพเรียกไม้หนามแตง, ชาวนครราชสีมาเรียกไม้ระเวียง) ไม้ตะแบง หรือ ไม้สะแบง (ชาวนครราชสีมาเรียกไม้กราด, เขมรเรียกไม้ตราจ) ไม้กระท่อม (ไม้กระท่อม) อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ส่วนมากใช้ไม้ประดู่ และนิยมใช้ราก เพราะเนื้ออ่อนสะดวกแก่การเจาะ แม้ไม้อื่น ๆ นอกจากนั้นที่กล่าวนามมาแล้ว โดยมากก็นิยมใช้เฉพาะรากเหมือนกัน เว้นแต่ไม้หนามแก่ง และไม้กระท่อม ใช้ต้น

3. **หลายโลหะ** คือแผ่นโลหะสำหรับสะกดแบ่งออกมาทำลิ้นแคน ใช้แผ่นเงิน ลิ้นก็ได้ แผ่นทองแดงลิ้นก็ได้ หรือแผ่นทองแดงผสมเงินก็ได้ แต่โดยมากนิยมใช้โลหะผสม คือทองแดงผสมเงิน เพราะเงินลิ้นก็อ่อนไป ทองแดงลิ้นก็แข็งไป ดังนั้นจึงนิยมใช้อย่างผสม แผ่นโลหะนี้แต่ก่อนช่างทำแคนแต่ละคนต้องหลอมตีรีดเอง แต่เวลานี้ช่างทำแคนบ้านสี่แคว ชี้จากบ้านปอพราน ซึ่งอยู่ในจังหวัดเดียวกัน โลหะหลายหนึ่ง หรือแผ่นหนึ่ง ยาวประมาณ 30 ซม. กว้างประมาณ 4 ซม. หนาประมาณ 1 มม. ราคาซื้อขายกันประมาณหลายละ 15 บาท

4. **ขี้สุต** ^๕ ^๕ **คือขี้มันระง** สำหรับติดที่เต้าแคน เพื่อให้เต้าแคนกับลูกแคนติดกัน และเพื่อกันมิให้ลมออกทางเต้าเมื่อขณะเป่าแคน ขี้สุตนี้เป็นมูลของแมลงชนิดหนึ่ง เรียกว่า

ตัวขลุ่ยหรือแมลงขลุ่ย ขลุ่ยมีลักษณะคล้ายกันกับขลุ่ย ขลุ่ยได้จากรังผึ้งหรือรวงผึ้งจนได้ ขลุ่ยที่ได้จากรังขลุ่ยเหมือนกันฉนั้น ความจริงขลุ่ยและขลุ่ยไม้ไข่มุกของตัวผึ้ง และตัวขลุ่ย ต่่ายออกมาจากทวารหนักของมัน อันที่แท้เป็นยางที่ตัวผึ้งและตัวขลุ่ยไปเที่ยวเสาะหามาจาก ดอกไม้ จากกิ่งไม้ จากต้นไม้และจากสิ่งอื่น ๆ เอามาผสมกับน้ำลายของมันและทำเป็นรังของมัน คุณภาพของขลุ่ยกับขลุ่ยไม้เหมือนกัน จะใช้แทนกันไม่ได้ ขลุ่ยเวลาถูกความร้อน ย่อมอ่อนและเหนียว ถ้าถูกความเย็นจะแข็งและไม่เหนียว ส่วนขลุ่ย มีลักษณะเหนียวอยู่ ตลอดกาลไม่ว่าจะอยู่ในอากาศชนิดไหน เพราะฉะนั้น ช่างทำแคนจึงใช้ขลุ่ยติดแคน จะใช้สิ่งอื่นไม่ได้

ตัวขลุ่ยหรือแมลงขลุ่ย มีลักษณะเป็นตัวแมลง มีปีกสองปีก มีขาหกขา มีลักษณะคล้ายตัวผึ้งมี (ผึ้งเล็ก) แต่ไม่มีไต่ (เหล็กไน) เป็นอาวุธสำหรับต่อสู้คือตอด (ต่อย) ตัวขลุ่ย รังหนึ่งมีจำนวนมากนับพันนับหมื่น มันทำรังตามโพรงต้นไม้บ้าง ตามโพรง (หัวปลวก) บ้าง ที่แผ่นดินราบ ๆ มีน้อยที่ทำอยู่ในที่ดินราบ เรียกว่าขลุ่ยดินเพียง (ชั้นนระ-ดินราบ) ชนิดหลังนี้มีคนต้องการกันนัก เพราะใช้เกี่ยวกับเครื่องรางของขลังต่าง ๆ ขลุ่ยที่พวกช่างทำแคนใช้นั้น ได้จากรังขลุ่ยที่อยู่ตามหัวปลวก ต้องขุดหัวปลวกเจาะเข้าไปถึงโพรงรังของมัน รังหนึ่งก็ได้ขลุ่ยมาก รวมกันเป็นก้อนใหญ่ประมาณเท่าสี่ระยะคน หรือโตกว่า หนักประมาณสิบซั่ง เท่านั้นใช้ทำแคนได้มากมาย ในรังขลุ่ยนี้มีลูกอ่อน มีน้ำหวาน มีง้วน เหมือนในรังผึ้ง แต่หน้าของมันไม่หวานสนิทเหมือนนาง มีรสค่อนข้างเปรี้ยว แต่แต่ลักษณะสีสันและชั้นเหมือนกันกับนาง

ขลุ่ย เมื่อได้มาแล้ว ต้องเอามาทุบผสมกันกับถ่านให้เข้ากันให้ดี ถ่านที่ใช้ผสมกับขลุ่ยต้องใช้ถ่านที่เผาจากไม้เนื้ออ่อน ไม่มีแก่น เช่นไม้สาบเสือ (ไม้เมืองวาย ฯลฯ) หรือถ่านใบกล้วยแห้ง เพื่อให้ม่อน (ลื่น) ไม่ติดมือ เมื่อหยิบหรือจับ ถ้าไม่ผสมถ่าน ขลุ่ยจะเหนียวมาก ถ้าเอามือจับจะติดมือ และถ้าเอาริมฝีปากไปแตะเข้าก็จะติดริมฝีปากถึงกับหนังลอก

อุปกรณ์ สำหรับใช้ในการทำแคน

อุปกรณ์ หรือเครื่องมือสำหรับใช้ในการทำแคน มีสิบเอ็ดอย่าง คือ

1. สิวเล็ก
2. สิวใหญ่
3. มีดตอก ปลายแหลมและคม
4. ค้อนเล็ก อย่างเดียวกับค้อนตอกตะปู
5. ทัง
6. กระจุกข้าง
7. ไม้แซน
8. เหล็กซี่ (เหล็กไซ)
9. ไม้มอลิง
10. ปูเงาว หรือปูนแดง
11. ไม้ชา (ผิวไม้ซาง)

เครื่องมือเหล่านี้มีหน้าที่อย่างไร ใช้อย่างไร เมื่อไร จะได้บรรยายทีละอย่าง
ต่อไป

สิวลเล็ก สำหรับสับลั่น คือตอกสกัดแผ่นโลหะที่กล่าวมาในหมวดวัสดุสำหรับ
ทำแคน ให้ขาดออกจากแผ่นใหญ่เป็นชิ้นเล็กพอเหมาะกับการที่จะทำลั่นแคน แล้วสกัดชิ้น
โลหะให้เป็นลั่น คือสกัดตรงกลางชิ้นโลหะสามค้ำ คือค้ำยาวสอง และค้ำสกัดคือ

ค้ำกว้างหนึ่ง ให้ขาดเหลือค้ำสกัดข้างหนึ่งไว้ มีรูปดังนี้

สิวลใหญ่ สำหรับเจาะค้ำแคนที่ได้กลึงหรือเหลาให้กลมได้รูปดีแล้ว มีรูปร่างบ่อ
ตรงกลาง หัวท้ายสุม การเจาะ เขาเจาะกลางค้ำเป็นรูทะลุ รูสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างไม่
เท่ากัน คือ ทางหัวของค้ำ ได้แก่ทางค้ำที่เจาะรูเบากว้างกว่าทางปลาย เป็นรูปสอบ เช่น

ก้านหัวกว้าง 3 ซม. ก้านปลายกว้างประมาณ 2 ซม. เป็นตัวอย่างที่กล่าวเช่นนี้เพราะเต้า
 แคนไม่เท่ากัน เต้าแคนหก เต้าแคนเจ็ด เต้าแคนแปด เต้าแคนเก้า ย่อมมีขนาดเต้าใหญ่
 และยาวกว่ากันเป็นธรรมดา รูน้สำหรับเสียบลูกแคนที่ได้เตรียมไว้เรียบร้อยแล้วลงไป และ
 เจาะรูทางก้านหัวเต้าเป็นรูกลมให้ทะลุร่วมกับรูใหญ่ เพื่อใช้ปากพ่นลมเข้าไปเมื่อเป่าแคน

เม็ดตอก ต้องให้คมและปลายต้องแหลมและคมด้วยสำหรับใช้เหลาและเจาะรู
 เต้าแคน และใช้สกัดไม้กู่แคน

ค้อนเล็ก อย่างเดียวกับค้อนตอกตะปู แต่เป็นค้อนขนาดเล็กสำหรับใช้ตีแผ่น
 โลหะ ที่สกัดออกมาแล้วจากแผ่นใหญ่ เพื่อรีดออกให้บางพอดีและให้เรียบร้อยแล้วจึงสกัด
 แผ่นเล็กนั้นทำเป็นค้อน

ทัง อย่างเดียวกับทังที่รองตีเหล็กทั่วไป แต่เป็นทังขนาดเล็ก สำหรับรอง
 ตีแผ่นโลหะหรือชั้นโลหะที่สกัดออกทำค้อนแคน

กระดูกข้าง โดยมากใช้กระดูกขา ใช้รองสับหรือสกัดแผ่นโลหะออกเป็นชั้น
 เพื่อทำค้อนแคน เหตุใดจึงใช้กระดูกข้าง จะใช้สิ่งอื่นไม่ได้หรือ? ทั้งนี้ พวกช่างทำแคน
 กล่าวว่า ที่ใช้กระดูกข้างรองสกัดแผ่นโลหะก็เพื่อไม่ให้เสียคมส่ว คือเมื่อตอกสกัดค้อนแคน
 ทะลุลงไปกระทบกับกระดูกข้างคมส่วไม่เสีย ถ้าหากกระดูกข้างไม่ได้ จะใช้เขาควายแทนก็ได้
 แต่จะใช้กระดูกสัตว์ชนิดอื่น หรือวัสดุอื่นนอกจากสองสิ่ง ที่กล่าวมานี้ไม่ได้ จะทำให้คมส่ว
 เสีย

กระดูกข้าง โดยมากซื้อจากชาวจังหวัดสุรินทร์

ไม้เข้ (ออกเสียงเป็น ไม้เข้น หรือไม้เส้น) มีรูปสัณฐานแบน ๆ เล็ก ๆ
 คล้ายไม้คอกปุ่น ทำด้วยทองเหลือง สำหรับใช้จัดให้ค้อนกระดูกข้างและรองค้อนแคนไว้
 เพื่อชุกแต่เสียง และทำให้เรียบร้อย

เหล็กซี่ หรือเหล็กซี่ (คือเหล็กไซ) มีสองขนาดคือเล็กและใหญ่ อันเล็กสำหรับ
 เจาะรูน้ คือรูลูกแคนที่อยู่เหนือเต้า เวลาเป่าใช้นิ้วมือทั้งสองบีบค้อนซี่ที่รู เพื่อให้เกิดเสียง
 เป็นเพลง เรียกว่า "น้"

อันใหญ่สำหรับใช้ไซทะลุดข้อไม้กู่แคน คือไม้ที่เอามาทำลูกแคน ก่อนที่จะลนไฟ ตัดทิ้งเพื่อไม่ให้ไม้ระเบิดถ้าไม้ทะลุดข้อก่อน ลนไฟเข้า ไม้ร้อนอากาศภายในขยายตัวไม้ ก็ระเบิดและเสีย ใช้ทำลูกแคนไม่ได้

ไม้ถือลิ้ง ทำด้วยไม้จริง มีรูปแอ่นงอน มีตาไม้ไผ่เป็นข้อตึงติดไว้ ณ ที่สุดข้างหนึ่ง สำหรับใช้คล้องลูกแคนเมื่อลนไฟร้อนแล้ว ก็สอดเข้าได้ข้อ ตัดแต่งให้ตรง

ปุ่นขาว-ปุ่นแดง เป็นปุ่นที่ทำด้วยเปลือกหอย จะใช้อย่างขาวหรืออย่างแดงก็ได้ ที่เป็นปุ่นขาวนั้น เมื่อเขาเผาเปลือกหอยเป็นเต่า (เต้า) แล้วเอามาใส่ภาชนะ แล้วเอาน้ำทำใส่ ส่วนปุ่นแดงนั้นก็คือปุ่นขาวนั่นเองคือเมื่อทำเป็นปุ่นขาวแล้ว เขาเอาขี้มันผงมาผสมลงที่หลัง ปุ่นนั้นก็กลายเป็นปุ่นแดงไป

ปุ่นนี้ ใช้ทาลิ้นแคน เมื่อนำลิ้นแคนไปเสียบติดตึงกับลูกแคน เพื่อบังคับลมให้ผ่านเฉพาะที่ลิ้นแคน ไม่ให้ผ่านตามรอยที่ประสานระหว่างลิ้นแคนกับร่องลูกแคนได้ขณะเป่าแคน ถ้าลมผ่านเข้าไปตามรอยประสานระหว่างลิ้นแคนกับลูกแคนแล้ว เสียงแคนจะฟาวคือเสียงไม่แน่น ไม่กระชับ เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ปุ่นขาวทาหรือยาร่องให้สนิท ปุ่นที่ทาหรือยาร่องนี้ จะยึดเกาะอยู่นาน ไม่หลุด ด้วยเหตุนี้ ข้างทำแคนจึงนิยมใช้

ไม้ชา คำว่า “ชา” แปลว่า “กาย” เพราะฉะนั้น คำว่า “ไม้ชา” ก็คือไม้กายได้แก่ผิวไม้ข้างนั่นเอง ข้างแคนเขาเอาลำไม้ชามาผ่าแฉีกออก เป็นแผ่นกว้างประมาณ 1 ซม. ยาวประมาณ 30 ซม. เหล่าให้สันคมทั้งสองข้างเขาใช้ผิวขัดถูลิ้นแคนให้เรียบเกลี้ยง-เกลา และใช้คมตัดเฉียงข้างหรือริมลิ้นแคน ที่สับออกมาจากหลาบใหญ่ ซึ่งยังขรุขระหรือมีคมอยู่นั้นให้เรียบร้อยหายคม

ประเภทของแคน

แคนนี้ เมื่อจะจัดเป็นประเภทตามจำนวนของไม้กู่ แคนที่ประกอบขึ้นเป็นแคนก็มีอยู่สี่ชนิด เรียกตามจำนวนลูกแคน ดังนี้

1. แคนหก ทำด้วยไม้ลูกแคน 6 ลำ ข้างละ 3 ลำ น่าจะเรียกว่าแคนสาม เพราะมีไม้ลูกแคน 3 คู่ จะได้ลงกันกับแคนอื่น ๆ ที่จะกล่าวในลำดับต่อไป แต่ภาษาพวกแคนเรียก “แคนหก” และมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “แคนโก” แคนชนิดนี้ สำหรับเด็ก ๆ เป่าเล่น และใช้เป่าเพลงง่าย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลง “แมงคัมเต่า”

2. แคนเจ็ด ทำด้วยไม้ลูกแคน 7 คู่ คือ 14 ลำ ข้างละ 7 ลำ ใช้ได้ทั้งเป็นแคนเดี่ยวและแคนวง สำหรับแคนวง ใช้แต่แคนเจ็ดอย่างเดียวและใช้เป่าบรรเลงดนตรีเพลงสากลต่าง ๆ

3. แคนแปด ทำด้วยไม้ลูกแคน 8 คู่ คือ 16 ลำ ข้างละ 8 ลำ

4. แคนเก้า ทำด้วยไม้ลูกแคน 9 คู่ คือ 18 ลำ ข้างละ 9 ลำ

แคนแปดและแคนเก้านี้ ใช้เป็นแคนเดี่ยว สำหรับเป่าประสานเสียงกับการขับร้องที่เรียกว่า “ลำ” เท่านั้น จะใช้เป็นแคนวงไม่ได้ แคนวงใช้เฉพาะแต่แคนเจ็ดอย่างเดียว
 หนึ่ง แคนเก้า เป็นแคนขนาดใหญ่และยาว มีการใช้น้อย ไม่ค่อยมีคนนิยมใช้ เนื่องจากหนัก เพราะใหญ่และยาว และเวลาเป่าก็ต้องใช้ลมมาก

และแคนนี้ เมื่อจะจัดประเภทตามการใช้ ก็เป็นสองชนิด คือ “แคนเดี่ยว” และ “แคนวง”

แคนเดี่ยว คือแคนที่ใช้เป่าแต่ลำพังตัวเดียว สำหรับเป่าประสานเสียงกับการขับร้อง ที่เรียกว่า “ลำ” ซึ่งเราย่อมจะได้ยินกันเสมอในวิทยุและในที่เขามีสงานต่าง ๆ ทางภาคอีสาน และใช้เป่าเพลงพื้นเมืองเท่านั้น

แคนวง คือแคนที่จัดเป็นชุดหรือเป็นสำรับ เรียกว่า “วง” และเป่ากันเป็นคณะหรือเป็นวง วงหนึ่งใช้แคนตั้งแต่หกดวง (เต้า) ขึ้นไปถึงสิบสองดวง แคนวงที่ใช้แคนเพียงหกดวง เรียกว่า “แคนวงเล็ก” ที่ใช้แคนแปด หรือสิบดวง เรียกว่า “แคนวงกลาง” ที่ใช้แคนสิบสองดวงเรียกว่า “แคนวงใหญ่”

1. แคนวงเล็ก มีแคนหกดวงใช้แคนขนาดใหญ่สองดวง ขนาดกลางสองดวง ขนาดเล็กสองดวง

2. แคนวงกลาง อย่างมีแคนแปดดวง ก็ใช้แคนขนาดใหญ่สองดวง ขนาดกลางสามดวง ขนาดเล็กสามดวง อย่างมีแคนสิบดวง ก็ใช้แคนขนาดใหญ่สองหรือสี่ดวง ขนาดกลางสี่ดวง ขนาดเล็กสี่หรือสองดวง

3. แคนวงใหญ่ มีแคนสิบสองดวง ใช้แคนขนาดใหญ่สี่ดวง ขนาดกลางสี่ดวง ขนาดเล็กสี่ดวง

แคนวงนี้ ใช้แคนเจ็ดทั้งหมด มีระดับเสียงเช่นเดียวกับระดับเสียงของโน้ตเพลงสากล ใช้เป่าเพลงทางภาคอีสานไม่ใคร่จะเข้ากัน จะเล่นเข้ากันได้ก็แต่เพลงไทยเดิมหรือเพลงไทยสากล สำหรับแคนวงนี้ มักจะใช้คนตรีอื่น ๆ เช่นขลุ่ย (หรือปี่), ซอ, ฉิ่ง และกลอง คลอเสียงประกอบไปด้วย ทำให้ไพเราะยิ่งขึ้น แคนวงนี้ ต้องทำพิเศษเพราะต้องทำให้มีเสียงเท่ากัน จะใช้แคนที่ทำแบบแคนเดี่ยวนั้น มาเป่าเข้ากันไม่ได้ เพราะระดับเสียงไม่เข้ากัน เพราะฉะนั้น การจะทำแคนวง จึงต้องทำให้ช่างคนเดียวทำตลอดทั้งวงหรือชุด เพื่อช่างจะได้เทียบเสียงปรับให้เข้ากัน

ราคาแคนวง ย่อมถูกแพงต่างกันตามจำนวนของแคนถ้าเป็นวงใหญ่จำนวนแคนหลายดวงก็แพงขึ้นกว่าวงเล็กเป็นธรรมดา ประมาณว่าวงหนึ่ง 500 หรือ 600 บาท

ขนาดความยาวของลูกแคน

โดยปรกติ ลูกยืนสี่ลำ คือคู่ที่ 1 คู่ที่ 2 เป็นยาวที่สุด ในจำนวนลูกแคนเท่า 1 นิยมใช้กันขนาด 1 ม., 1.25 ม. หรือ 1.50 ม.

สำหรับแคนแก้ว ลูกยืนสี่ลำอย่างต่ำใช้ยาว 2 ม. และอาจใช้ยาวกว่านั้นได้ แต่อย่างสูงที่สุดก็ยาวเพียง 3 ม. คู่ที่ 1 คู่ที่ 2 รวมสองคู่ (สี่ลูก) ยาวกว่าเพื่อน นิยมใช้ยาวเท่ากัน นอกนั้นตัดให้สั้นลงมาเป็นคู่ ๆ ตามลำดับ

ชอลูกแคน

ไม้กู่แคนแต่ละลำที่ใช้เป็นลูกแคนนั้น ต่างมีชื่อเรียกกันทุกลูกดังต่อไปนี้

๑. สำหรับแคนหก

ก. กู้ที่ 1

1. ลูกที่ 1 คำนขวามือเรียกว่า “แม่เซ” หรือ “โป้ขวาม”
2. ลูกที่ 1 คำนซ้ายมือเรียกว่า “โป้ซ้าย”

ข. กู้ที่ 2

1. ลูกที่ 2 คำนขวามือเรียกว่า “สะแนน”
2. ลูกที่ 2 คำนซ้ายมือเรียกว่า “แม่แก”

ค. กู้ที่ 3

1. ลูกที่ 3 คำนขวามือเรียกว่า “ฮับทุง” หรือ “รับทุง”
2. ลูกที่ 3 คำนซ้ายมือเรียกว่า “แกก้อยซ้าย”

๒. สำหรับแคนเจ็ด

ก. กู้ที่ 1

1. ลูกที่ 1 คำนขวามือเรียกว่า “ทุง”
2. ลูกที่ 1 คำนซ้ายมือเรียกว่า “โป้ซ้าย”

ข. กู้ที่ 2

1. ลูกที่ 2 คำนขวามือเรียกว่า “แม่เซ”
2. ลูกที่ 2 คำนซ้ายมือเรียกว่า “แม่เวียง”

ค. กู้ที่ 3

1. ลูกที่ 3 คำนขวามือเรียกว่า “สะแนน”
2. ลูกที่ 3 คำนซ้ายมือเรียกว่า “แม่แก”

ฉ. คัท 4

1. ลูกที่ 4 ด้านขวามือเรียกว่า “ฮับทง”
2. ลูกที่ 4 ด้านซ้ายมือเรียกว่า “แม่ก้อยขวา”

ง. คัท 5

1. ลูกที่ 5 ด้านขวามือเรียกว่า “ลูกเวียง”
2. ลูกที่ 5 ด้านซ้ายมือเรียกว่า “แม่ก้อยซ้าย”

จ. คัท 6

1. ลูกที่ 6 ด้านขวามือเรียกว่า “แก่น้อย”
2. ลูกที่ 6 ด้านซ้ายมือเรียกว่า “สะแนน”

ฉ. คัท 7

1. ลูกที่ 7 ด้านขวามือเรียกว่า “ก้อยขวา”
2. ลูกที่ 7 ด้านซ้ายมือเรียกว่า “ก้อยซ้าย”

3. สำหรับแคนแปดและแคนเก้า

สำหรับแคนแปดและแคนเก้า นั้น ลูกแคนที่เหลืออีกหนึ่งคู่ หรือสองคู่ นั้น ลูกที่อยู่ทางด้านขวาเรียกว่า “เสฟขวา” ลูกที่อยู่ทางด้านซ้ายเรียกว่า “เสฟซ้าย” เหมือนกันทั้งแคนแปดและแคนเก้า

หมายเหตุ ชื่อลูกแคนมีชื่อว่า “แม่” อยู่หลายลูก เช่น แม่เซ, แม่เวียง, แม่แก่น, แม่ก้อยขวา, แม่ก้อยซ้าย, ทั้งนี้ ช่างแคนว่า เพราะผู้หญิงเป็นช่างผู้ริเริ่มเป็นคนแรกจึงมีชื่อเช่นนั้น ดังปรากฏในประวัติแคนนั้นแล้ว

วิธีทำแคน

ก่อนที่จะ ประกอบ วัสดุ ทุกส่วนเข้า เป็นแคนนั้น เบื้องต้น จะต้องเตรียมทำลูกแคน, สันแคนและเต้าแคนให้เรียบร้อยทุกส่วนก่อน แล้วจึงจะประกอบเข้าเป็นแคนได้ ดังจะอธิบายเป็นส่วน ๆ ต่อไป

วิธีเตรียมลูกแกน ชั้นแรกที่เกี่ยว เขาเอาไม้กู่แกนมาตัดตามที่ต้องการ แล้วเอาเหล็กซี (เหล็กไซ) เผาไฟให้ร้อนจัดจนเหล็กแดง แล้วเจาะไขข้อไม้กู่แกนทะลุตลอดทั้งลำทุกลำ แล้วเอาไม้กู่แกนเหล่านั้นไปปลนไฟตัดในไม้มีอลิง ดังที่กล่าวไว้ในตอนที่ว่าด้วยอุปกรณ์เครื่องมือทำแกนนั้นแล้ว ให้ตรงเรียบร้อยตามที่ต้องการแล้ว ชั้นต่อมาก็เจาะรูที่ไม้กู่แกนหรือไม้ลูกแกนนั้นทุกลำ ลำละสี่รู คือรูแพสองรู, รูลินหนึ่งรู, รูนับหนึ่งรู

รูแพสองรูนั้น อยู่ตอนบนของเท้าหนึ่งรู ตอนล่างของเท้าหนึ่งรู อยู่กันในค้วยกัน รูแพนี้ เจาะบากเพื่อเป่าหาเสียง คือเทียบเสียงให้สูงต่ำกว่ากัน โดยเจาะให้รูยาวสั้นกว่ากัน

รูลิน นั้น คือรูที่เจาะเพื่อจะติดเครื่องลินแกนที่ได้เตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว รูนี้จะบากทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ให้พอเหมาะกันกับลินแกนที่จะนำมาติด และรูลินนี้ อยู่ในระหว่างกลางของรูแพทั้งสอง แต่อยู่คนละตำแหน่งกัน คือรูแพอยู่ด้านใน แต่รูลินอยู่ด้านนอก กะว่าเมื่อสอกระเรียงไม้กู่แกนเข้าไปในเท้าแกนนั้น ให้รูลินของไม้กู่แกนทุกอันอยู่ภายในเท้าแกนค้วยกัน เพราะฉะนั้นรูลินแกนจึงต้องเจาะให้มีระดับตรงกันหมดทุกลูก

รูนับ คือรูที่ใช้นิ้วมือทั้งสิบนิ้วกดบีบและเปิด เมื่อเป่าลมเข้าไปในเท้าแกนเพื่อให้เกิดเสียงเป็นเพลง มีอาการเหมือนคนใช้นิ้วมือนับสิ่งของ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า "รูนับ" รูนับนี้ต้องเจาะเป็นรูกลม ๆ เล็ก ๆ ประมาณวัดผ่าศูนย์กลาง 1 มม. ทุก ๆ ลูกแกน คล้ายกันกับคีย์ (KEY) ของดนตรีฝรั่งบางชนิด เพราะฉะนั้น จึงต้องเจาะด้วยเหล็กซี (เหล็กไซ) ขนาดเล็ก ซึ่งมีฐานยาวกลม ไม่ใช่แบนหรือเป็นเหลี่ยม จึงจะได้รูที่มีลักษณะตามต้องการและมีด้านข้างหนึ่งสำหรับยึดเวลาเจาะก็ต้องเอาปลายเหล็กซีเผาไฟให้ร้อนจัดจนแดง แล้วนำไปจี้ไขลูกแกนให้ทะลุทุกลูก

รูนับ ของลูกแกนคู่แรก ที่อยู่ทางปากเท้า ที่ใช้ปากเป่านั้น เจาะรูทางด้านปากเท้าสูงจากปากเท้าขึ้นไปประมาณ 1 ½ ซม. สำหรับนิ้วโป้ (นิ้วหัวแม่มือ) ทั้งสองนับ

รูนับของลูกแกนคู่สุดท้ายที่อยู่ปลายเท้า เจาะรูทางด้านเท้า สูงจากเท้าประมาณ 1 ½ ซม. เหมือนกัน สำหรับนิ้วก้อยทั้งสองนับ

ส่วนรูปร่างของลูกแกนในระหว่างกลางทั้งหมด เจาะรูทางด้านข้าง สูงจากเท้า ประมาณ 5 ซม. เสมอกันทุกลูก สำหรับใช้นิ้วที่เหลือทั้งสองมือจับ

วิธีทำลั่นแฉก ใช้สว่านสกัดหลาบโลหะ กิ่งที่กล่าวไว้แล้วในตอนว่าด้วยวัสดุทำ แกน ให้มีขนาดกว้างยาวเท่าที่ต้องการ ออกมาจากหลาบหรือแผ่นโลหะก่อน แล้วเอาชิ้น โลหะที่สกัดออกมานี้ มาสับ หรือสกัดให้เป็นลั่นแฉกสกัดตรงกลางชิ้น ในสามด้าน ให้ขาด ให้เหลือติดชิ้นโลหะอยู่ด้านหนึ่งมีรูปดังนี้ แล้วเอาไม้เข้้นสอดคงค้ำให้กระดกออก มาชุดแต่งให้เรียบร้อย ถ้าจะให้เสียงต่ำให้คงปลายลั่นให้หนา ทางโคนลั่นซุกให้บาง ถ้าจะ ให้เสียงสูงให้ซุกแต่งปลายลั่นให้บาง ทางโคนคงไว้ให้หนา

เมื่อทำลั่นเรียบร้อยครบทุกลั่นตามจำนวนลูกแกนแล้ว เขาก็เอาลั่นเข้าเสียบตรึง ติดกับลูกแกนที่ได้เจาะเตรียมไว้แล้วนั้น แล้วใช้ปูนขาวหรือปูนแดงทาทาร่องระหว่างลูกแกน กับลั่นให้สนิท ไม่ให้ลมรั่วเข้าไปตามร่องได้ให้ลมเดินได้ เฉพาะตามลั่นแฉกช่องเดียว

วิธีทำตัวแกน เขาตัดเอารากประคุ่มาให้มีขนาดใหญ่และยาวเท่าที่ต้องการ แล้ว เอามาตากและเหลา ซุกแต่งให้เกลี้ยงเกลา ทำให้มีรูปป่องกลาง ที่สุดทั้งสองข้างสัมพันธ์ฐาน คล้ายรูปตะโพก และเขามักทำปลายเท้าเป็นยอกมีเม็ด เพื่อให้สวยงาม แล้วเจาะเท้าแกน ตรงกลางเท้าทะลุเป็นรูสี่เหลี่ยมผืนผ้าสอบคือ ใหญ่หรือกว้างทางโคนเท้าแล้วรูค่อย ๆ เล็ก สอบไปทางด้านปลาย เช่นบางเท้าทางโคนกว้าง 3 ซม. ปลายสุดกว้าง 1 ๕ ซม. เป็นตัว อย่าง รูน ทำเพื่อสอดลูกแกนเข้าไป และลูกแกนนั้นเขาเลือกให้ลำใหญ่เล็กเป็นลคหลั่น กันลงไป ลูกแกนที่สอดเรียงไว้ต้นหรือข้างหน้าทางโคนเท้า เป็นลูกใหญ่และยาว คู่ที่ 2 ก็ ยาวเท่ากัน คู่ที่ 3 ที่ 4 ที่ 5 ที่ 6 ที่ 7 ขนาดลดลงไป เพราะฉะนั้น ข้างแกนจึงเจาะรู สำหรับสอดลูกแกนให้สอบ คือใหญ่ทางโคนแล้วค่อยเล็กลงโดยลำดับ

ครั้นเจาะรูกลางเท้าสำหรับสอดลูกแกนแล้ว ก็เจาะทางหัวเท้าเป็นรูกลม วัตถุประสงค์ คุนย์กลาง กว้างประมาณ 1 ซม. ทะลุถึงรูใหญ่ที่เจาะไว้สำหรับสอดลูกแกนนั้น แล้วคว้าน ปากเท้าที่เจาะรูเพื่อเป็นรูให้มุมลึก พอเหมาะกับริมฝีปากจ่อจกเวลาเป่า

เมื่อได้เตรียมลูกแคนและเต้าแคนเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็นำลูกแคนทั้งหมด สอดเข้าไปในเต้าแคนตามลำดับเป็นคู่ ๆ ดังที่มีชื่อเรียกอยู่ในหมวดชื่อลูกแคนนั้นแล้วสำหรับ คู่แรก หันรูนับมาทางปากเต้า คู่ท้าย หันรูนับไปทางปลายเต้า ลูกนอกนั้นหันให้รูนับอยู่ ทางด้านข้าง และใช้ไม้สอดคั่นไว้ในระหว่างลูกแคนทั้งสองแถว เพื่อไม่ให้ลูกแคนเบียดชน กัน

เมื่อสอดเรียงลูกแคนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ใช้ขลุ่ยปิดเต้าแคนทั้งข้างบนเต้าและ ข้างใต้เต้า เพื่อเป็นเครื่องจับยึดลูกแคนให้แน่นให้คงอยู่ตามที่ของมัน ไม่ให้ร่วนและเพื่อ ป้องกันมิให้ลมที่เป่ารั่วออกมา

ลูกแคนทางโคนหรือทางล่าง เขาตัดให้เสมอกันส่วนทางด้านปลายยาวสั้นไม่เท่า กันเมื่อได้สอดเรียงลูกแคนและติดขลุ่ยแล้ว เขาใช้เคียวย่านาง (เถาย่านาง) หรือดอกที่ทำ จากผิวคว่ำ มีดลูกแคนเป็นเปลาะ ๆ ตอนใต้เต้าลงไปประมาณสองเปลาะ ตอนเหนือเต้า ประมาณสามเปลาะเพื่อช่วยตรึงลูกแคนไม่ให้ร่วนอีกส่วนหนึ่งด้วย เพียงเท่านั้นก็เป็นอันสำเร็จ ในการทำแคน

การเรียนเป็นช่างทำแคน

ดังปรากฏอยู่ในประวัติแคนแล้วว่า ผู้หญิงเป็นช่างแคนคนแรกที่ได้รับเริ่มทำแคน ขึ้นแต่ช่างทำแคนทุกวันนี้มีแต่ผู้ชาย ผู้ที่จะเรียนและหัดเป็นช่างทำแคน จะต้องเริ่มเรียน ตั้งแต่เป็นเด็กหนุ่ม อายุประมาณ 17-18 ปี และกว่าจะฝึกหัดทำได้ชำนาญชำนาญ ก็กินเวลา 5 ปี 6 ปี และจะเป็นช่างทำแคนไปได้เพียงอายุประมาณ 45 ปี หรือ 50 ปีเป็นอย่างสูง เกิน กว่านั้นสายตาไม่ดี กำลังและสุขภาพเสื่อม ไม่สามารถจะเป็นช่างทำแคนด้วยตนเองได้ จึง จำต้องแนะนำสั่งสอนและควบคุมให้บุตรหลานทำต่อไป

การที่จะเรียนทำแคนนั้น เบื้องต้นจะต้องมีการยกครูหรือไหว้ครูกันก่อน เงินค่า ยกครูประมาณสี่บาท ผ้าชิ้น (พื้นเมือง) หนึ่งผืน, ผ้าขาวหนึ่งวา, เหล้าหนึ่งขวด, ไข่หนึ่ง ฟอง, ขันห้า (คือเทียนห้าคู่ คอกไม้ห้าคู่) กรวยใบกล้วยสี่กรวย เทียนและดอกไม้ใส่ใน กรวย กรวยละคู่เหลืออีกอย่างละหนึ่งคู่ ไม่ต้องใส่ในกรวย ใส่หรือวางไว้ในขันเฉย ๆ

ภาชนะที่จัดชั้นห้านี้ จะใช้ชั้นก็ได้ ฟานก็ได้และนอกจากนี้ ยังมีหวีหนึ่งอัน กระจกเล็ก ๆ หนึ่งบาน ช้องผมหนึ่งมัด (ผมของใครก็ได้ มัดขนาดเท่าหัวแม่มือ)

คาถายกครูหรือไหว้ครู

อม (โอม) สิทธิ อมสัพ อมจัน อมถือ อมทง (ทรง) บ่ได้ทงอาจ
บ่ได้ประมาทครู ไซ่ ปัก ๆ ให้เสียงออก ไซ่ปอก ๆ ให้เสียงมา ผู้เข้าสับลนปี อย่า
ให้ลนปีแหง สับลนแคนอย่าให้ลนแคนแท้ง ถ้าช้ายให้ช่าฮอดศรีอยุธยา ถ้าชวานแดน
แกวเป็นเขต อมสะหับ

(จากนายเคน จงกรัตน์ ช่างแคนบ้านสี่แคว)

อวยกครูทำแคน

กายห้าบาท ดอกไม้ห้าคู่ เทียนห้าคู่ ซวยสี่อันเหล้าหนึ่งขวด ไซ่หนึ่งฟอง
ชั้นหนึ่งผืน แพรขาวหนึ่งวา หวีหนึ่งอัน แหวนหนึ่งวง ผมหนึ่งมัดเท่าหัวแม่มือ

อมสิทธิอมทงบ่ทงอาจ บ่ประมาทครู เห็นฮอยพ่อก้มดู เห็นฮอยครูก้มกราบ
ครูอาบได้บ่ได้อาบเหนือ อมสะหมติด

สาธุเตือ ครหลวงให้มาเต้า สาธุเตือ ครเกล้าให้มาโฮม ผู้เข้าตีบักบักให้
เสียงออก ผู้เข้าตีปอกปอกให้เสียงมา สับลนปีอย่าให้ลนปีแหง สับลนแคนอย่าให้
ลนแคนแท้ง อมสะหมติด

เชิญลงเยอ เชิญเจ้าลงเยอ เชิญเจ้ามามัดจิตเข้าใส่คลองใน เชิญเจ้ามา
มัดใจเข้าใส่คลองนอก เชิญเจ้ามานั่งบอกอย่าให้ปวดแหว ขอให้เสียงแคนไหล ดังไป
จิตจาด เสียงดังจาดเหมือนดังตาดไซ่ เสียงดังใส่ไหลไปฮ้อยแหง เชิญนางแต่งฮู่
ฮูแคนลูกสะแนนให้ดังถูกต้อง อย่าให้ช้องลนปีลนแคน อมสะหมติด

เชิญลงเยอ เชิญเจ้าลงเยอ กับทั้งนางฮ้อย นุ่งชั้นสี่เงิน เชิญลงมา
ชุนางมวลหรือม มานั่งล้อมข้างช้ายข้างขวา อย่านัดมั่วหูตาให้แจ้ง อย่าให้แท้งชุก

ลนไฟ เสียงแคนไสดังไปย้อยแห่ง เชิญนางแต่งตั้งห่มแม่เซ อย่าให้เพแม่เวียงโป
 ซ้าย อย่าหยับย้ายหน่ออกแวนไกล ให้เสียงไหลหลังมาปานน้ำ อย่าสะท้านแสพี
 สับซอ เสียงบ่พอเชิญนางเอาใส่ เสียงบ่ใหญ่เชิญเจ้าเอาแถม ให้ดังหมก้อยขว
 ก้อยซ้าย อย่าหยับย้ายเสพหล่ย์สับซอ อมสะหมตติ

(นายสุบิน ซ้ายศิริ บ้านเข็ชคเหลือง ตำบลบักคาลา)

ตอนเรียนครั้งแรกยกครู ครูบอกกาถาคังข้างต้นนี้ให้ว่าตามสามคาบ (สามจบ)
 ต่อไปก็จืดท้อซึ้งใจ และเมื่อเริ่มจะจัดทำแคนแต่ละฤดู ก็ทำพิธีไหว้ครูหรือบูชาครูอีก
 ทุกครั้ง โดยทำนองเดียวกัน แต่ทำเอาเอง

โดยปกติยกครู ครูเอาเงินเพียงสองบาท คินให้สองบาท ตอนทำครั้งหลังๆ ทำ
 พิธีเช่นเดียวกันกับยกครูเงินยกครูนั้น เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็เก็บไว้คิน

ฤดูทำแคน

พวกช่างทำแคนชายทั้งหลาย แม้จะได้ชื่อว่าทำแคนชายเป็นอาชีพก็จริง แต่เขา
 หาได้ทำแคนแต่อย่างเดียวไม่ เขาเป็นชาวนา และต้องทำนาตามฤดูกาลเหมือนชาวนาทั่วไป
 ด้วย เขาจะทำแคนก็เฉพาะในฤดูที่ว่างจากการทำนาเท่านั้น เพราะฉะนั้น ฤดูทำแคนจึงมี
 อยู่สองระยะคือ ฤดูทำนาแล้ว (หมายถึงปักดำแล้ว) ไปจนถึงฤดูเก็บเกี่ยว ระยะหนึ่ง และ
 หลังจากเก็บเกี่ยวเอาข้าวขึ้นยุ้งขึ้นฉางแล้ว ไปจนถึงฤดูลงนา คือฤดูฝนในปีต่อไป ซึ่งจะ
 ต้องไถนาและตกกล้า ฯลฯ อีกระยะหนึ่ง ระยะแรกเป็นระยะต้น จะมีเวลาว่างอยู่ราวสอง
 เดือน แต่ระยะหลังเป็นระยะที่ยาว มีเวลาหลายเดือน เพราะนาทางภาคอีสานข้าวจะออก
 รวงก่อน แก่ก่อนภาคกลาง จึงเก็บเกี่ยวเอาขึ้นยุ้งขึ้นฉางเสร็จก่อนภาคกลาง บางแห่งบาง
 รายก็เสร็จในเดือนยี่บางแห่งบางรายก็เสร็จในเดือนสาม มีล้าถึงเดือนสี่เป็นส่วนน้อย และ
 ลงนาอีกก็ราวเดือน 7 เดือน 8 ปีใหม่ (นับอย่างแบบเก่า) เพราะฉะนั้นระยะว่างจากการทำ
 นาตอนนั้นจึงยาวช่างทำแคนมีเวลามาก จึงทำแคนได้มากกว่าฤดูอื่น

ในฤดูนี้ ช่างทำแคนบางคนก็ตั้งหน้าแต่ทำแคนขายอยู่กับบ้าน แต่บางคนก็เที่ยวซื้อรวบรวมแคนชวนพวคนำไปขายต่างจังหวัดต่างภาคซึ่งเราจะได้เคยผ่านพบอยู่บ่อย ๆ

อาชีพทำแคนขายนี้ เป็นอาชีพที่มีเกียรติ เพราะแคนเป็นดนตรีของไทยแท้ ไม่เคยได้ยินว่าชาติไหนทำแคนขึ้นใช้หรือขายเลย แคนนี้ เข้าใจว่าเป็นของมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ตั้งแต่สมัยที่ไทยยังอยู่เสฉวน ชุนหน่า (ยูนนาน) หรือเหนือขึ้นไป เพราะปรากฏในหนังสือ THE THAI RACE ของหมอค็อด (W.C. DODD D.D.) ซึ่งชักเอาคำของ มร. เบิน มากล่าวไว้ที่หนึ่ง หน้า 12 (ฉบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2474) ว่า มร. เบิน กงสุลอังกฤษ ยังได้เขียนรายงานของเขาถึงเรื่องที่เขาได้เคยเห็นการรื่นเริงของชนพวกนี้ ซึ่งน่าจะเอามาเป็นหลักฐานยืนยันได้อีกอย่างหนึ่ง เช่น เขาได้เคยเห็นเครื่องดนตรีของชนพวกนี้ว่า ทำด้วยไม้ไผ่เป็นรูปเหมือนล่ำกล้อง และเป่าด้วยปากอย่างเดียวกับเครื่องดนตรี ที่ชนชาติไทยในแคว้นลาวของฝรั่งเศสใช้กันอยู่ ใจความดังนี้ว่า:-

“ที่เมืองผิงไม (Ping Mei) ซึ่งอยู่ห่างจากมณฑลไกวเจาและชายแดนมณฑล กวางซี ราว 3-5 ก.ม. ขณะที่พวกเราได้เดินทางด้วยเรือไปตามแม่น้ำ พอตกเวลาเย็นก็จอดเรือนอน ขณะนั้นได้ยินเสียงและเห็นหมู่คนเดินมาเหมือนกระบวนแห่ตามทางอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ มีผู้หญิงประมาณ 30 คน แต่งตัวสวมเสื้อสั้น ๆ เดินเป็นแถวเรียงหนึ่งมาข้างหน้า ถัดไปก็ถึงพวกผู้ชายเป็นอันมากเดินเป็นแถว ตามหลังพวกผู้หญิง ทั้งสองพวกนี้มดนตรีด้วยรูปเหมือนกระบอกไม้ไผ่ เวลาเป่าปลายนิ้วพันศีรษะขึ้นไปสัก 60-90 ซม. และใช้เป่าด้วยปากเสียงที่เบาไพเราะน่าฟัง แล้วกระบวนแห่นั้นก็ข้ามแม่น้ำไป ข้าพเจ้ามาทราบภายหลังว่าพวกที่เดินเป็นกระบวนแห่พร้อมด้วยดนตรีนั้นเป็นชาวจุงเจ็ง (ชาน) ซึ่งอยู่ตามตำบลใกล้ ๆ นี้เอง เขาได้เดินทางไปในระหว่างภูเขาตั้งแต่เช้า เพื่อไปดูการเล่นชนควายกัน และฟังกลับมาพวกนี้ชอบเสียงควายไว้สำหรับชนกัน เป็นการรื่นเริงของเขาส่วนหนึ่ง ฯลฯ เป็นธรรมเนียมเสียงทายไซค์”

ตามข้อความที่ชักมาข้างนี้ แสดงว่าคนไทยทางเหนือซึ่งอยู่ในประเทศไทยเดิม (ซึ่งเวลานั้นตกอยู่ในอำนาจจีน) นั้น ยังทำแคนเป็น และนิยมใช้แคนเป็นดนตรีเป่ากันอยู่

จึงน่าจะสันนิษฐานได้แล้วว่า แคนหมีไซ่ของใหม่ ซึ่งมาคิดทำได้เมื่อคนไทยเลื่อนลงมาอยู่
ลุ่มน้ำโขงแล้ว แต่คงจักได้ทำกันมานานแล้ว และเป็นสมบัติมรดกตกทอดมาจนถึงอนุชน
ผู้สืบสายมาจนถึงทุกวันนี้

บ้านที่ทำแคนจำหน่ายเป็นอาชีพ

ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้งตำบลมี 17 หมู่บ้าน เฉพาะบ้าน
สีแก้วมี 4 หมู่คือ หมู่ที่ 1,3,4,5, ทั้ง 4 หมู่นี้มีประมาณ 240 หลังคาเรือน และประมาณ
80% ของครัวเรือนทำแคนขาย ผู้ชายเป็นช่างทำถึงฤดูทำนา รวเดือน 6 หรือเดือน 7 จด
การทำแคน พอปักดำเสร็จแล้ว ก็เริ่มทำแคนต่อไปอีก ถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็หยุดพักการทำแคน
ไว้ ไปทำการเก็บเกี่ยวข้าว เมื่อเอาข้าวขึ้นยุ้งขึ้นฉางเสร็จแล้ว ก็เริ่มทำแคนต่อไปอีกตลอดปี
คนหนึ่ง ๆ ทำแคนได้ปีละประมาณ 150 เค้า ราคาขายก็ขึ้นอยู่กับที่ประมาณแต่ละ
บาท ราคาแคนเจ็ด, แคนแปด, แคนเก้า เท่า ๆ กัน ถ้านำไปขายต่างถิ่น ราคาประมาณ
แต่ละ 21-25 บาท ขึ้นไป หากสั่งทำประณีตก็ควรคิดราคาเป็นพิเศษ ประมาณแต่ละ
30 บาท

หมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านสีแก้ว (นอกจากบ้านสีแก้วที่กล่าวมาแล้ว) ที่ทำแคน
ขาย คือ บ้านเหล่าคำแย, บ้านสัง, บ้านโนน, บ้านกานหัก, บ้านเปือย, บ้านคงคุย,
บ้านคงสว่าง, บ้านเหล่าขาม, บ้านหนองตาไก้, บ้านหนองตุ, บ้านหัวหนอง บ้านเหล่านี้
ทำแคนขายกันทั้งนั้น เว้นแต่หมู่ที่ 2 (บ้านคงยาง) หมู่เดียว

ตำบลอื่น ๆ ที่ทำแคนขาย คือตำบลม่วงลาด มีบ้านคางซุง, บ้านหนองตอ,
บ้านปาก, บ้านหาด

ตำบลพอพราน มีบ้านห้วยไฟ, บ้านเขียดเหลือง, บ้านโนนสะอาด, บ้านโคก
สง่า, บ้านโสกเชือก, บ้านโคกกอง

นอกจากที่จังหวัดร้อยเอ็ดแล้ว ได้ทราบว่า มีทำกันที่อำเภอนาแก จังหวัดนครพนมบ้าง ทางจังหวัดสุพรรณบุรีบ้าง

ที่ทำกันที่จังหวัดนครพนม ทำรูปร่างอย่างเดียวกับที่ร้อยเอ็ด ใช้ไม้ชนิดเดียวกัน แต่เสียงไม่ใคร่จะไพเราะเหมือนที่ทำที่ร้อยเอ็ด

ที่ทำที่จังหวัดสุพรรณบุรี ทำกันสวยงาม ไม้เท้าใช้กิ่งไม้กุ่มแคนเป็นก้นละชนิดกับที่ใช้กันที่ร้อยเอ็ดมีลักษณะปล้องยาว ๆ

แคนที่ทำทางจังหวัดนครพนมส่วนมากนำไปจำหน่ายทางประเทศลาว กับทำมาขายทางนครปฐมบ้าง ในระหว่างเทศกาลมิ่งงานนมัสการพระปฐมเจดีย์

นอกจากที่กล่าวแล้ว ยังมีทำกันที่อื่น ๆ กระจุกกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ บ้าง แต่ไม่สู้จะได้ทำกันเป็นลำเป็นสันนัก เช่นที่จังหวัดปราจีนบุรี ก็มีทำกันบ้างเหมือนกัน

วิธีเป่าแคนและชื่อเพลงแคน

วิธีเป่าแคน ใช้ริมฝีปากจกกับปากเต้าแคน แล้วพ่นลมเข้าไปในรูเต้าแคน และใช้นิ้วมือบีบรูนิ้วของลูกแคน เพื่อให้เกิดเสียงตามที่ต้องการ และเป่าให้เป็นเพลงต่าง ๆ ชื่อเพลงแคนมีมาก แต่ที่เป็นชื่อเพลงที่เป็นเพลงหลักของเพลงแคน ก็มี:—

1. สดสะแนน
2. โม่ซ้าย
3. ส้อยใหญ่
4. ส้อยน้อย
5. ลายยาว

ส่วนเพลงอื่น ๆ ก็แยกออกจากเพลงเหล่านี้ เช่น เพลงกุ่มตอมดอก, ทางกะเลิง ออกจากเพลงโม่ซ้าย ดังนั้นเป็นต้น เพลงที่กล่าวมานี้ เป็นเพลงแคนเดี่ยว ส่วนแคนวงใช้เป่าเพลงไทยเดิม หรือเพลงสากลดังกล่าวแล้ว

วิธีรักษาแคน

ผู้ที่มีแคนไว้ในครอบครอง ต้องการจะให้แคนมีอายุยืนยาว คงทน ใช้ได้นาน ต้องรู้จักรักษา ดังนี้

1. อย่าให้ถูกแดด เพราะจะทำให้ขลุ่ยละลาย และไหลไปปิดลานแคน
2. ระวังการแตก เพราะลูกกุ่มแคนนั้นเปราะและแตกง่าย
3. ควรเก็บรักษาไว้ในตู้ หรือในถุงผ้า เพื่อป้องกันแมลงเข้าไปทำรังในลูกกุ่ม (ลูกแคน) และกัดแทะขลุ่ย
4. ถ้าปรากฏว่าลานแคนขาด ให้เคาะ ๆ ขลุ่ยแล้วถอดกุ่ม (ลูกแคน) ออกดู ลิน ใช้ปากดูดที่ลนลูกแคนทดลองดู เมื่อเห็นว่าเรียบร้อยแล้วก็สอดใส่ลูกแคนเข้าไปในเต้าตามเดิม
5. กุ่ม (ลูกแคน) แตกเล็กน้อย ใช้ขลุ่ยปิดยากี่พอจะใช้ได้

จากสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 7 พ.ศ. 2510

ลำแคน

นิยามคำ

คำว่า “ลำแคน” นี้ เป็นคำรวม คือคำว่า “ลำ” คำหนึ่ง กับคำว่า “แคน” อีกคำหนึ่ง รวมกันเป็น “ลำแคน”

คำว่า “ลำ” ในภาษาอีสาน มีความหมายหลายอย่าง

1. เป็นนาม หมายถึงสิ่งที่มีต้นฐานยาว และโดยมากกลม เช่น ลำต้นไม้, ลำไผ่, ลำบัว, ลำแข้ง, ลำซา, ลำแขน, ลำคอก, ลำห้วย, ลำคลอง, ลำแม่น้ำ, ลำมูล, ลำตะคอง, ลำเชียงไกร, ลำพระเพลิง, ลำสำลาย ฯลฯ
2. เป็นวิเศษณ์ เช่นที่เรียกกันว่าปลายบาทสังขยาหรือลักษณะนาม เช่น เชื้อ 2 ลำ, ไม้ไผ่ 4 ลำ เป็นต้น
3. เป็นกริยา แปลว่า ขับ, วาร้อง เช่น ลำให้ฟังสักกลอนแต่, เขามาหาไป ลำบุญกุสิน, นี้จึงแม่นลำว่าดวงนี้ เป็นต้น ในความหมายนี้เป็นนามก็ได้ เช่น ครูลำ, คนลำ, หมอลำ, คำลำ, ความลำ, กลอนลำ, ลำเกี้ยว, ลำเดินดง, ลำเตี้ย, ลำยาว, ลำล่องของ, ลำใจหทัย, ลำตาม ลำแข่งกลอน, ลำพั้น, ลำคร้ว ฯลฯ

คำว่า “แคน” ในภาคอีสาน ก็มีความหมายได้หลายอย่าง

1. แคน เป็นชื่อต้นไม้ ตรงกับภาษาภาคกลางว่า ตะเคียน, ต้นแคน=ต้นตะเคียน, วังแคน=วังตะเคียน (คือวังน้ำในลำห้วยที่มีต้นตะเคียนขึ้นอยู่ใกล้), หนองแคน =หนองตะเคียน, บ้านแคน=บ้านตะเคียน
2. แคน หมายความว่า ขาดเงิน เช่น “คนมีแข่งได้ คนใช้ แข่งแคน,=คนยังมีก็ยั้งได้ คนยั้งไรก็ยั้งแคลน
3. แคน หมายความว่า ค่อยยังชั่ว หรือค่อยทุเลาเบาบางลง เช่น ถามข่าวถึง คนไข้ว่า “พ่อใหญ่เจ้าเป็นจังได้” ตอบว่า “ค่อยยังแคนแต่หละ” “โคชั่วแต่หละ” หรือ บ่ช้ายแต่หละ” ตรงกับภาษาภาคพายัพว่า “ค่อยยังแควน” ภาคกลางว่า “ค่อยยังชั่ว”

4. แคน หมายถึงเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ใช้เป่าเป็นเพลง ทำด้วยไม้ชนิดหนึ่ง เรียกว่า ไม้กู่แคน เป็นตระกูลไม้ไผ่ เข้าใจว่าเป็นไม้ชนิดเดียวกับที่ภาคกลาง เรียกว่า “ไม้ซาง” ใช้ 6 ลำบั้ง 14 ลำบั้ง 16 ลำบั้ง 18 ลำบั้ง ประทับกันข้างละเท่า ๆ กัน เจาะรูนิ้วทุกลำมีค้ำอยู่กลาง มีลิ้นทำด้วยทองเหลืองหรือเงิน

บ้านที่ทำแคนขายเป็นอาชีพเวลานั้น ได้ทราบว่ามีอยู่ที่จังหวัดร้อยเอ็ด คือ บ้านสีแก้ว เพราะการลำคองเป่าแคนประสานเสียงไปค้วย จึงเรียกว่า “ลำแคน” คำนี้เป็นคำที่ภาคกลางนับัญญัติเรียก แต่ก่อนเรียกว่า “ลาวแคน” บ้าง เรียกว่า “แอ่วลาว” บ้าง ดังปรากฏในประกาศรัชกาลที่ 4 ว่า “ประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว” เป็นคำที่เรียกไม่ตรงภาษาหรือความหมายของพื้นเมืองจริง เพราะคำว่า ลาวแคน หรือแอ่วลาว นั้น คำพื้นเมืองไม่มีใช้พูดใช้เรียกกัน คำว่า “แอ่ว” ถ้าเป็นภาษาภาคพายัพหมายความว่าเที่ยว เช่น “ไปแอ่ว” แปลว่า “ไปเที่ยว”, “ไปแอ่วหา” แปลว่า “ไปเยี่ยม”

ถ้าเป็นภาษาภาคอีสาน “แอ่ว” แปลว่า “อ้อ” หรือ “รบกวณ” เช่น เด็กน้อยแอ่วกินนม=เด็กน้อยอ้อ (รบกวณ) จะกินนม, เด็กน้อยแอ่วซีให้พาไปเที่ยว=เด็กน้อยอ้อจะให้พาไปเที่ยว โดยนัยนี้ คำว่า “แอ่วลาว” จะแปลว่า เที่ยวลาว, อ้อลาว รบกวณลาว ไม่ได้ความทั้งนั้น ถ้าเรียกว่า “ลำลาว” หรือ “ลำแคน” พอไปได้ เพราะคำว่า “ลำลาว” อาจแปลได้ว่า การลำ (ร้อง, ขับ) อย่างลาวหรือของลาว “ลำแคน” แปลว่า ลำที่คู่กับแคน หรือการลำที่มีการเป่าแคนประสานเสียง และให้จังหวะ

คำกลอนที่ใช้ลำนั้น โดยมากเป็นคำกาพย์ ใช้คำวรรคละ 7 คำ คำสุดท้ายของวรรคต้น มักสัมผัสกับคำที่ 3 ในวรรคถัดกัน ทั้งนี้เรื่อยไปจะจบเมื่อไรก็ได้ และมีสัมผัสใน โดยเป็นสัมผัสสระบ้าง สัมผัสอักษรบ้าง เช่น คำกลอน พรรณนาการต้อนรับวังมาชายเมืองล่าง (ภาคกลาง) ว่า

“ย้ายออกบ้าน ไกลถิ่นคามา แสนโสเกน่านางหนุ่มน้อย คืดค้อย ๆ น้ำตาย้อย หลังไหล ไล้งัวไปตามทางย้าย่าง ไล้งัวต่างตามมรคา คืดโสกายามเมื่อจากบ้าน ใจสะท้อน คืดถึงนางงาม มีผู้ตามพี่เลยบ่ปาก แสนลำบาก วลา”

“โอ๊ย น้องเฮย มีอันเป็นคิงบุพเพสร่าง คีลทานหน้าจ้อง จึงได้มาพื่อน้องนาง
 หลานาทะแพง พี่แล้ว, พี่สนเทห์แท้ ในมะโนชงอยู่, ขอให้น้อง ซ้อยแก้ว มะโนอัย
 ซ้อยม้าย, แต่ก่อน, คือว่า น้องหากเป็นต้นไม้คิ้ว, ลำเคียว, แคนป่า พี่หรือ หรือหากมี
 เครือเกี้ยว, สุ่มทุมอุมหมากแตก นั้นนี่”

หากผู้สาวยังไม่มีความพอใจ เขาจะตอบว่า

“โอ๊ย อัยเฮย น้องนี้ คิงหากปลอดค้ออัยสร้อย คือ คิงอ้อยกลางกอ กาบกะบ่ห่อ
 หน่ออ้อยกะบ่อแซม คอกอัยเฮย” (หมายความว่ายังไม่มีความพอใจและไม่มีความพอใจ)

และบางทีผู้บ่าวก็จะเหน็บแนมด้วยความสงสัยว่า

“โอ๊ย น้องเฮย คันเจ้าว่าบ่มีเครือเกี้ยว สักมาเป็นหยาบหย่าง ชันนอ” ฯลฯ

กลอนผญาทั้งนี้ ข้าพเจ้าลองแต่งสมมุติขึ้น เพื่อเป็นตัวอย่างเท่านั้น ของโบราณ
 มีโวหารและด้วยคำลึกและไพเราะ เปรียบเปรยอุปมาอุปไมยดีที่สุดในยุคที่แต่ง แต่ข้าพเจ้าไม่เคยเป็นหนุ่ม
 ในระหว่างเป็นหนุ่ม ก็ถูกตอนหรือสมักรตอนตนเองเสียด้วยบรรพชิตเพศ (บวชเป็นเณรแต่
 อายุ 14 ปี) ตลอดจนอุปสมบทเป็นพระภิกษุ จึงไม่ใคร่จะได้คำผญา ได้ยินเขาพูดกันบ้าง
 จะขอลงเขาก็หวั่น จึงเลยไม่ได้

เรื่องที่กล่าวมานี้ เป็นเรื่องแสดงว่า ประชาชนชาวภาคอีสานนิยมเล่นบทเล่น
 กลอน มาตั้งแต่ยังเล็ก ยังน้อย จนถึงเป็นหนุ่มเป็นสาว และนอกจากนั้น มักจะมีคำกล่าว,
 คำพังเพย หรือคำสุภาษิต เพื่อจำทำรับคำรำไ้่ง่ายบ้าง เพื่อเป็นคำเตือนใจบ้าง เช่น
 ชกมก, ทกเกียน, เทียนแอน, แบนโต, โสภาพ ภายพาน, ภาณน้ำ, ข้าโกน
 หมายความว่าถึงสัตว์ประจำทิศทั้ง 8 คือ ช้าง ประจำทิศเหนือ, งัว ประจำทิศอีสาน, ครุฑ
 ประจำทิศตะวันออก, แมว ประจำทิศภาคเหนือ, ราชสีห์ ประจำทิศใต้, เสือ ประจำทิศเหนือ,
 นาค ประจำทิศตะวันตก, หนู ประจำทิศพายัพ หรืออีกกลอนหนึ่งว่า

“ครุฑะ (ครุฑะ) เหนียงป้องหนแห่งบูรพา, อากเนย์ แมว อยู่เผื่อแผ่งฝั่ง,
 ทักษิณก้า ราชสีห์แห่นแห่, บักเค้าม้า นังเผ้าหริ, บัจฉิเมนาคเกี้ยว วาสุกีเนาแห่ง,
 พายัพก้าโคจรหน้อย, อุกุรช้างพลายสารช้างเดือนเลื่อน ๆ งัวแม้ง้อง กินหนุ่ฝ้ายอีสาน”
 มีความหมายอย่างเดียวกัน

ที่เป็นสัญลักษณ์ เช่น

ไม่ลำเตี้ยล่อมฮวบไซ่ว ไพร่บ่พร้อมแปลงบ้านบ่อเฮียง, ใผ่ผู้เป็นซุนกล้า
 ครองเมืองจิ้งซุง คันแม่ขนขี้ย่านครองบ้านกะบ่เฮียง, อย่าเห็นแก่เงินแสนไท่ ให้เห็นแก่
 ไพร่แสนเมือง, ได้ซันเฮือแล้วอย่าลืมแพบ่องไม้ไผ่, ได้เป็นใหญ่แล้ว อย่าลืมข้าผู้พลอย,
 ได้กินทากอย่าลืมกะเบียนฮ้าง, ได้ซี้ซ้างกัซ่มเป็นพญา อย่าลืมประชาชีควายเกาฮั้น,
 แสนซีไกลบวท้างสระใหญ่ชลธี คันแม่ขนทำเพียรชุกตักหากถึงยังน้ำ, นกเค้าท้วง ตาแม่มาตา
 สองซาเฮาตั้งเดียวกันนั้น, (ลูกนกเค้าถามว่าทำไมแม่จึงตาใหญ่นัก โดยที่ตัวมันเองหาได้รู้ว่า
 ตาของมันก็ใหญ่เหมือนของแม่ไม่ แม่จึงตอบว่าเราทั้งสองก็ตาใหญ่เหมือนกันนั้นแหละ
 หมายความว่าเห็นแต่โทษผู้อื่นโทษของตนหาเห็นไม่) ให้เจ้าแปลงวากไว้ เสมอตั้งปลาบึก
 อย่าได้แปลงกยลอย ตั้งปลาชิวอ้าว (ทำอะไรให้ลึกซึ้ง อย่าทำให้ตื้นผิวเผิน)

ตามทีกล่าวถึงความนิยมเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนของชาวภาคอีสานนี้ เป็นเครื่อง
 แสดงว่า การลำหรือลำแคนนั้น คงได้มีมาแต่คึกคักบรรพ์ จะหาหลักฐานว่าเกิดขึ้นแต่เมื่อไร
 นั้น คงจะสุกวิสัยที่จะกล่าวยืนยันได้

ส่วนแคน ซึ่งเป็นดนตรีคู่กันกับลำนั้น ก็คงได้มีมานานแล้ว เข้าใจว่าตั้งแต่สมัย
 ที่ไทยยังตั้งถิ่นฐานอยู่ดินไทยเดิม คือ ยูนนาน เสฉวนโน้น เพราะยังมีผู้พบพวกเผ่าไทย
 ทางดินเดิม มีคนกรีนดินใช้อยู่ ดังปรากฏในหนังสือ THE THAI RACE ของหมอดือดัด
 ว่า "มิสเตอร์เปิร์น" กงสุลอังกฤษ ยังได้เขียนรายงานของเขาถึงเรื่องที่เขาได้เคยเห็นการ
 รื่นเริงของชนพวกนี้ ซึ่งน่าจะเอามาเป็นหลักยืนยันได้อีกอย่าง เช่น เขาได้เคยเห็นเครื่อง
 ดนตรีของชนพวกนี้ว่า ใช้ทำด้วยไม้ไผ่เป็นรูปเหมือนล้ากลองและเป่าด้วยปาก อย่างเดียวกับ
 เครื่องดนตรีที่ชนชาติไทยในแคว้นลาวของฝรั่งเศสใช้กันอยู่ ในความว่าดังนี้

“ที่เมืองผิงไม (Ping Mei) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองไกวเจาและชายแดนมณฑลกลวงสี่
 ราว 2-3 ไมล์ ขณะที่พวกเขาได้เดินทางด้วยเรือไปตามแม่น้ำ พอดเวลาเย็นก็จอดเรือนอน
 ขณะนั้นได้ยินเสียงและเห็นหมู่คนเดินมาเหมือนกระบวนแห่ตามทางอ้อมฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ มี
 ผู้หญิงประมาณ 30 คน แต่งตัวสวมเสื้อสั้น ๆ เดินเป็นแถวเรียงหนึ่งมาข้างหน้า ถัดไปถึง

พวกผู้ชายเป็นอันมากเดินเป็นแถวตามหลังพวกผู้หญิง ทั้ง 2 พวกนมเครื่องดนตรีด้วย รูปเหมือนกระบอไม้ไผ่ เวลาเป่าปลายยื่นเหนือศีรษะขึ้นไปสัก 2-3 ฟุต และใช้เป่าด้วยปาก เสียงที่เป่านั้นไพเราะน่าฟัง แล้วกระบวนเหล่านั้นก็ข้ามแม่น้ำไป ข้าพเจ้ามาทราบภายหลังว่า พวกที่เดินกระบวนเหล่านั้นพร้อมด้วยดนตรีเป็นชาวจุงเจีย (ชาน) ซึ่งอยู่ตามตำบลใกล้ ๆ นี้เอง เขาได้เดินทางไปในระหว่างฤดูเขตรั้งแต่เช้า เพื่อไปดูการเล่นชนควายกัน และฟังกลับมา พวกนี้ชอบเสียงควายไว้สำหรับชนกัน เป็นการรื่นเริงของเขาอย่างหนึ่ง ถ้ามีงานชนควายกันที่ไหนก็พากันไปดูนับตั้งพัน ๆ คน ฤดูที่เล่นชนควายมักเป็นฤดูแล้งหรือในโอกาสรื่นเริงอื่น ๆ พวกจึงได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า พวกจุงเจียต้องเอาเป็นธุระด้วยความลำบาก ในการเล่นชนควายกันนี้ เพราะเขาเชื่อถือว่ ถ้าปีใดไม่มีการเล่นชนควายกันแล้วการเพาะปลูกของเขาในปีนั้นจะไม่ได้ผลดี ความเชื่ออันนี้คล้ายกับชนชาวบางพวกที่ถือเอาการเล่นกีฬาเป็นธรรมเนียมเสี่ยงทายโชค"

ตามข้อความที่นำมาสาธกนี้ แสดงว่าแคนเป็นดนตรีที่มีมาแล้วแต่ดึกดำบรรพ์ ไม่สามารถจะกำหนดหรือคาดคะเนได้ว่าก่พ้นปีมาแล้ว และเป็นดนตรีซึ่งเป็นที่พอหู และชอบใจของชาวยุโรป-อเมริกา ดังปรากฏว่าเซอร์จอห์นโบว์ริง เอกอัครราชทูต ผู้มีอำนาจเต็มของอังกฤษ เข้ามาทำสัญญาพระราชไมตรีกับประเทศไทยเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2398 ในรัชกาลที่ 4 ได้เคยฟังแคนเป็นครั้งแรกของเขา ได้กล่าวชมเชยไว้ว่า

“เมื่อรับประทานอาหารแล้ว กรมหลวงวงศาได้พาให้ไปเที่ยวดูตามห้องต่าง ๆ ห้องหนึ่งแต่งประดับด้วยเครื่องอาวุธต่าง ๆ ที่ได้เก็บรวบรวมไว้มาก และพวกเราทุกคนที่ไม่มรับสั่งให้เลิกเอาดาบไปไว้เป็นพระลกกคนละเล่ม แล้วได้ทรงพาพวกเราไปดูห้องบรรทม มีดาบวางอยู่หลายเล่ม แล้วมีรับสั่งให้พาพวกกลาวมาแอ้วลาวเป่าแคนให้พวกเราดู แคนนั้นทำด้วยไม้ไผ่ขนาดต่าง ๆ เจาะรูอย่างขลุ่ย แต่ที่ปากเป่านั้น ทำเหมือนกับเครื่อง “ฟลาคิโอเล็ต” เสียงเครื่องดนตรีนั้นเป็นเสียงหวานและเกลี้ยง ดูเหมือนจะหัดมาได้ง่าย การเดินรำ (พ็อน) ของพวกกลาวนั้นก้าวจ้งหะซ้า ๆ สาวลาวทุกคนถือเทียนรำไปมาดูงามดี ได้มีรับสั่งถาม (โดยที่ทรงโปรดเป็นการพิเศษ) ว่าจะอนุญาตให้พวกเราได้เห็นหม่อมลาวตัวโปรดจึงมีรับสั่งให้ไปตามตัวมา แต่พอมาถึง ก็กลานเข้า

มา โดยเห็นชัดได้ว่ามีความตกใจประหม่อมมาก ผู้หญิงลาวไม่เหมือนกับผู้หญิงไทย ด้วยมีมวยผมสวยและจัดงามนัก สวมพวงมาลัยดอกไม้หอม เครื่องแต่งตัวน่ายาม แต่งามดี มีผ้าห่มแพรผืนหนึ่งห่มปล้อยลงมาทางบ่า ข้างหนึ่งพันบนแอม แล้วนั่งผ้าถุงมีปักที่ขอบถุงข้างล่าง แต่เท้าเปล่า”

ตามที่ปรากฏข้อความในหนังสือ THE THAI RACE ของหมอบรัดเลย์ก็ตี ในจดหมายเหตุเรื่องเซอร์จอห์นโบว์ริงทูตอังกฤษที่เข้ามาทำสัญญาพระราชไมตรีกับประเทศไทย ก็ตี แสดงว่าชาวยุโรป-อเมริกาชอบเสียงแคน เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เข้าใจว่าเสียงแคนเป็นเสียงที่ให้รสนิยมใกล้เคียงหรือคล้ายกันกับเสียงออร์แกน (ORGAN) เขาจึงชอบ

เรื่องรสนิยมเค็มรสสำคัญมาก เป็นพื้นหรือเป็นสื่อทำให้ชอบสิ่งที่คล้ายคลึงกันได้ ง่าย คำว่า รส แปลว่า ความรู้สึกทางประสาท ไม่ได้หมายความว่ารสที่รู้สึกทางลิ้นเท่านั้น แต่หมายถึงรสคือความรู้สึกทางประสาททั้ง 5 คือ ทางตา เมื่อเห็นรูป, ทางหู เมื่อได้ยินเสียง, ทางจมูก เมื่อได้กลิ่น, ทางลิ้น เมื่อลิ้มรส, ทางกาย เมื่อได้สัมผัสด้วย, ตัวอย่างรสนิยมในทางรูป เช่น เมื่อเราได้พบเห็นใครที่เหมือนกับญาติหรือเพื่อนที่เรารักใคร่ชอบพอ เราก็มักจะชอบคนที่คล้ายกับคนที่เราชอบนั้น ในส่วนเสียงมีตัวอย่าง เช่น เราเคยชอบเสียงดนตรีหรือเสียงอะไรขับร้องอยู่ก่อน เมื่อเราได้ยินเสียงดนตรีหรือเสียงขับร้องอะไรอื่นที่คล้ายคลึงกัน เราก็มักจะรู้สึกชอบ เพราะคล้ายกับเสียงที่เราเคยชอบอยู่แล้ว เช่น ข้าพเจ้าเองเคยฟังเสียงแคนมาแต่เล็กแต่น้อย มาได้ฟังดนตรีอะไรที่คล้ายกับแคนก็มักจะชอบ ในเรื่องกลิ่นมีตัวอย่างเช่น เราเคยชอบกลิ่นดอกไม้ชนิดหนึ่งอยู่แล้ว มาได้กลิ่นดอกไม้อื่นที่มีกลิ่นเหมือนหรือคล้ายคลึงกับกลิ่นดอกไม้ที่เราชอบอยู่ก่อนแล้วนั้น เราก็ชอบกลิ่นดอกไม้ชนิดนี้ด้วย ทั้งนี้เพราะรสนิยมในดอกไม้ที่เราชอบนั้นเป็นพื้นฐานจึงให้เรานิยมในกลิ่นดอกไม้ชนิดใหม่ที่มีกลิ่นเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน

สำหรับรส มีตัวอย่าง เช่น อาหารของต่างภาคต่างถิ่นหรือของต่างประเทศที่มีรสเหมือนหรือคล้ายคลึงกับอาหารของเราที่เคยชอบ ก็มักจะชอบอาหารชนิดนั้นไปด้วย เหมือนอย่างแกงแคของภาคพายัพ มีรสคล้ายแกงทางภาคอีสาน ข้าพเจ้าซึ่งเป็นชาวภาค

อิสานก็พลอยชอบแกงแคไปด้วย นายขนมจีนที่มีขายในกรุงเทพฯ ที่เขาเรียกน้ำยาบ่า มีรสเหมือนน้ำยาขนมเส้นทางบ้านเดิมของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ชอบ เมื่อข้าพเจ้าไปประเทศพม่า ได้ไปรับประทานแกงชนิดหนึ่งมีลักษณะสีส้ม และรสเหมือนแกงส้มของไทยเรา ข้าพเจ้าก็ชอบ นี่คือรสนิยมเดิมมันจริง

พูดมาถึงเพียงนี้ก็พอจะเป็นหลักฐาน พิสูจน์ อันเพียงพอที่ยืนยัน ในเรื่องรสนิยมที่ข้าพเจ้าอ้างว่า เป็นเหตุให้ชาวยุโรป-อเมริกาชอบแกง เพราะเหมือนหรือคล้ายคลึงกับเสียงออร์แกน (ORGAN) ไปได้แล้ว

อนึ่ง คำว่า “แกง” นี้มีเสียงคล้ายกันกับว่า “ออร์แกน” ซึ่งเป็นชื่อของเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งของชาวยุโรป-อเมริกา ตีร้ายคำทั้ง 2 นี้อาจออกมาจากกันได้ใดใครจะรู้ เพราะมีของหลายสิ่งหลายอย่างในยุโรป-อเมริกา ได้อย่างหรือได้เค้าไปจากเอเชีย เช่น เข็มทิศ เขาว่าฝรั่งได้อ่างเข็มทิศเรือสำเภของจีน, การพิมพ์หนังสือ ฝรั่งได้อ่างจากจีน, ธนบัตรก็เช่นเดียวกัน พระเจ้าหงวนสีโจ้วใช้มาแล้วเมื่อประมาณ 800 ปี มาโกโปโลนำไปบอกเล่าชาวยุโรป จึงได้คิดใช้ต่อมา แม้ช้อนส้อมก็มีเค้าไปจากตะเกียบ เพราะเพิ่งเริ่มใช้กันในยุโรปราว 300 ปีมานี้เอง มีหนังสือชาวยุโรปแต่งไว้เล่มหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ว่าดังนี้

“Take a table knife and fork for instance. They are always together like a brother and sister. But do you know that the knife is at least a hundred thousand years older than the fork ? The very earliest people had knives. Not iron one, it is true, but stone. Whereas forks come into use not more than three hundred years ago at the earliest.

แปลว่า ยกมีดโต๊ะ (สำหรับใช้ประจำโต๊ะอาหาร) และส้อมเป็นตัวอย่าง มันอยู่ด้วยกันเสมอเหมือนพี่กับน้อง แต่ท่านรู้ไหมว่า มีคนนั้นมีอายุแก่กว่าส้อมอย่างน้อยก็แสนปี มนุษย์รุ่นแรกที่สุดโน้นมีมีดใช้แล้ว ไม่ใช่มีดเหล็ก แต่เป็นมีดหิน ที่ว่านี้เป็นความจริงทั้งนี้เพราะส้อมเพิ่งเริ่มใช้กันไม่เกิน 300 ปีมานี้เอง (A Trip Around The Room by M. Ilin)

เรื่องนี้ทำให้คิดว่า ชะรอยมาโกโปโลนำไปเล่าเรื่องประเทศจีนใช้ตะเกียบในการรับประทานอาหาร ชาวยุโรปจึงได้คิดทำช้อนส้อมใช้ในเวลาต่อมา และมาโกโปโลผู้นี้เองเป็นต้นเหตุให้ชาวสโกตาคามา ชาวโปรตุเกส เดินทางอ้อมแหลมกึ่งุโโฮปมาถึงอินเดียเป็นครั้งแรก และยังเป็นต้นเหตุให้โคลัมบัส เดินทางไปพบทวีปอเมริกา เมื่อ ค.ศ. 1492

อิทธิพลของลำแคน

กล่าวถึงความเดิมที่ลำแคนจะมีอิทธิพลแพร่หลายอยู่ในกรุงเทพมหานครนั้น มีว่าเมื่อระหว่าง พ.ศ. 2321 กับ พ.ศ. 2322 ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 พระเจ้ากรุงธน ฯ ได้มีพระราชโองการสั่งให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก กับเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณุวาริราช เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปปราบประเทศล้านช้างมีชัยชนะ จับได้อุปฮาดและเจ้านันทเสน และราชบุตร วังสานวงศ์ ชะแม่สนมกำนัลและขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง กับทั้งทรัพย์สินและเครื่องสรรพศาสตราวุธ ปืนใหญ่น้อยเป็นอันมาก สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ให้กวาดขนเข้ามาไว้ ณ เมืองพานพร้าวปากตะวันตก กับทั้งครอบครัวลาวชาวเมืองทั้งปวงแล้วให้อัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตและพระบาง ซึ่งสถิตอยู่ ณ พระวิหารในวังพระเจ้าล้านช้างนั้น อาราธนาลงเรือข้ามปากมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองพานพร้าวอารามหนึ่ง และแต่งตั้งขุนนางไทย-ลาวไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองลาวทั้งปวงฝ่ายตะวันออกได้สิ้น แล้วแต่งหนังสือบอกให้ขุนหมื่นมีชื่อ ถือลงมายังกรุงธนบุรี กราบทูลขอราชการซึ่งตั้งกรุงศรีสัตนาคนหุตได้สำเร็จแล้ว ทั้งได้พระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต แต่พระเจ้าล้านช้างนั้นหนีไปไม่ได้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบในหนังสือบอกก็ทรงพระโสมนัสดำรัสให้มีตราหากองทัพกลับมายังพระมหานคร สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกได้ทราบในท้องตราแล้วจึงจัดแจงบ้านเมือง ทั้งให้พระยาสุโขขุนนางเมืองล้านช้างให้อยู่รั้งเมือง แล้วก็กวาดครอบครัวลาวชาวเมือง กับทั้งราชบุตร ธิดา วังสานวงศ์ และขุนนางฝ่ายทั้งปวงกับทรัพย์สิ่งของเครื่องศาสตราวุธและช้างม้าเป็นอันมาก และเชิญ พระพุทธรูปปฏิมากรพระแก้วมรกต และ

พระบางขึ้นรดเล็กทัพกลับยังกรุงธนบุรี โดยพระราชกำหนดและกองทัพมาถึงสระบุรี ในเดือน
 ยี่ ปีกุน เอกศก จุลศักราช 1141 พุทธศักราช 2322 ปี จึงบอกลงมากราบทูลพระกรุณา
 ให้ทรงทราบ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำรัสให้นิมนต์สมเด็จพระสังฆราช พระราชา
 คณะทั้งปวง ให้ขึ้นไปรับพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตถึงเมืองสระบุรี แล้วให้แต่งเรือกึ่ง
 เรือชัยขึ้นไปรับพระพุทธรูปด้วย ครั้นพระมาตถึงตำบลบางธรณี จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้น
 ไปโดยทางชลมารคพร้อมด้วยขบวนนาวาพยุหะแห่งมาตราบเท่าถึงพระนครแล้วให้ปลูกโรง-
 รับเสด็จพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต และพระบาง อัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ โรงริมพระ
 อุโบสถวัดแจ้ง ภายในพระราชวังตั้งเครื่องสักการบูชาอันมโหฬารอิการโดยยิ่ง และมีงาน
 มหรสพถวายพระพุทธสมโภชครบสามวัน แล้วพระราชทานบำเหน็จรางวัลสมเด็จพระเจ้าพระยา
 มหาทักษิณศรีศึก และท้าวพระยา นายทัพนายกองทั้งปวงโดยสมควรแก่ความชอบในราชการ
 สงครามนั้น (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี)

และได้ความตอนหนึ่งในใบบอกที่กรมพระราชวังบวรฯ จอมทัพ มีจดหมายรับ
 สั่งให้ทราบบังคมทูลเรื่องเมืองเวียงจันทน์ เมื่อจุลศักราช 1189 พุทธศักราช 2370 (หน้า
 63 แห่งพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 พิมพ์ พ.ศ. 2481) ว่าจะคิดเอา
 (เขลยชายฉกรรจ์) ต่างหากจาก 10,000 จึงต้องคิดกดหัวเมือง 6 เมืองว่ามาไม่ทันทัพหลวง
 ที่เมืองเวียงจันทน์ตามกำหนดอยู่ในระหว่างทัพมีโทษ พระยานครลำปาง, พระยาอุปราช
 เชียงใหม่, อุปราชลำพูน, พระยาน่าน, หัวหน้าเมืองแพะ, อุปราชเมืองหลวงพระบาง จึง
 ทำเรื่องราวสารภาพถวายขอพระราชทานทำการฉลองพระเดชพระคุณแก้ตัวจะติดตามตัวย้าย
 อนุ, อ้ายปากกั๊ก, อ้ายราชวงศ์, อ้ายสุทธิสาร, อ้ายโคงกับบุตรภริยาญาติพี่น้องทูลเกล้า
 ทูลกระหม่อม ถึงมาตราว่าจะมิได้ตัวก็ไม่ได้กลับมาตั้งเป็นเสี้ยนในแผ่นดินขึ้นได้ แล้วจะกวาด
 ครอบครัวทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ได้ชายฉกรรจ์ 10,000 ทั้งครอบครัวเป็น 50,000
 ขอแต่กองทัพข้าราชการกรุงไว้สัก 1,000 หรือ 500 คน นายอยู่ด้วยสัก 2 นาย

และในหน้า 96 ว่า “ครัวเมืองเวียงจันทน์ครั้งนั้นโปรดให้อยู่เมืองลพบุรีบ้าง
 เมืองสระบุรี เมืองสุพรรณบุรีบ้าง พวกเมืองนครพนม พระอินทร์อาสาขึ้นไปเกลี้ยกล่อม
 ก็เอาไว้ที่เมืองพนสนิมกับด้วยลาวอาสาปากน้ำซึ่งไปตั้งอยู่ก่อน”

ตามที่ได้อัดข้อความจากพระราชพงศาวดารมาสาธกนี้ แสดงว่าพวกล้านช้างถูกกวาดลงมาไว้ในภาคกลางของประเทศไทยถึง 2 คราวใน 2 รัชกาล เป็นจำนวนพลเมืองมิใช่น้อย ที่อยู่ในกรุงเทพฯ เองก็ยังมีจำนวนมาก

เมื่อประชาชนที่อยู่เก่าและถูกกวาดต้อนลงมาทั้งสองคราว รวมกันเข้าจึงเป็นจำนวนมาก และก็แน่เหลือเกินด้วยความรักสันนิษอันเป็นของตนเองคงได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ย่อมจะมีการเล่นลำแคนกันขึ้น ตอนแรก ๆ พวกคนไทยที่อยู่ในกรุงเทพฯ ก็คงฟังไม่ออกดีเท่าใดนักต่อเมื่อได้มีการเล่นลำแคนกันหนัก ๆ เข้า พวกที่อยู่ในกรุงเทพฯ ก็เลยพลอยฟังออกทั่วถึงกันหมด และก็ปรากฏว่านิยมชมชอบการเล่นลำแคนกันมากทีเดียว ไม่ว่าจะมียะไรที่ไหน เช่น มืงานโกนจุก บวชนาค เป็นต้น เป็นต้น เป็นต้องหาลำแคน มาเล่นฉลองสมโภชกันทั้งนั้น และการจ้างหมอลำในสมัยนั้น ก็ปรากฏว่าราคาสูงกว่ามหรสพประเภทอื่น ๆ ค่าจ้างถึง 10 ตำลึง 12 ตำลึง นอกจากประชาชนจะนิยมการเล่นลำแคนกันโดยส่วนมากแล้วยังปรากฏว่าเจ้านายบางพระองค์ก็ทรงโปรดลำแคนอีกด้วย เช่น พระปิ่นเกล้า ฯ พระองค์ทรงโปรดลำแคนมากถึงกับทรงสามารถแสดงการเล่นได้เป็นอย่างดีด้วย ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 หน้า 315 มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องพระปิ่นเกล้า ฯ ทรงโปรดแคนว่า

“พระองค์โปรดแคน ไปเที่ยวทรงตามเมืองพนัสนิคมบ้าง ลาวบ้านลำประทวน เมืองนครไชยศรีบ้าง บ้านสีทาแขวงเมืองสระบุรีบ้าง พระองค์พอ และแอ้วได้ขำนิขานาญถ้ำไม่ได้เห็นพระองค์แล้วก็สำคัญว่าลาว” ดังนี้

นี้ก็แสดงให้เห็นได้ชัดแล้วว่า ลำแคนเป็นมหรสพที่เคยขึ้นหน้าขึ้นตามมาแล้วในสมัยนั้น จนมหรสพประเภทอื่น ๆ เป็นต้นว่า ปี่พาทย์ มโหรี เสภาเครื่องท่อน พรบไก่ สักรวา เพลงไก่อ่า เกี่ยวข้าว และละครร้อง เป็นต้น ต้องแพ้ลำแคนหมดอย่างราบคาบจนหากินไม่ได้ ถึงกับต้องบอกขายเครื่องเล่นปี่พาทย์มโหรีกันหมด เลิกอาชีพกันไปเลยก็มี ครั้นประชาชนชาวกรุงเทพฯ พวกนี้นิยมการเล่นลำแคนหนักเข้า พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เกิดทรงพระวิตกด้วยพระองค์ทรงเห็นว่า การเล่นลำแคนเป็นของลาว ไม่ควรจะมาเป็น

พื้นของเมืองไทยจึงได้ทรงมีประกาศห้ามการเล่นลำแคนขึ้น ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า การเล่น “ลาวแคน” ชะรอยจะเห็นว่าการเล่นลำแคนนี้เป็นของชาวลาว คนในกรุงเทพฯ จึงเรียกเล่น “ลาวแคน” ซึ่งความจริงก็ได้แก่การรำซึ่งมีการเป่าแคนประสานเสียง คือที่เราเรียกว่า “หมอลำ” ของเรานั้นเอง ประกาศห้ามเล่นลำแคนของรัชกาลที่ 4 นั้น ถ้าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทางหมกเพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็น ซึ่งมีดังต่อไปนี้

253 ประกาศห้ามมิให้เล่นแอ่วลาว

ณ วันศุกร์ เดือน 12 แรม 14 ค่ำ ปีฉลู สัปตศก

(จ.ศ. 1227 พ.ศ. 2408)

มีพระบรมราชโองการดำรัสแก่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเลทวยราชฎรรชาวสยามทุกหมู่ทุกเหล่าในกรุง และหัวเมืองให้ทราบกระแสพระราชดำริว่าเมืองไทย เป็นที่ประชุมชาวต่างภาษาใกล้เคียงมากด้วยกันมานานแล้วการเล่นพ็อนรำขบร้องของภาษาอย่างต่าง ๆ เคยมีมาปะปนเป็นที่ดูเล่นฟังเล่นต่าง ๆ ตำราฎ เป็นเกียรติยศบ้านเมืองก็ค้อยู่ แต่ตัวของเหล่านั้นคงอยู่ตามเพศตามภาษาของคนนั้น ๆ ก็สมควรฎาไทยจะเลียนเอามาเล่นได้บ้างก็เป็นค้อยู่ว่าไทยเลียนใครเลียนได้ เหมือนหนึ่งพระเทศนามหาชาติว่าอย่างลาวก็ได้ ว่าอย่างมอญก็ได้ ว่าอย่างเขมรก็ได้เป็นแต่จะเอามาเป็นพินไมคาวร ต้องเอาอย่างไทยเป็นพิน ค้อย่างอื่น ๆ ว่าเล่นได้แต่เหล่าหนึ่งสองเหล่า

ก็กาลบัดนี้เห็นแปลกไปนัก ชาวไทยทั้งปวงละทิ้งการเล่นสำหรับเมืองตัว ค้อยี่พาทย์ มโหรีเสภาครั้งก่อน ปรบไก่ สักรวา เพลงไก่ป่า เกี้ยวข้าว แลละครร้องเสียหมก พวกนั้นเล่นแต่ลาวแคนไปทุกหนทุกแห่งทุกตำบลทั้งผู้ชายผู้หญิงจนท่านที่มีปีพาทย์ มโหรีไม่มีผู้ใดหา ค้องบอกขายเครื่องปีพาทย์เครื่องมโหรี ในที่มีงานการโกนจุกบวชนาคก็หาลาวแคนเล่นเสียหมกทุกแห่ง ราคาหางานหนึ่งแรงถึง 10 ตำลึง 12 ตำลึง การที่เป็นอย่างนี้ทรงพระราชดำริ

เห็นว่าไม่สู้งามไม่สู้ควร ที่การเล่นอย่างลาวจะมาเป็นพื้นเมืองไทย ลาวแค้นเป็นข้าของไทย ไทยไม่เคยเป็นข้าลาว จะเอาอย่างลาวมาเป็นพื้นเมืองไทยไม่สมควร ดังแต่พากันเล่นลาวแค้น มาอย่างเดียวกับที่สืบมาแล้ว จนการตกเป็นพื้นเมือง แลสิ่งเกตุการเล่นลาวแค้นชุกชุมที่ ไทหนฝนก็ตกน้อยรวงไรไปถึงบั้น ข้าวในนารอดตัวก็เพราะน้ำป่ามาช่วย เมืองที่เล่นลาวแค้น มาก เมื่อฤดูฝน ๆ ก็น้อยทำนาก็เสียไม่องงามทำขึ้นได้บ้างเมื่อปลายฝน น้ำป่ากระโชกมาก็เสียหาย เพราะฉะนั้นทรงพระราชวิตกอยู่ โปรดให้ขออ้อนวอนแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวง ที่คิดถึงพระเดชพระคุณจริง ๆ ให้งดการเล่นลาวแค้นเสีย อย่าหามาคุแลฟังแลอย่าให้เล่นเอง เลย ลองดูสักปีหนึ่งสองปี การเล่นต่าง ๆ อย่างเก่าของไทยคือ ละครพ้อนรำ ปี่พาทย์ มโหรี เสภาครึ่งท่อน พรบไก่ สักรวา เพลงโก๋ป่าเกี่ยวข้าวและอะไร ๆ ที่เคยเล่นมาแต่ก่อน เอามา เล่นมากขึ้นบ้าง อย่าให้สูญ เล่นลาวแค้นขอให้งดเสียสักปีหนึ่งสองปี ลองดูฟ้าฝนจะงาม อย่างไรต่อไปข้างหน้า

ประกาศอันนี้ ถ้ามีฟังยังขึ้นเล่นลาวแค้นอยู่ จะให้เรียกภาษีให้แรง ใครเล่นที่ ไทหนจะให้เรียกแต่เจ้าของที่แลผู้เล่น ถ้าลักเล่นจะต้องจับปรับให้เสียภาษีสองต่อสามต่อ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน 12 แรม 14 ค่ำ ปีฉลู สัปตศก

เมื่อได้ประกาศฉบับนี้ออกแล้ว ด้วยความกลัวต่อพระราชอาญา จึงเป็นผล ให้วังการดำแค้น (หมอลำแค้น) ของเราสลดหอบเขาไป เพราะในเมืองหลวงไม่มีการ เล่นกันอีกแล้ว จะมีบ้างก็เฉพาะแต่ตามหัวเมืองที่อยู่ห่างไกล เช่นในภาคอีสาน ทำ ให้วังการหมอลำของเราค่อยเสื่อมโทรมลงจำเดิมแต่นั้นมา จนกระทั่งมาในสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีกฎหมายรัฐธรรมนูญแล้ว ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพขึ้นตามกฎหมาย วงการหมอลำของเราจึงค่อยฟื้นตัวขึ้นมาอีก แต่เป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น ยังไม่มีชีวิตชีวาเท่าใดนัก เพิ่งจะมามีชีวิตชีวาเฟื่องฟูอย่างจริงจังกันเมื่อสมัยสงครามโลก ครั้งที่ 2 นี้เอง ซึ่งได้มีสมาคมหมอลำตั้งขึ้นหลายจังหวัด ในดินแดนภาคอีสาน และ ค่อยขยายตัวกว้างขวางออกไป จนกระทั่งได้เข้ามาเล่นในกรุงเทพฯ อีกทุกวันนี้

จบเรื่องลำแค้นเพียงเท่านี้

พิมพ์โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด 79 ถนนงามวงศ์วาน บางเขน กรุงเทพมหานคร
โทร. 5790474, 5795101, 5794153 นายถลอง กฤตาคม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2525

